

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

**ΚΑΡΑ ΜΑΡΞ: ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΠΙΒΙΩΣΕΙΣ ΣΤΙΣ
ΣΧΕΔΙΑΣΜΕΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΗΣ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑΣ
ΚΑΣΟΥ ΙΩΑΝΝΑΣ
Α.Μ: 1122m030

ΑΘΗΝΑ: 31/1/2025

ΔΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Επιβλέπων καθηγητής: Γιώργος-Ματορίκος Φαράκλας, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Θωμάς Νουτσόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Κάσου Ιωάννα, 2025

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών

Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Το Παρίσι των εργατών με την Κομμούνα του θα γιορτάζεται πάντα σαν δοξασμένος
προάγγελος μιας νέας κοινωνίας. Τους μάρτυρές της τους έχει κλείσει μέσα στη μεγάλη
της αγκαλιά η εργατική τάξη.*

Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία

Karl Marx

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	5
ABSTRACT	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	12
1 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ.....	14
1.1 ΥΛΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ	14
1.1.1 Παραγωγή και Αναπαραγωγή του Συγκεκριμένου	16
1.1.2 Αναλυτική στιγμή	20
1.1.3 Συνθετική στιγμή.....	24
1.2.1 Η Επαναστατική μορφή συνείδησης.....	26
2.2 ΣΥΝΟΨΗ	32
2 ^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ	35
2.1 ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΘΕΩΡΙΑ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ.....	35
2.1.1 Τυπική και Πραγματική Υπαγωγή (Φεουδαρχία- Καπιταλισμός).....	36
2.1.2 Οι παραγωγικές δυνάμεις και οι παραγωγικές σχέσεις.....	40
2.1.3 Η νέα προβληματική	44
2.1.4 Η Θεωρία των Ιδεατών Περσμάτων	48
2.1.5 Η Θεωρία των Ιστορικών Περσμάτων.....	49
2.2 ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	53
2.2.1 Το κράτος.....	57
2.2.1.1 Η Παρισινή Κομμούνα.....	59
2.2.2 Η Πρώτη Φάση.....	63
2.2.2.1 Η κατάργηση της μορφής της αξίας	63
2.2.2.2 Εθνικοποίηση – κρατικοποίηση – κοινωνικοποίηση	64
2.3 Η ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ ΣΤΙΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΕΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ	67
2.3.1 Μορφές ιδιοκτησίας και τρόπος παραγωγής στις σχεδιασμένες οικονομίες	68
2.3.2 Ελευθερία κυκλοφορίας εμπορευμάτων στις μεταβατικές κοινωνίες	73
2.3.3 Η αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων εντός της επιχείρησης	75
2.3.4 Η επαναστατικοποίηση της επιχείρησης και η έννοια της σχεδιοποίησης	79
2.4 ΣΥΝΟΨΗ	85
2.5 ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	88
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	92

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα ζητήματα μετάβασης που προκύπτουν από τη μαρξική θεωρία είναι πολύ σημαντικά τόσο για την ίδια τη θεωρία, όσο και για την ανθρώπινη πρακτική. Στην παρούσα εργασία, ο ερευνητικός σκοπός μας είναι η ανάλυση των μεταβατικών κοινωνιών μέσω της μαρξικής μεταβατικής θεωρίας καθώς και η συνάρτησή τους υπό το πρίσμα της μαρξιστικής βιβλιογραφίας.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από την έρευνά μας, είναι ότι η μαρξική μεταβατική θεωρία μάς παρέχει τη διάκριση ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και τις παραγωγικές σχέσεις, τη σχέση της δομής και υπερδομής. Η διάκριση αυτή είναι αναγκαία για να μελετήσουμε τη δομή των μεταβατικών κοινωνιών που μεταβαίνουν από τον καπιταλισμό προς τον σοσιαλισμό. Επομένως, είναι ουσιώδες να δούμε πράγματι, πώς οι κοινωνίες, οι οποίες μπόρεσαν να πραγματοποιήσουν την προλεταριακή επανάσταση, ήταν σε θέση να ρυθμίσουν τις παραγωγικές σχέσεις και να διαχειριστούν τις παραγωγικές δυνάμεις. Κι αν ακόμη, η ρύθμιση και η διαχείρισή τους πραγματοποιήθηκε με έναν τρόπο μη ευνοϊκό, είναι εξίσου ουσιώδες, να εντοπιστούν πρακτικά οι αδυναμίες που προέκυψαν ή που ενδεχομένως να προκύπτουν στο μέλλον στις μεταβατικές κοινωνίες.

Η έρευνά μας, αναφορικά με τις μεταβατικές κοινωνίες, δείχνει ότι ανάμεσα στην πρώτη και την ανώτερη φάση του κομμουνισμού, είναι αναγκαίος ένας ριζικός μετασχηματισμός των παραγωγικών μονάδων, ώστε να αναδυθεί μια νέα υλική βάση, η οποία θα προσιδιάζει στην κομμουνιστική κοινωνία. *Η δικτατορία του προλεταριάτου* δεν μπορεί να επιβάλλει μια τέτοια μεταβολή, αλλά η τελευταία έρχεται ως αποτέλεσμα ιδεολογικής, πολιτικής ρήξης με τις παλιές καπιταλιστικές σχέσεις που διατηρήθηκαν. Μόλις, η επανάσταση αυτή πραγματοποιηθεί, τότε η περίοδος της μετάβασης φαίνεται να ολοκληρώνεται.

Λέξεις - κλειδιά: Αλλοτρίωση, εργασία, ιδιοκτησία, ιδιοποίηση, ιστορικός υλισμός, παραγωγικές δυνάμεις, υλική βάση, αξία-υπεραξία, παραγωγικές σχέσεις, μεταβατική θεωρία, πρώτη φάση, κρατικός καπιταλισμός, οικονομικές κατηγορίες, σχέδιο, σχεδιοποίηση, οικονομικός-χρηματικός λογισμός, μετασχηματισμός, υπαρκτός σοσιαλισμός.

ABSTRACT

The questions of transition arising from Marxian theory are very important both for theory itself and for human practice. In this paper, our purpose of research is the analysis of transitional societies through Marxian transitional theory as well as their relevance in the light of Marxist literature.

The conclusion that emerges from our research is that Marxian transitional theory provides us with the distinction between productive forces and production relations, the relation of structure and superstructure. This differentiation is necessary to deliberate on the structure of transitional societies moving from capitalism to socialism. It is therefore essential to see how the societies, which were able to carry out the proletarian revolution, were able to regulate the production relations and manage the productive forces. Even if they have been regulated and managed in a detrimental manner, it is equally essential to identify in practice, as far as possible, the deficiencies that have arisen or may arise in the future in transitional societies.

Our research on transitional societies demonstrates that, between the first and the higher phase of communism, a radical transformation of the productive units is necessary to emerge a new material base specific to communist society. The dictatorship of the proletariat cannot impose such a change, but the latter comes because of an ideological, political break with the old capitalist relations that were maintained. Once this revolution takes place, then the period of transition seems to be over.

Keywords: Alienation, labour, property, appropriation, historical materialism, productive forces, material basis, value-surplus value, production relations, transitional theory, first phase, state capitalism, economic categories, plan, planning, economic-money calculus, transformation, existing socialism.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα διπλωματική εργασία επιδιώκεται να διερευνηθούν τα αίτια που οδήγησαν στην κατάρρευση του «υπαρκτού σοσιαλισμού», υπό το πρίσμα της διατήρησης των επιβιώσεων που προκύπτουν από τη μαρξική θεωρία της μετάβασης, και οι οποίες παρατηρούνται στις σχεδιασμένες οικονομίες. Το ερευνητικό ερώτημα στο οποίο καλούμαστε να απαντήσουμε είναι: *Ποιοι είναι οι λόγοι που συνέβαλαν στη σταδιακή αποσάθρωση-κατάρρευση του σοσιαλιστικού οικοδομήματος.*

Με αφετηρία το παραπάνω ερώτημα, η έρευνά μας ξεκινά από αναζήτηση της μαρξικής μεθόδου, όπως ακριβώς μας παρουσιάζεται στα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα* (1844), τη *Γερμανική Ιδεολογία* (1846) και το *Κεφάλαιο* (1867). Η αναζήτηση αυτή θέτει ως σκοπό τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο ο Μαρξ συγκροτεί το αντικείμενό του. Τα συμπεράσματα που προκύπτουν είναι ότι, στην πρώτη πραγματεία, η υλιστική διαλεκτική δεν είχε διαμορφωθεί πλήρως. Ο Μαρξ μιλά για *αλλοτρίωση* του ανθρώπινου γένους, χρησιμοποιώντας την εγγελιανή και φουέερπαχιανή γλώσσα. Η αιτία της αλλοτρίωσης της εργασίας αναδεικνύεται μέσα από την ανάλυση της επιστήμης της οικονομίας, η οποία αποκαλύπτει τον αλλοτριωμένο τρόπο παραγωγής. Εντούτοις, η εξήγηση για την έννοια της αλλοτρίωσης στα *Χειρόγραφα* δεν κατέστη δυνατή. Κατά τη *μεταβατική περίοδο* της μαρξικής σκέψης, η *Γερμανική Ιδεολογία* αποτέλεσε κομβικό σημείο, αφού για πρώτη φορά τίθεται ο ιστορικός υλισμός. Οι Μαρξ και Ένγκελς ξεκινούν την έρευνα από την ανάλυση του πραγματικού-συγκεκριμένου, με συνέπεια να συνδέουν τους τρόπους παραγωγής με την αντίστοιχη ιστορική περίοδο. Σύμφωνα με τη μαρξική θεωρία η οικονομική δομή, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα παράγουν, δημιουργεί την αντίστοιχη πολιτική-κοινωνική δομή (υπερδομή). Η αλλοτρίωση που βρέθηκε στα *Χειρόγραφα*, μετατρέπεται στη *Γερμανική Ιδεολογία* σε αναντιστοιχία ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και τις παραγωγικές σχέσεις. Ως εκ τούτου, η ανατροπή αυτών των σχέσεων, μπορεί να οδηγήσει σε ανώτερες σχέσεις, στην απελευθέρωση της εργασίας, τη χειραφέτηση του εργάτη. Στο *Κεφάλαιο*, η διαλεκτική μέθοδος λαμβάνει την πλήρη μορφή της. Η μέθοδος που χρησιμοποιεί ο Μαρξ είναι ένας συνδυασμός της αναλυτικής και συνθετικής στιγμής. Με αυτό τον τρόπο δίνεται ολοκληρωτικά η *εξήγηση*, όπως υποστηρίζει ο Guido Starosta, της αλλοτρίωσης (Starosta, 2015). Η ιδιοποίηση των μέσων παραγωγής από τους καπιταλιστές, οδηγεί στην ύπαρξη των καπιταλιστών και των προλετάρων, οι οποίοι παράγουν *υπεραξία*. Άρα, η αλλοτρίωση

βρίσκει τις ρίζες της στον καπιταλιστικό τρόπο ιδιοποίησης των μέσων παραγωγής, μια σχέση ανάμεσα στους κεφαλαιοκράτες και τους εργάτες που παράγει την εκμετάλλευση της προλεταριακής τάξης, και η οποία βρίσκεται υποταγμένη στη σχέση αυτή. Ο Μαρξ μέσω αυτής της επίπονης διανοητικής διαδικασίας μπόρεσε στο *Κεφάλαιο*, να αναπτύξει μια επιστήμη της κοινωνίας, δηλαδή μια επιστημονική μέθοδο, που ξεκινά από το πραγματικό, το οποίο αναλύει και στη συνέχεια το (ανα)συνθέτει (Kain, 1980) (Germer, 2015). Η μαρξική μέθοδος είναι ένας συνδυασμός της αναλυτικής και συνθετικής πορείας που στα συμπεράσματά της ευνοεί τα συμφέροντα του προλεταριάτου.

Στο δεύτερο κεφάλαιο καλούμαστε να δούμε, εάν υπάρχει μια μεταβατική θεωρία στο μαρξικό έργο, η οποία θα μας επιτρέψει να απαντήσουμε στο ζητούμενό μας. Η θεωρία της μετάβασης στον Μαρξ φαίνεται να εκκινεί από το *Κεφάλαιο*, όταν ο ίδιος πραγματεύεται τη μετάβαση από τον φεουδαρχικό στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, και από την ενότητα όπου πραγματεύεται τη λεγόμενη *πρωταρχική συσσώρευση του κεφαλαίου*. Εδώ, ανακύπτουν ορισμένες δυσκολίες αναφορικά με την ίδια την ύπαρξη της μεταβατικής μαρξικής θεωρίας. Ο Louis Althusser διατυπώνει τη θέση ότι, τα ζητήματα μετάβασης δεν απασχολούσαν τον Μαρξ και ότι η ανάλυση των τρόπων παραγωγής εξυπηρετούσε την έρευνά του πάνω στο οικονομικό αντικείμενο του *Κεφαλαίου* (Althusser, 2015). Ο Etienne Balibar διευκρινίζει περαιτέρω το ζήτημα, μιλώντας για μια *a priori* επιστήμη των τρόπων παραγωγής. Ο μελετητής αναφέρεται σε μια επιστήμη των τρόπων παραγωγής που δεν έχει καμία σημασία, εάν πραγματοποιήθηκαν ή όχι ιστορικά. Συνεπώς, υποστηρίζεται μια θεωρία που έχει ανακαλύψει τις γενικές έννοιες (την εργασιακή δύναμη, τα μέσα παραγωγής και την ιδιοκτησία κ.τ.λ.) και με βάση τον συνδυασμό της παραλλαγής τους δημιουργούνται νέες σχέσεις (Μπαλιμπάρ, 1978). Γίνεται λόγος για μια *θεωρία του ιδεατού περάσματος* και για αυτό τον λόγο οι επιβιώσεις δεν μπορούν να εξηγηθούν από τη θεωρία (Bettelheim, 1975). Στον αντίποδα των προαναφερόμενων στοχαστών βρίσκονται οι Maurice Godelier και Charles Bettelheim. Ο πρώτος μιλά για μια θεωρία που έχει καθολική ισχύ, επικαλούμενος τη *θεωρία της τυπικής και πραγματικής υπαγωγής των διαδικασιών της εργασίας στο κεφάλαιο*. Όταν ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο* μελετά το πέρασμα από τον φεουδαρχικό στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, το κάνει για να επισημάνει, ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής υπάρχει πραγματικά μόνο με την δημιουργία της δικής του υλικής βάσης, δηλαδή τη βιομηχανία (Godelier, 1999). Πριν ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής υπήρχε μόνο τυπικά, εφόσον βασιζόταν στον

χειρωνακτικό τρόπο παραγωγής. Ο Bettelheim σε αντίθεση με τους Althusser και Balibar, υποστηρίζει *μια θεωρία πραγματικών ιστορικών σταδίων*, κατά την οποία μεταβαίνουμε από τον έναν τρόπο παραγωγής στον άλλο, όπου *οι επιβιώσεις* έχουν πραγματική λειτουργία και δείχνουν τον ειδικό χαρακτήρα της μεταβατικής περιόδου. *Οι επιβιώσεις* είναι οικονομικές κατηγορίες που στις σχεδιασμένες οικονομίες εκδηλώνουν τη μορφή της αξίας, την πραγματική αναντιστοιχία μεταξύ των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων. Για αυτό τον λόγο, ο Bettelheim προτείνει *μια θεωρία συγκυρίας που μπορεί να ανοίξει τον δρόμο προς τον σοσιαλισμό* (Μπετελέμ, 1978). Κατά τη γνώμη μας, η θεωρία του Bettelheim δύναται να προσφέρει τα μεθοδολογικά εργαλεία για να απαντήσουμε στο ερευνητικό μας ερώτημα, όπως θα επισημανθεί στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας.

Από τη μελέτη άλλων μαρξικών κειμένων, μπορούμε να διακρίνουμε μια άλλη *επιβίωση*, που είναι το ίδιο το κράτος. Στον *Εμφύλιο Πόλεμο στη Γαλλία* (1871), αναλύεται η πολιτική μορφή που προέκυψε από την επαναστατική ορμή των προλετάρων, η Παρισινή Κομμούνα. Η μορφή που αναδύθηκε, πραγματικό, αυθόρμητο δημιούργημα των προλετάρων, αντικατέστησε τους αστικούς δημοκρατικούς θεσμούς με τη πραγματική δημοκρατική εξουσία των παραγωγών. Ο Bettelheim ισχυρίζεται, ότι με τη συγκεκριμένη πολιτική μορφή ανοίγεται η μετάβαση από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό, αναφερόμενος στη *δικτατορία του προλεταριάτου*, που επισημαίνεται από τον Μαρξ στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότας* (1875). Εδώ θα πρέπει να τονιστεί, ότι ανάμεσα στην Κομμούνα του Παρισιού και τη δικτατορία του προλεταριάτου υπάρχει μια φαινομενική αντίφαση, την οποία εντοπίζει ο Roland Boer (Boer, 2019).

Στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότας*, η θέση του Μαρξ για το αστικό κράτος αποσαφηνίζεται, αν και ψήγματα της εντοπίζονται στο άρθρο *Για Το Εβραϊκό Ζήτημα* (1843), κατά τη δική μας άποψη. Ο ορισμός της μεταβατικής περιόδου που δίνεται από τον Μαρξ, έχει για εμάς αξιοσημείωτο ενδιαφέρον. Διότι φαίνεται ότι, η διατήρηση της κρατικής μορφής αποτελεί καπιταλιστική επιβίωση, και γι'αυτό εμπίπτει στο *δίκαιο των αστών* (Μαρξ Καρλ, 2004). Θα πρέπει να είμαστε ιδιαίτερα προσεκτικοί, όταν αναφερόμαστε στην έννοια της μεταβατικής περιόδου, διότι υπάρχει πολυσημία, όσον αφορά τις φάσεις που περιλαμβάνει. Μερικοί μελετητές υποστηρίζουν ότι, μετά τη μεταβατική περίοδο, δηλαδή την εισαγωγή των σοσιαλιστικών σχέσεων, έπεται ευθέως η κομμουνιστική κοινωνία (Boer, 2019) (Μπετελέμ, 1978). Ενώ άλλοι θεωρούν, ότι μετά τη μεταβατική ακολουθούν άλλες δυο

φάσεις, η πρώτη φάση και η ανώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας (Μπατίκας, 2012). Όμως, κατά την άποψή μας, το ζήτημα αυτό λύνεται στο *Anti-Dühring* (1877). Ο Ένγκελς κάνει μια διάκριση μεταξύ της *εθνικοποίησης* και *κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής*. Η πρώτη αφορά το πέρασμα της καπιταλιστικής ιδιωτικής ιδιοκτησίας στην κυριότητα του σοσιαλιστικού κράτους, με την οποία ανοίγεται η περίοδος της μετάβασης, δηλαδή η πρώτη φάση του κομμουνισμού. Η δεύτερη αφορά το πέρασμα όλων των μέσων παραγωγής στο ίδιο το προλεταριάτο, κατά το οποίο μεταβαίνουμε στην ελεύθερη διεύθυνση της παραγωγής από τους εργάτες, σύμφωνα με ένα κοινό σχέδιο. Η θέση αυτή απαντά στον *Εμφύλιο Πόλεμο στη Γαλλία*, στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότας*, αλλά και στο *Anti-Dühring*.

Η διττή δομή που χαρακτηρίζει τη μεταβατική περίοδο, ανάμεσα στην τυπική υπαγωγή ιδιοποίησης των μέσων παραγωγής και την πραγματική υπαγωγή, ανάμεσα στη νομή και την κυριότητα, λαμβάνεται και στη συνέχεια εξετάζεται από τον Bettelheim στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Η δομή της μεταβατικής περιόδου είναι διττή, δηλαδή αποτελεί ένα κράμα ανάμεσα στη νομή των μέσων παραγωγής, που ανήκει στις επιχειρήσεις και την κυριότητα που ανήκει στο προλεταριακό κράτος, ζήτημα που μας απασχολεί έντονα στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας μας. Η ιδιαιτερότητα αυτή που προσιδιάζει στις σχεδιασμένες οικονομίες έχει ως συνέπεια τη διατήρηση της μορφής της αξίας. Η δικτατορία του προλεταριάτου, που επιφορτίζεται με τη δημιουργία προϋποθέσεων για την εξαφάνιση των οικονομικών κατηγοριών, είναι απλώς ένα *τυπικό μέσον* για τη διάλυση των καπιταλιστικών σχέσεων και επομένως δεν αποτελεί τη λύση του προβλήματος (Ένγκελς, 2023).

Έχοντας εντοπίσει τη διττή δομή της μεταβατικής περιόδου, η οποία εκφράζεται μέσω των επιβιώσεων, μπορούμε να δούμε τη λειτουργία τους στις σχεδιασμένες οικονομίες. Αφού οι επιβιώσεις είναι *πραγματικές σχέσεις που δείχνουν ακριβώς τα χαρακτηριστικά της μετάβασης*, [δηλαδή έχουν] *πραγματική λειτουργία εντός της μεταβατικής περιόδου* (Μπετελέμ, 1978). Η διατήρησή τους είναι πολιτικο-οικονομική κατηγορία που έρχεται ως αποτέλεσμα της αναντιστοιχίας των παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων που διέπουν τη δομή των μεταβατικών κοινωνιών. Σ' αυτό το σημείο, ξετυλίγεται η δική μας εξήγηση αναφορικά με το τιθέμενο ερώτημα. Αφού από την βιβλιογραφία προκύπτει, ότι οι επιβιώσεις ελλοχεύουν τεράστιο κίνδυνο, όσον αφορά την ορθή εκπόνηση και την εφαρμογή του σοσιαλιστικού σχεδίου. Τόσο η κρατική εξουσία όσο και η ύπαρξη των επιχειρήσεων αποτελούν *κοιτίδες* αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων. Αυτό έχει ως συνέπεια, χωρίς την

αναγκαία επαναστατικοποίησή τους να αποκατασταθούν ξανά οι προηγούμενες σχέσεις. Επομένως, η διάλυση των καπιταλιστικών σχέσεων προϋποθέτει την ιδεολογική, κοινωνική και πολιτική ρήξη με τις εναπομένουσες καπιταλιστικές δυνάμεις.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την ολοκλήρωση της παρούσας διπλωματικής εργασίας, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες, σε όσους συνέβαλαν ουσιαστικά στη διαδικασία εκπόνησής της.

Αρχικά, ευχαριστώ ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή μου, Γιώργο Φαράκλα, ο οποίος συνέβαλε αποφασιστικά στην τελική μορφή της εργασίας. Η παρούσα διπλωματική εργασία θα ήταν ημιτελής, χωρίς την πολύτιμη καθοδήγησή του και τις φιλοσοφικο-κοινωνικές συζητήσεις μας. Επίσης, νιώθω την ανάγκη να τον ευχαριστήσω για την εμπιστοσύνη που έδειξε στο πρόσωπό μου, δίνοντάς μου την ευκαιρία να αναπτύξω το συγκεκριμένο θέμα, που με απασχολούσε έντονα από το προπτυχιακό πρόγραμμα των σπουδών μου.

Ένα θερμό ευχαριστώ χρωστάω στον καθηγητή, Θωμά Νουτσόπουλο, για την ουσιαστική συμβουλή του στο ξεκίνημα της έρευνας, η οποία διαμόρφωσε την μετέπειτα ερευνητική μου πορεία.

Επιπλέον, ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω στον Νίκο Φούφα για τις γενικές συζητήσεις επί του μαρξικού έργου.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω όλη μου την ευγνωμοσύνη στη μητέρα μου και στο σύντροφό μου, οι οποίοι με στηρίζουν με μεγάλο σθένος, παρά τις δυσκολίες που ενίοτε προκύπτουν.

Στη μνήμη του
παππού μου

1^ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

1.1 ΥΛΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ

Πληθώρα μελετητών έχουν αποπειραθεί να ορίσουν τη μαρξική διαλεκτική. Μερικοί εξ αυτών τη χαρακτηρίζουν ως μια δυναμική και λογική μέθοδο που είναι ικανή να αποδεικνύει και να διατυπώνει τους νόμους της κοινωνικής ολότητας. Το αντικείμενο της εν λόγω μεθόδου είναι η ίδια η κοινωνία, η οποία συλλαμβάνεται ως ολότητα αντιθετικών δυνάμεων, που μέσω της σύγκρουσής τους οδηγούν στη μεταβολή της (Sabine, X.X, σ. 806.807). Επίσης θεωρούν, ότι η μαρξική φιλοσοφία ενσωματώνει στη διαλεκτική της την ιστορία, η οποία συλλαμβάνεται ως μια ενιαία εξελικτική πορεία, φέροντας εντός της την *a priori* αρχή της εγελιανής προόδου (Sabine, X.X, σ. 806.814). Ωστόσο, άλλοι σημαντικοί μελετητές της μαρξικής σκέψης διαφωνούν με αυτήν την ερμηνεία. Ο Herbert Marcuse, στο *Λόγος και Επανάσταση* θεωρεί, ότι η μαρξική ολότητα διαφέρει ουσιωδώς από την εγελιανή. Η ολότητα για τον Χέγκελ, σύμφωνα με τον στοχαστή, είναι ολότητα του λόγου, ένα οντολογικό σύστημα ταυτόσημο με το λογικό σύστημα της ιστορίας. Με αυτό τον τρόπο, η διαλεκτική πορεία του Χέγκελ συνίσταται σε μια οντολογική πορεία, όπου η ιστορία εκτυλίσσεται στη μεταφυσική πορεία τού είναι. Αντίθετα, ο Μαρξ αποσπά από τη διαλεκτική τον μεταφυσικό εγελιανό πυρήνα. Η κατηγορία της άρνησης γίνεται πραγματική-ιστορική συνθήκη, δηλαδή συνδέεται με μια ιδιαίτερη μορφή κοινωνίας. Επομένως, η μαρξική διαλεκτική είναι ιστορική μέθοδος, από την οποία πηγάζει η *άρνηση της άρνησης μέσα στην ιστορική πραγματικότητα* (Μαρκούζε, 1999, σ. 299). Ο Louis Althusser, στο *Για τον Μαρξ*, αναφέρει ορθώς, ότι στον Μαρξ έχουμε να κάνουμε με την *ύπαρξη συγκεκριμένων [...] σύνθετων και δομημένων οντοτήτων και διαδικασιών* (Althusser, 2015, σ. 280). Από αυτή την άποψη, στον Μαρξ έπρεπε να αλλάξει η κατηγορία της ολότητας, δηλαδή να μην έχουμε πια να κάνουμε με μια απλή ενότητα, αλλά αντιθέτως με μια δομημένη σύνθετη ενότητα (Althusser, 2015, σ. 283). Αυτή την όψη της μεθόδου αναπτύσσουν με διαλεκτικό τρόπο στοχαστές με τους οποίους γενικότερα διαφωνεί ο Althusser.

Στην πραγματεία *Ιστορία και Ταξική Συνείδηση*, ο Georg (György) Lukacs ισχυρίζεται, ότι η γνώση ξεκινά από τους απλούς, άμεσους φυσικούς προσδιορισμούς, προχωρώντας στη γνώση της συγκεκριμένης ολότητας ως διανοητικής αναπαραγωγής της πραγματικότητας (Λούκατς, 2023, σ. 40). Ο Marcuse υποστηρίζει, ότι οι μαρξικές έννοιες εκτείνονται σε δυο διαστάσεις. Η πρώτη διάσταση είναι το πλέγμα των

δεδομένων κοινωνικών σχέσεων, και η άλλη το πλέγμα των στοιχείων που εμπεριέχονται στην κοινωνική πραγματικότητα και προάγουν το μετασχηματισμό της σε μια ελεύθερη κοινωνική διάταξη (Μαρκούζε, 1999, σ. 283). Μπορούμε να αντιληφθούμε ότι η μαρξική μέθοδος διακρίνεται από δυο μεθοδικές πορείες, όπως συμπεραίνει ο Maurice Godelier στο *Θεωρία Της Μετάβασης στον Μαρξ*. Από τη μια, εντοπίζεται η αναδρομική πορεία που ανακαλύπτει τη μορφή εμφάνισης, της γένεσης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Από την άλλη, εντοπίζουμε όμως, την προοδευτική πορεία, ξεκινώντας από την παιδική ηλικία και την ανάπτυξη αυτών των σχέσεων, φτάνοντας έως την πλήρη ωριμότητά τους (Godelier, 1999, σ. 28). Τοιουτοτρόπως, η διαλεκτική έρευνα ανακαλύπτει αφενός, τους νόμους λειτουργίας των συστημάτων που αναλύονται μονομερώς αφετέρου δε, υποδεικνύει την κίνηση της ιστορικής πραγματικότητας, εξηγώντας τη διαδοχική εμφάνιση πολλών μορφών παραγωγής, που έχουν κοινή αφετηρία μια παλιά κυρίαρχη μορφή (Godelier, 1999, σ. 29-30). Ο ανθρωπολόγος Godelier ανευρίσκει έτσι στο *Κεφάλαιο* την έννοια εκείνη της περιοδολόγησης, η οποία παρέχει στον Μαρξ τη δυνατότητα να μελετά τους τρόπους παραγωγής. Το μαρξικό πρότυπο έρευνας απέδειξε ότι η καπιταλιστική κοινωνία είναι μια συγκεκριμένη ιστορική μορφή, αποτέλεσμα της φεουδαρχικής, η οποία λόγω των εσωτερικών αντιφάσεων αποδιαρθρώθηκε. *Η άρση του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής πραγματοποιείται από τον αλληλοσυσχετισμό συνθηκών που είναι ικανές και αναγκαίες για την ανατροπή της προηγούμενης δομής* (Godelier, 1999, σ. 33).

Εντούτοις, δεν εγκρίνουν όλοι οι μαρξιστές τη διττή μέθοδο, ούτε την έννοια της περιοδολόγησης. Ο Louis Althusser, αφού έχει διχοτομήσει το μαρξικό έργο σε πρώιμη και ώριμη περίοδο¹, θεωρεί ότι εντοπίζεται μεν μια αναλυτικο-συνθετική μέθοδος αλλά αφορά το ξεκίνημα της σκέψης του Μαρξ και την οποία ονομάζει αναλυτικο-τελεολογική. Η τελευταία κατ' αυτόν δεν ισχύει στο ώριμο έργο, όπου ο Μαρξ έχει έρθει σε ρήξη τόσο με τον Χέγκελ, όσο και με τον Φόϋερμπαχ (Althusser, 2015, σ. 96). Ο στοχαστής απορρίπτει το αναλυτικό στάδιο, που άλλοι μαρξιστές εντοπίζουν στο *Κεφάλαιο* και δέχονται ότι υπάρχει στη μαρξική μέθοδο. Ο Althusser ισχυρίζεται, στο *Να Διαβάσουμε το Κεφάλαιο*, ότι στο ώριμο έργο πρέπει να γίνει μια διάκριση ανάμεσα στο πραγματικό και τη σκέψη [...], άλλο το πραγματικό και άλλο οι διάφορες όψεις του [...], και άλλο η νόηση του πραγματικού και οι διάφορες όψεις της (L. Althusser, 2003,

¹ (Althusser, 2015, σ. 58), Για την ακρίβεια, ο φιλόσοφος Althusser μας προτρέπει να κάνουμε την εξής ταξινόμηση του μαρξικού έργου: σε νεανικά έργα (1840 – 1844), σε έργα τομής (1845), σε έργα ωρίμανσης (1845 – 1857) και τέλος, σε έργα ωριμότητας (1857 – 1883).

σ. 296). Στην αλτουσεριανή φιλοσοφία η διαδικασία της γνώσης στον Μαρξ, κατά την οποία σχηματίζονται τα πρώτα αποτυπώματα σε *νοητικά συγκεκριμένα*, είναι προϊόν εξ ολοκλήρου της νόησης (L.Althusser, 2003, σ. 297).

1.1.1 Παραγωγή και Αναπαραγωγή του Συγκεκριμένου

Σ' αυτό το σημείο της εργασίας θα πρέπει να γίνει μια διάκριση, την οποία μας παρέχει ο Guido Starosta, στο *Marx's Capital Method And Revolutionary Subjectivity* ανάμεσα στον Χέγκελ και τον Μαρξ, όσον αφορά τον τρόπο συγκρότησης του αντικειμένου τους. Στην *Επιστήμη της Λογικής*, ο Έγκελς προβαίνει σε μια διάκριση μεταξύ της αναλυτικής και συνθετικής στιγμής, η οποία συμπεριλαμβάνει τη διαλεκτική έρευνα. Η απλούστερη κατηγορία, το καθαρό ον, απεικονίζεται ως αφηρημένο καθολικό, δηλαδή ως αφαίρεση από κάθε προσδιορισμό. Το σημείο εκκίνησης της έρευνας αποτελεί το αφηρημένο καθολικό και μέσω αυτής προχωρά στην πιο συγκεκριμένη μορφή, στην *Απόλυτη Ιδέα*. Το διαλεκτικό επιχείρημα κατευθύνεται από τη συνθετική κίνηση, την ανασύσταση της ενότητας των διαφορετικών στιγμών της ολότητας. Για τον Έγκελς αυτή η συνθετική στιγμή είναι που συνιστά την ιδιαιτερότητα της απόλυτης μεθόδου (Starosta, 2015, σ. 98). Ο φιλόσοφος φαίνεται, κατά τον Starosta, να μην αναγνωρίζει κανένα θεωρητικό ενδιαφέρον, όσον αφορά την κίνηση από το συγκεκριμένο στο πιο αφηρημένο². Το πρόβλημα του τίθεται εδώ είναι, ότι το πρότυπο της τυπικής αφαίρεσης, απομακρύνεται από την ίδια την πραγματικότητα, αφού μέσα στην πραγματικότητα οι κατηγορίες παρουσιάζονται όπως αναπτύχθηκαν ιστορικά. Αντίθετα, για τον Μαρξ παρουσιάζονται και αντιμετωπίζονται σε σχέση με την πραγματική θέση που έχουν στη σύγχρονη κοινωνία. Οι κατηγορίες εκφράζουν την εσωτερική ζωή του συγκεκριμένου αντικειμένου, ως μορφή κίνησης, που η σκέψη θέλει να οικειοποιηθεί, με συνέπεια, να πρέπει να ακολουθηθούν οι συγκεκριμένοι τρόποι ύπαρξης και ανάπτυξής της. Σύμφωνα με τον Starosta, η αρχή αυτή θα πρέπει να εφαρμοστεί στις θεωρητικές κατηγορίες και όχι η ιδεατή κίνηση του πραγματικού (Starosta, 2015, σ. 81.82). Άρα, το *Κεφάλαιο* του Μαρξ, ως κριτική της πολιτικής οικονομίας, συνίσταται στην ιδανική αναπαραγωγή των πραγματικών προσδιορισμών του κεφαλαίου, ξεκινώντας από τον απλούστερο τρόπο ύπαρξής του, το εμπόρευμα, σύμφωνα πάντα με τον Starosta (Starosta, 2015, σ. 82).

² (Starosta, 2015, σ. 98), Παράθεση: [...] he did not seem to recognise anything specifically speculative in the procedure through which the simple category is arrived at, that is, in the reverse movement from the concrete to the abstract which the synthetic phase of systematic science presupposes.

Ο Μαρξ γράφει στη *Μέθοδο Για Την Κριτική Της Πολιτικής Οικονομίας*, ότι η διαδικασία της γνώσης ξεκινά από το συγκεκριμένο, το οποίο αποτελεί τη σύνοψη πολλών καθορισμών, δηλαδή αποτελεί ενότητα του πολλαπλού. Με συνέπεια, [το συγκεκριμένο] να εμφανίζεται ως διαδικασία συνόψισης στη σκέψη, ως αποτέλεσμα και όχι ως αφετηρία (Μαρξ, *Κριτική Της Πολιτικής Οικονομίας*, 2023, σ. 338). Ο Philip J. Kain, στο άρθρο του «*Marx's Dialectical Method*», προβαίνει σε μια διάκριση ανάμεσα στο πραγματικό-συγκεκριμένο (actual concrete) και το συγκεκριμένο (concrete) για τη σκέψη, ορμώμενος από το απόσπασμα της *Μεθόδου*. Το πραγματικό-συγκεκριμένο συνιστά το ξεκίνημα για την πραγματική ανάπτυξη, ενώ το συγκεκριμένο για τη σκέψη είναι ένα αποτέλεσμα (result) (Kain, 1980, σ. 295). Η συγκεκριμένη διάκριση εντοπίζεται και από τον Claus Magno Germer, στο άρθρο «*The Abstract/Concrete Relation In The Method of Political Economy*», όπου τονίζεται η σημαντικότητά της, αφού διέπει το ξεκίνημα της έρευνας και το αποτέλεσμα της, δηλαδή χαρακτηρίζει ολόκληρη τη γνωστική διαδικασία (Germer, 2015, σ. 4). Επισημαίνει δε ότι η έννοια του πραγματικού-συγκεκριμένου μπορεί να εφαρμοστεί κατάλληλα μόνο στο συγκεκριμένο για τη σκέψη, εννοώντας ότι ερμηνεύεται από τη σκέψη ως ένα οργανικό όλο (Germer, 2015, σ. 4). Αντίστοιχα, το συγκεκριμένο για τη σκέψη είναι συνέπεια της υλιστικής αντίληψης του Μαρξ ότι, δηλαδή η σκέψη ξεκινά από τον πραγματικό, εμπειρικό κόσμο ως νοητική αναπαράσταση (Germer, 2015, σ. 5). Ο Starosta θεωρεί ότι η αναλυτική στιγμή ανακαλύπτει το περιεχόμενο πίσω από τη μορφή, την εσωτερική τους σύνδεση, αποκαλύπτοντας τις συγκεκριμένες μορφές και τις πιο αφηρημένες ως δυνατότητες που ενυπάρχουν στις πρώτες. Αυτή είναι η πραγματική αναγκαιότητα, η οποία συλλαμβάνεται από την αναλυτική στιγμή και εκφράζεται πράγματι στη διαλεκτική έκθεση. Η συγκεκριμένη στιγμή επιβεβαιώνεται μέσω της αυτο-άρνησης μιας άλλης πιο αφηρημένης μορφής. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα που εξασφαλίζονται από την αναλυτική κίνηση, η έρευνα προχωρά προς το ταξίδι επιστροφής, δηλαδή στην αναπαραγωγή του συγκεκριμένου μέσω της σκέψης (Starosta, 2015, σ. 93).

Ο Claus Magno Germer θέτει ένα αξιοσημείωτο ερώτημα, που αφορά την ανασυγκρότηση του πραγματικού στη σκέψη, δηλαδή αναρωτιέται για το ποια είναι εκείνα τα μέρη του πραγματικού-συγκεκριμένου που υπάρχουν στη συνθετική στιγμή. Ο μελετητής θεωρεί ότι το συγκεκριμένο για τη σκέψη κατασκευάζεται από τις αφηρημένες ή θεωρητικές έννοιες του συγκεκριμένου-πραγματικού (Germer, 2015, σ. 5). Πράγματι, στη *Μέθοδο Για Την Κριτική Της Πολιτικής Οικονομίας*, Ο Μαρξ

αναφέρεται στα στοιχεία που αποτελούν *τη συγκεκριμένη ολότητα ως ολότητα της σκέψης, η οποία η ίδια είναι προϊόν της σκέψης, [που όμως] σε καμία περίπτωση δεν είναι προϊόν της έννοιας που γεννά τον εαυτό της και σκέφτεται έξω και πάνω από την αντίληψη και την παράσταση, αλλά αντίθετα [είναι] προϊόν της επεξεργασίας της αντίληψης και της παράστασης* (Μαρξ, Κριτική Της Πολιτικής Οικονομίας, 2023, σ. 339). Ο Claus Magno Germer, στηριζόμενος προφανώς στο απόσπασμα που παραθέσαμε, συνδέει τη φύση και την ανθρώπινη ικανότητα μετασχηματισμού της μέσω της εργασίας, η οποία αποτελεί την υλική παραγωγή. Μέσω της υποκειμενικής παραγωγικής δραστηριότητας οι άνθρωποι είναι σε θέση, όχι μόνο να επιδρούν πάνω στη φύση, αλλά πρωτίστως να ελέγχουν ή να ερμηνεύουν τα αποτελέσματά τους πάνω της. Υπό αυτή την έννοια, η πρακτική αποκτά ένα κριτήριο αλήθειας βασισμένο στην ίδια την πραγματικότητα (Germer, 2015, σ. 9). Ο Kain, από τη δική του σκοπιά, θεωρεί ότι το πρόβλημα που προκύπτει δεν είναι η κατανόηση του συγκεκριμένου για τη σκέψη, αλλά να διευκρινιστεί πρωτίστως, ότι στο συγκεκριμένο-πραγματικό υπάρχουν αφαιρέσεις (Kain, 1980, σ. 309). Ο μελετητής επιμένει στο ότι η κατανόηση αυτή είναι δυνατή *μόνχα μέσω ενός θεωρητικού υποδείγματος*, αλλά αυτό δεν προκαταλαμβάνει απαραίτητα τη συνθετική στιγμή, δηλαδή την ανασυγκρότηση της ολότητας (Kain, 1980, σ. 300).

Οι μελετητές του Μαρξ που προαναφέρθηκαν υποστηρίζουν την ενότητα της αναλυτικής και συνθετικής στιγμής στη μαρξική σκέψη. Η επιχειρηματολογία τους ξεκινά από τη μελέτη των *Χειρογράφων του 1844*, καθώς και από τη *Γερμανική Ιδεολογία*. Ο Μαρξ στα *Χειρόγραφα* ξεκινά από τις οικονομικές κατηγορίες όπως αυτές αναπαρίστανται στην οικονομική επιστήμη, αποδεχόμενος *τη γλώσσα και τους νόμους της* (Marx, 2014, σ. 249). Σύμφωνα με τον Kain, η ιστορική διαδοχή των κατηγοριών και ο τρόπος με τον οποίον διατάσσονται στην επιστήμη είναι ο βασικός παράγοντας που επηρεάζει την αναπαραγωγή του συγκεκριμένου-πραγματικού. Η παραγωγή του τελευταίου βασίστηκε στις κατηγορίες της οικονομικής επιστήμης. Η ιδιοκτησία που αποτελεί το θεμέλιό της, έφερε τον Μαρξ αντιμέτωπο με την ίδια την αλλοτριωμένη παραγωγική υποκειμενική δραστηριότητα. Η αλλοτρίωση πηγάζει από τη σχέση του εργάτη με το αντικείμενό του, το οποίο αποκτά *ανεξάρτητη δύναμη* και του *αντιπαράτίθεται ως ξένο ον* (Marx, 2014, σ. 250). Αυτό σημαίνει ότι η εργατική δύναμη που χρησιμοποιείται κατά τη παραγωγική διαδικασία *εξαντικειμενικεύεται* στο εμπόρευμα. Συνεπώς, *όσα περισσότερα αντικείμενα παράγει ο εργάτης, τόσο λιγότερα μπορεί να κατέχει, και τόσο περισσότερο καταλήγει υπό τη κυριαρχία του προϊόντος του*,

του κεφαλαίου (Marx, 2014, σ. 250). Από τα *Χειρόγραφα* του 1844 φαίνεται, ότι η παραγωγική δραστηριότητα εμφανίζεται ως ατομική ιδιοκτησία, η οποία οργανώνει και ρυθμίζει μέσα από τις καπιταλιστικές σχέσεις την παραγωγική διαδικασία. Ο Μαρξ καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι η εργασία γίνεται αλλοτριωμένη επειδή η κοινωνική εργασία λαμβάνει τη μορφή του αντιθέτου της, [παρουσιάζεται, δηλαδή] ως ατομική και ανεξάρτητη εργασία (Starosta, 2015, σ. 228). Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο που αποκαλύφθηκε στα *Χειρόγραφα*, κατά τον Starosta, είναι μια θέση που θα ακολουθήσει τον Μαρξ έως και τις τελευταίες έρευνές του. Συμπυκνώνεται στην υλιστική προσέγγιση του ανθρώπου ως παραγωγικού υποκειμένου³. Πράγματι, οι πραγματικές σχέσεις των ανθρώπων μπορούν να ανακαλυφθούν και να αποκαλυφθούν μόνο μέσα από την ανάλυση των παραγωγικών σχέσεων, μια θέση που φαίνεται να υπάρχει ήδη στον Μαρξ των *Χειρογράφων*. Αφού, όπως διαλαλεί ο ίδιος, *ο άνθρωπος δεν γεννά μόνο τη σχέση του προϊόντος και τη πράξη της παραγωγής [...], γεννά τη σχέση την οποία έχουν άλλοι άνθρωποι με τη παραγωγή του και προς το προϊόν του, καθώς και τη σχέση την οποία έχει αυτός με εκείνους τους άλλους ανθρώπους* (Marx, 2014, σ. 257). Η επιρροή του Φόϋερμπαχ είναι εμφανής, δηλαδή η αντίληψη, ότι σημείο εκκίνησης για την αληθινή επιστήμη αποτελεί η κοινωνική σχέση των ανθρώπων. Ο Φόϋερμπαχ ήταν εκείνος ο στοχαστής που ανέπτυξε την υλιστική φιλοσοφία, που όπως επισημαίνει ο Starosta, της προσέδωσε μια κοσμική θέα⁴, μια φυσική ερμηνεία.

Στη *Γερμανική Ιδεολογία* οι Μαρξ και Ένγκελς εισάγουν την ιστορική μέθοδο, προκειμένου να βρουν εκείνες τις δυνάμεις που κινούν την ανθρώπινη ιστορία. Σύμφωνα με τον Kain, το πραγματικό-συγκεκριμένο που προκύπτει από το αναλυτικό στάδιο καθόρισε όχι μόνο την ιστορική άνοδο των κατηγοριών αλλά και τη θέση τους στην επιστήμη (Kain, 1980, σ. 297). Η θεωρία προέκυψε από την εμπειρική μελέτη των πραγματικών συνθηκών, από την ίδια την πράξη, όπως και η συνείδηση προέκυψε από την ιστορική εξέλιξη των υλικών συνθηκών (Kain, 1980, σ. 298). Η πρώτη ιστορική πράξη είναι η παραγωγή των μέσων για την ικανοποίηση των αναγκών, η παραγωγή της ίδιας της υλικής ζωής. Η πρώτη ανάγκη που ικανοποιήθηκε, η πράξη της ικανοποίησής της και το όργανο που αποκτήθηκε από αυτή την ικανοποίηση, οδηγεί σε

³ (Starosta, 2015, σ. 24), Παράθεση: [...] he present for the first time the general determinations of human life from his materialistic perspective a conception which would remain basically unaltered throughout the rest of his work [...] the specific determination of the human being as a productive subject.

⁴ (Starosta, 2015, σ. 51.52), Παράθεση: A real science, Marx learnt from Feuerbach, can only have as its point of departure 'the social relationship of "man to man"[...] interpretation of the world (a 'worldview').

καινούριες ανάγκες (Καρλ Μαρξ, 1997, σ. 73). Εδώ, τίθεται η σχέση του ανθρώπου με τη φύση, ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι ιδιοποιούνται τη φύση. *Εν ολίγοις, η κατάσταση των παραγωγικών δυνάμεων αποτελεί τον αναγκαίο όρο για τη γνώση της ιστορίας* (Γκαρωντύ, Καρλ Μαρξ, Χ.Χ, σ. 89). Από τις πρώτες ανάγκες προκύπτει η καθιέρωση των κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους, και λέγοντας *κοινωνική σχέση* οι Μαρξ και Ένγκελς εννοούν τη συνεργασία πολλών ατόμων (Καρλ Μαρξ, 1997, σ. 75). Οι δυο φιλόσοφοι επισημαίνουν, ότι η μάζα των ανθρώπινων δυνάμεων καθορίζει τη φύση της κοινωνίας. Με αυτό τον τρόπο, *η βιομηχανία, το εμπόριο, η παραγωγή και η ανταλλαγή των αναγκαίων της ζωής καθορίζουν τη διανομή, τη δομή των κοινωνικών τάξεων* (Καρλ Μαρξ, 1997, σ. 71.75). Έτσι, ο τρόπος ιδιοποίησης της φύσης, ο τρόπος παραγωγής, γεννά παράλληλα τις αντίστοιχες κοινωνικές τάξεις. Επομένως, οι παραγωγικές δυνάμεις και οι κοινωνικές σχέσεις φαίνεται από την ανάλυση της *Γερμανικής Ιδεολογίας* ότι αποτελούν το νήμα για τη γνώση της ανθρώπινης ιστορίας που λαμβάνεται ως αντίφαση μεταξύ των παραπάνω δυνάμεων.

1.1.2 Αναλυτική στιγμή

Στο πρώτο κεφάλαιο του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ έρχεται να αναλύσει *τον πλούτο των κοινωνιών [που] εμφανίζεται σαν ένας τεράστιος σωρός εμπορευμάτων* στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής (MARX, 2016, σ. 19). Η έρευνά του ξεκινά από το συγκεκριμένο, μεμονωμένο εμπόρευμα, από την πιο *στοιχειώδη μορφή*, όπως εμφανίζεται στην αμεσότητά του (MARX, 2016, σ. 19).

Αρχικά, το εμπόρευμα φέρει μια εγγενή ιδιότητα, που συνίσταται στα ιδιαίτερα ποιοτικά χαρακτηριστικά, τα οποία κάνουν το πράγμα να είναι αυτό που είναι. Για παράδειγμα, η χρησιμότητα του σιδήρου ή του χαρτιού δεν μεταβάλλεται, αλλά παραμένει η ίδια και καθιστά το πράγμα χρηστική αξία, αφού μεταποιηθεί από την ανθρώπινη εργασία για να καλύψει ανθρώπινες ανάγκες. Ωστόσο, στην *κοινωνική μορφή* που εξετάζεται από τον Μαρξ, οι χρηστικές αξίες αποτελούν ταυτόχρονα τους *υλικούς φορείς* μιας δεύτερης ιδιότητάς του, της ανταλλακτικής αξίας. Η τελευταία εμφανίζεται ως ποσοτική σχέση *στην οποία ανταλλάσσονται οι χρηστικές αξίες ενός είδους με τις χρηστικές αξίες ενός άλλου είδους* (MARX, 2016, σ. 20). Για παράδειγμα, δυο πουκάμισα ανταλλάσσονται με δυο πήχεις ύφασμα. Η αξία συνίσταται ακριβώς σ'αυτή την ποσοτική σχέση ανάμεσα στα εν λόγω εμπορεύματα. Το θέμα που τίθεται

είναι ότι ανάμεσα στα δυο αυτά μεγέθη εμφανίζεται ένα *τρίτο πράγμα*, που είναι αξιακά ισόποσο με αυτά και το οποίο ενσαρκώνει τη μορφή της ανταλλαξιμότητας (MARX, 2016, σ. 21). Σκοπός της αναλυτικής έρευνας για μερικούς μελετητές, όπως ο Marcuse, είναι η αναζήτηση της *κοινής ιδιότητας* ανάμεσα στα εμπορεύματα, που παρά την ποικιλομορφία τους, ανάγονται σε μια ομοιογένεια που εκφράζεται στην *αξιακή μορφή* (Μαρκούζε, 1999, σ. 283). Ενώ άλλοι, όπως ο Starosta, θεωρούν, ότι η αναζήτηση κατευθύνεται ως προς την ανακάλυψη του *συγκεκριμένου καθορισμού που ορίζει τη δυνατότητα του εμπορεύματος ως ιστορική μορφή του κοινωνικού πλούτου*⁵. Ο Μαρξ συμπεραίνει, μέσω μιας διαδικασίας αφαίρεσης⁶, ότι αυτό που υποφώσκει κάτω από την ανταλλακτική αξία είναι η ίδια η *ανθρώπινη αφηρημένη εργασία*, η οποία αντικειμενοποιείται στα εμπορεύματα, ως *ζόδεμα ανθρώπινης δύναμης* (MARX, 2016, σ. 22).

Θα λέγαμε, ότι ο Μαρξ σκόπιμα τονίζει πως *οι χρηστικές αξίες δεν κοστίζουν στον άνθρωπο λίγη ή πολλή εργασία* (MARX, 2016, σ. 20). Η παραγωγή χρηστικών αξιών αποσυνδέεται από την ποσότητα εργασίας που απαιτείται για τη παραγωγή τους. Αντίθετα, οι ανταλλακτικές αξίες αποτελούν *κοινωνική σύμβαση* και υπό αυτή την έννοια προϋποθέτουν τη μέτρηση ποσότητας της παραγωγικής δραστηριότητας. Την ανάλυσή μας θα βοηθούσε ένα απόσπασμα από την *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* του 1859, όπου ο Μαρξ με αναλυτικό τρόπο εκθέτει το εμπόρευμα. Αυτή η έκθεση κατά τη γνώμη μας ενισχύει την άποψη του Starosta. Ο Μαρξ ορίζει τη σχέση μεταξύ αξιών χρήσεως και ανταλλακτικών αξιών ως εξής: *το να έχει ένα προϊόν αξία χρήσης είναι αναγκαία προϋπόθεση για να είναι και εμπόρευμα, ενώ εάν ένα προϊόν είναι και εμπόρευμα είναι αδιάφορο για το αν έχει αξία χρήσης*. Η αξία χρήσης *εμπίπτει* στο πεδίο της Πολιτικής Οικονομίας, *όταν η ίδια η αξία χρήσης αποκτά κοινωνικό προσδιορισμό* (Μαρξ, Κριτική Της Πολιτικής Οικονομίας, 2023, σ. 31). Επομένως, η ανταλλακτική αξία είναι μια κοινωνική σύμβαση, δηλαδή σχέση, η οποία εξαρτάται από την ύπαρξη χρηστικής αξίας. Εδώ, συνίσταται το σημείο αναζήτησης του τρίτου πράγματος, δηλαδή της δυνατότητας που θέτει σε κίνηση τη δύναμη της ανταλλαξιμότητας. Ο

⁵ (Starosta, 2015, σ. 129), Παράθεση: *Rather, he is searching for (i.e. not yet unfolding) the specific determination defining the potentiality of the commodity as a historical form of social wealth.*

⁶ (MARX, 2016, σ. 21.22), Η διαδικασία της αφαίρεσης ξεκινά από το σημείο: Εάν λοιπόν παραβλέψει κανείς τη χρηστική αξία των εμπορευματικών σωμάτων, τότε τους απομένει μια ιδιότητα [...] έως το κοινό στοιχείο που παρασταίνεται στην ανταλλακτική αξία ή στην ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος είναι λοιπόν η αξία τους. Η διαδικασία της αφαίρεσης αποσκοπεί στην ανακάλυψη της αντικειμενοποιημένης ανθρώπινης εργασίας στα εμπορεύματα, η οποία παριστάνεται μέσω της ανταλλακτικής αξίας.

Μαρξ αποπειράται να βρει την αφηρημένη μορφή που εμφανίζεται στη συγκεκριμένη μορφή της ανταλλαξιμότητας που του παρουσιάστηκε αναλυτικά. Σύμφωνα με την ερμηνεία του Starosta, αυτό που ακολουθεί την αναλυτική έρευνα είναι *η κοινωνική δύναμη της ανταλλαξιμότητας του εμπορεύματος*, δηλαδή *η ανακάλυψη της αφηρημένης μορφής που εμφανίζεται στη συγκεκριμένη μορφή της ανταλλαξιμότητας*⁷. Αυτό που προκύπτει από την έρευνα είναι *η ανθρώπινη δράση*, η παραγωγική εργασία στην αφηρημένη της μορφή, που θέτει σε κίνηση τη δυνατότητα των εμπορευμάτων να ανταλλάσσονται το ένα με το άλλο⁸. Εν ολίγοις, ο *υλικός προσδιορισμός* που αποκαλύφθηκε μέσω της ανάλυσης, είναι ότι η μορφή της αξίας εκφράζει την υλοποιημένη ανθρώπινη εργασία που παράγει εμπορεύματα. Η διάκριση που κάνει ο ίδιος ο φιλόσοφος ανάμεσα σε μορφή και περιεχόμενο συνιστά το πρώτο στάδιο της ανάλυσης της μορφής της ανταλλαξιμότητας που αποσκοπεί στην αναζήτηση της αφηρημένης μορφής που φέρει μέσα της μια άλλη αφηρημένη μορφή, δηλαδή την αφηρημένη εργασία (Starosta, 2015, σ. 130).

Το επόμενο ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί από την αναλυτική στιγμή είναι το πώς καθορίζεται η ανθρώπινη εργασιακή δύναμη που αντικειμενοποιείται στα εμπορεύματα και που τους δίνει τη δυνατότητα της ανταλλαξιμότητας. Η αξία του εμπορεύματος καθορίζεται *από τον μέσο αναγκαίο ή κοινωνικά αναγκαίο εργάσιμο χρόνο* (MARX, 2016, σ. 22). Μόνο τα εμπορεύματα που έχουν την ίδια ποσότητα κοινωνικής εργασίας έχουν τη δυνατότητα να ανταλλαχθούν μεταξύ τους. Αυτό συνεπάγεται, ότι *ως αξίες όλα τα εμπορεύματα είναι μόνο ορισμένες μάζες πεπηγμένου εργάσιμου χρόνου* (MARX, 2016, σ. 23). Στα χειρόγραφα *Για Την Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, ο αναλυτικός Μαρξ αναφέρει ότι ο χρόνος της εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή των χρηστικών αξιών είναι *ο ζωντανός χρόνος ύπαρξης της εργασίας, ανεξάρτητα από τη μορφή της, το περιεχόμενό της και την ατομικότητά της* (Μαρξ, Κριτική Της Πολιτικής Οικονομίας, 2023, σ. 34). Στην ιστορική στιγμή που μελετάται, ο χρόνος μετατρέπεται σε μετρητική μονάδα, η οποία καθιστά την εργασία αδιαφοροποίητη, μετατρέποντάς τη σε ανταλλακτική αξία, δηλαδή σε εμπόρευμα. Αυτό που επισημαίνεται στο τέλος της συγκεκριμένης ενότητας είναι ότι οι χρηστικές αξίες μπορούν να ικανοποιούν ανθρώπινες ανάγκες, χωρίς να μετατρέπονται σε

⁷ (Starosta, 2015, σ. 129), Παράθεση: *What immediately follows in Marx's exposition is, then, the dialectical analysis of this social power of the exchangeability of the commodity[...] what is the abstract form appearing in the concrete form of the power of exchangeability.*

⁸ (Starosta, 2015, σ. 131), Παράθεση: *That action, Marx states, is a human action in one of its facets, namely, productive labour in its general character or abstract labour [...].*

ανταλλακτικές αξίες, δηλαδή χωρίς η εργασία να καθίσταται *αξιακό μέγεθος* (MARX, 2016, σ. 24). Αντίθετα, η εργασία μετατρέπεται σε αξιακό μέγεθος, ακριβώς επειδή προσιδιάζει στον ιδιαίτερο τρόπο παραγωγής της συγκεκριμένης ιστορικής στιγμής. Σ' αυτό το σημείο, η διαλεκτική έρευνα προχωρά με τον διττό χαρακτήρα της εργασίας. Η χρήσιμη εργασία, ως *σκόπιμη παραγωγική δραστηριότητα* προσαρμόζει τις ιδιαίτερες φυσικές ύλες στις ιδιαίτερες ανθρώπινες ανάγκες. Η συγκεκριμένη δραστηριότητα διαμεσολαβεί *το μεταβολισμό* μεταξύ ανθρώπινου και φύσης, ανεξαρτήτως των κοινωνικών μορφών που λαμβάνει και μετριέται *πάντα σύμφωνα με τα αποτελέσματά της* (MARX, 2016, σ. 25.26). Για να παραχθεί ένα προϊόν προϋποτίθεται ένα ποιοτικά ορισμένο είδος εργασίας, για παράδειγμα, η παραγωγή ενός σακακιού προϋποθέτει την υφαντική και τη ραπτική τέχνη. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη ιστορική φάση, ο ευρύς καταμερισμός της εργασίας, όντας αναγκαίος για τη παραγωγή ποικίλων εμπορευμάτων, αποκρύπτει τις πολυσχιδείς εργασίες που επιτελούνται με ανεξάρτητο τρόπο από τους παραγωγούς. Επομένως, στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, το εμπόρευμα είναι η πρόσθεση όλων των ανεξάρτητων εργασιών όπου οι παραγωγοί εργάζονται απομονωμένα (Starosta, 2015, σ. 134). Ο καταμερισμός της εργασίας είναι αναγκαίος για την εμπορευματική παραγωγή, ως τρόπος κοινωνικής οργάνωσης της ανθρώπινης δύναμης.

Σ' αυτό το αναλυτικό στάδιο, ολοκληρώνεται η έρευνα σχετικά με την ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής. Η αναλυτική στιγμή που προέκυψε από το μεμονωμένο εμπόρευμα, το συγκεκριμένο-πραγματικό μας πληροφορεί μόνο για το τί συμβαίνει στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Το εμπόρευμα ως χρηστική αξία φέρει την ανταλλακτική αξία, που είναι η ιδιαίτερη μορφή του τρόπου παραγωγής, και αποτελεί συνεπώς, υπό αυτή την έννοια κοινωνική σύμβαση. Η αφηρημένη αυτή μορφή φέρει μέσα της μια άλλη αφηρημένη μορφή που θέτει σε κίνηση την ανταλλακτική αξία και συνίσταται στην αφηρημένη εργασία, ως ανθρώπινη δράση. Αυτό καθίσταται δυνατό με τη μετατροπή όλων των ανεξάρτητων ποιοτικών εργασιών σε ενιαία ποσότητα εργασίας, δηλαδή *σε ζόδεμα αδιαφοροποίητης ανθρώπινης εργασιακής δύναμης*, (MARX, 2016, σ. 29). Από την άλλη, η κάθε χρήσιμη εργασία ως ιδιαίτερη, *συγκεκριμένη*, παράγει χρηστικές αξίες, χωρίς να παράγει ανταλλακτική αξία (MARX, 2016, σ. 29). Εν κατακλείδι, η κοινωνική εργασία ως *συνολική εργασιακή δύναμη της κοινωνίας* μετατρέπεται σε *αξιακό μέγεθος* που ορίζεται από το ποσό της *κοινωνικά αναγκαίας εργασίας* που απαιτείται για τη παραγωγή των εμπορευμάτων (MARX, 2016, σ. 22.23). Η ανταλλακτική αξία ως μορφή της καπιταλιστικής

κοινωνίας, εκπροσωπείται από την αφηρημένη εργασία, η οποία αντικειμενοποιείται στο εμπόρευμα⁹.

1.1.3 Συνθετική στιγμή

Ο Μαρξ ξεκίνησε την έρευνά του όπως είδαμε από το *concretum*, ώστε να ανακαλύψει τη δυνατότητα της ανταλλαξιμότητας που βρίσκεται πίσω από εμπόρευμα. Μέσω της αναλυτικής στιγμής αποκαλύφθηκε, ότι η ουσία της αξίας είναι η αφηρημένη εργασία, η οποία θέτει σε κίνηση τη δύναμη της ανταλλαξιμότητας των εμπορευμάτων. Η συνθετική στιγμή αναλαμβάνει την αναπαραγωγή του συγκεκριμένου στη σκέψη, δηλαδή από την αφηρημένη εργασία ως ουσία της αξίας, προσπαθεί να παράξει τη συγκεκριμένη χρήσιμη εργασία ως δραστηριότητα που παράγει αξία. Στο αναλυτικό στάδιο η αξία ενός εμπορεύματος μας εμφανίστηκε ως αφηρημένη εργασία, δηλαδή ως καθαρά κοινωνική δύναμη. Για αυτό το λόγο, *η αξιακή αντικειμενικότητά τους* (των εμπορευμάτων) *μπορεί να εμφανιστεί μόνο στη κοινωνική σχέση εμπορεύματος προς εμπόρευμα* (MARX, 2016, σ. 30).

Τα εμπορεύματα Α και Β αναπτύσσουν μια σχέση αλληλοπροσδιορισμού. Η σχέση που αναπτύσσεται στο εν λόγω σχήμα έχει τις ρίζες της στην *εγελιανή παράδοση*, όπου το υποκείμενο αποκτά *αυτοσχεσία*, μόνο μέσω *ετεροσχεσίας*. Εν ολίγοις, *το υποκείμενο γνωρίζει τον εαυτό του, μόνο μέσω της σχέσης με τον άλλον*, σύμφωνα με τον Γιώργο Φαράκλα, στο *Η Λογική του Κεφαλαίου* (Φαράκλας, 2020, σ. 169). Η σύλληψη δυο ποσοτικά συγκρίσιμων αντικειμένων προϋποθέτει την αναγωγή τους στην ίδια ενότητα. Το εμπόρευμα Α ανταλλάσσεται με το Β, μόνο επειδή, *η εργασία που είναι εμπηγμένη στο πρώτο, εξομοιώνεται με την εργασία που είναι εμπηγμένη στο άλλο* (Marx, 2014, σ. 33). Υπό αυτή την έννοια, *η συγκεκριμένη εργασία που παράγει το συγκεκριμένο εμπόρευμα, ενεργεί ως γενικό ισοδύναμο, γίνεται η μορφή εκδήλωσης του γενικού χαρακτήρα της ανθρώπινης εργασίας* (Starosta, 2015, σ. 137). Εν προκειμένω, το αντικείμενο Α εκφράζει την αξία του μόνο στο αφηρημένο αξιακό σώμα Β, ενώ το ισοδύναμο *βρίσκει την υλικότητά του στο Α, δηλαδή την αφηρημένη αδιαφοροποίητη ανθρώπινη εργασία*. Αυτό συμβαίνει σύμφωνα με τον Μαρξ, επειδή, *το σώμα του εμπορεύματος που χρησιμοποιήθηκε ως ισοδύναμο ισχύει πάντα ως ενσάρκωση της αφηρημένης εργασίας, ως ενότητα πολλών ποιοτικών εργασιών εντός του καταμερισμού της εργασίας, που στην πραγματικότητα, είναι προϊόν μιας ορισμένης*

⁹ (Starosta, 2015, σ. 133), Παράθεση: *It only tells us what is the material determination of that which in capitalist society is socially represented in the form of value [...]it contains as a commodity and which stamp it as a commodity.*

χρήσιμης εργασίας (MARX, 2016, σ. 40). Όμως, η αξία του τελευταίου δεν εκφράζεται στο πρώτο εμπόρευμα, με αποτέλεσμα να χρειάζεται αναγκαία ένα τρίτο εμπόρευμα. Στον εμπορευματικό κόσμο όλα τα εμπορεύματα εκφράζουν την αξία τους στη γενική μορφή του ισοδυνάμου, στην οποία αντικειμενοποιείται η συγκεκριμένη χρήσιμη εργασία, ως αδιαφοροποίητη ανθρώπινη εργασία. Άρα, το εμπόρευμα Α εκφράζει την αξία του στο εμπόρευμα Β, ως αξιακό σώμα, ως υλοποίηση της αφηρημένης εργασίας, εκφραζόμενη στη χρηστική αξία του εμπορεύματος Β, δηλαδή ως χρήσιμη συγκεκριμένη εργασία.

Ο Μαρξ σ' αυτή τη συνθετική πορεία, βρήκε τη γενική μορφή του ισοδυνάμου, ως ενότητα διαφορετικά ποιοτικών χρήσιμων εργασιών, που αντικειμενοποιείται στα εμπορεύματα, ως αφηρημένη εργασία. Ωστόσο, η συνθετική έρευνα συνεχίζεται με την ανάπτυξη της *μορφής εμφάνισης της αξίας* (MARX, 2016, σ. 30). Ο φιλόσοφος δείχνει με σαφή τρόπο τις προθέσεις του για την ανάδειξη της γένεσης αυτής της χρηματικής μορφής, να παρακολουθήσει την ανάπτυξη αυτής της αξιακής μορφής που περιέχεται στην αξιακή σχέση των εμπορευμάτων *από την απλούστερη και αφανέστερη μορφή της μέχρι την εκθαμβωτική χρηματική μορφή* (MARX, 2016, σ. 30). Από την αναλυτική στιγμή ο Μαρξ ανακάλυψε την ανταλλακτική αξία, από τη συνθετική στιγμή τη γενική μορφή ισοδυνάμου. Η αναπτυγμένη μορφή της τελευταίας εκδηλώνεται μέσω της χρηματικής μορφής. Όπως ισχυρίζεται ο Starosta, η συγκεκριμένη εργασία παράγει το ισοδύναμο και εξισώνεται με άλλες χρήσιμες συγκεκριμένες εργασίες, μέσω της ισότητας. Το γενικό ισοδύναμο είναι άμεσα κοινωνικό, αφού εμπεριέχει την ενότητα διαφόρων ποιοτικών εργασιών. Παρ' όλα αυτά, στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή που μελετούμε το γεγονός αυτό αποκρύπτεται, δηλαδή αποκρύπτεται ότι η συγκεκριμένη εργασία παράγει αξία. Η τελευταία εκπροσωπείται από το γενικό ισοδύναμο, που τελικά αντιπροσωπεύεται εκ νέου από τη χρηματική μορφή¹⁰. Στο τέλος του πρώτου κεφαλαίου, ο Μαρξ κάνει λόγο για τον φетиχισμό του εμπορεύματος, *ο οποίος πηγάζει από το ίδιο το εμπόρευμα, δηλαδή από την ίδια την εμπορευματική μορφή* (MARX, 2016, σ. 51.56). Θα λέγαμε ότι πηγάζει από τη διπλή ταυτότητα του εμπορεύματος, από τη χρηστική και την ανταλλακτική αξία. Τα αντικείμενα χρήσης που παράγονται από τις χρήσιμες εργασίες παρουσιάζονται στο σύμπλεγμα του καταμερισμού της εργασίας ως

¹⁰ (Starosta, 2015, σ. 139.140), Παράθεση: *In effect, as the social incarnation of human labour in general, the concrete labour that produces the equivalent acquires in its immediacy the form of equality with respect to the other concrete useful labours. [...] the labour that materialises in the general equivalent is immediately social, [...].*

αδιαφοροποίητη ανθρώπινη εργασία, αφού αποκτούν αξιακό μέγεθος. Η πιο αναπτυγμένη μορφή της ανταλλακτικής αξίας, όπως είδαμε, είναι η χρηματική μορφή, η οποία παγιώνεται και κυριαρχεί στις κοινωνικές σχέσεις. Από τη στιγμή που η χρήσιμη εργασία μετατρέπεται σε αξία, τα αξιακά μεγέθη μεταβάλλονται συνεχώς, χωρίς να μπορούν να ελεγχθούν από τους ίδιους τους παραγωγούς.

1.2.1 Η Επαναστατική μορφή συνείδησης

Η μαρξική μέθοδος είναι μέθοδος ριζικού μετασχηματισμού της υπάρχουσας κοινωνίας. Με όσα έχουν ήδη διαπιστωθεί, το αναλυτικό στάδιο οδήγησε το νεαρό Μαρξ στον εντοπισμό του υλιστικού θεμέλιου από το οποίο μπορούν να ξεπροβάλουν οι επαναστατικές δυνάμεις του προλεταριάτου¹¹. Η αλλοτριωμένη εργασία ανοίγει ένα νέο πεδίο αναζήτησης και έρευνας μέσω της κριτικής, η οποία μπορεί να εξασφαλίσει την απογύμνωση της αστικής κοινωνίας, με την οποία ο Μαρξ καταγίνεται στη συνέχεια. Τα αποτελέσματα της έρευνας του πρώτου χειρόγραφου αναδεικνύουν την αναγκαιότητα για χειραφετική υποκειμενικότητα, δηλαδή την υπέρβαση της αλλοτριωμένης εργασίας, μέσω της άρσης της ατομικής ιδιοκτησίας (Marx, 2014, σ. 276). Η τελευταία παράγει το κεφάλαιο, υποτάσσοντας τον εργάτη και υποβιβάζοντάς τον σε ένα απλό εμπόρευμα, το οποίο καθορίζεται από τους νόμους προσφοράς και ζήτησης (Marx, 2014, σ. 261.262). Στα *Χειρόγραφα*, ο Μαρξ κατονομάζει την υπέρβαση της αλλοτριωμένης ανθρώπινης ζωής, τον «κομμουνισμό», τον οποίο ορίζει ως ένα στάδιο άρνησης της προηγούμενης ιστορικής ύπαρξης, που ήταν αρνητική η ίδια, και συνεπώς ορίζεται ως άρνηση της άρνησης (Marx, 2014, σ. 270). Ωστόσο, αναδεικνύονται εδώ τα όρια της μεθοδολογικής επάρκειας αυτής της προσέγγισης. Μπορούμε να πούμε ότι ο Μαρξ εγκλωβίζεται εδώ στην αφηρημένη και γενική διαλεκτική αναγκαιότητα, στην περιγραφή της κίνησης της αυτο-παραγωγής της ανθρωπότητας και της υπέρβασής της. Αυτό τον οδηγεί πράγματι σε ένα αδιέξοδο, όσον αφορά το ζήτημα της κίνησης της υπέρβασης του κεφαλαίου μέσω της επαναστατικής δράσης. Διότι, όπως είδαμε, η αλλοτρίωση εκτείνεται σε όλους τους τομείς του ανθρώπινου βίου, με συνέπεια η συνείδηση να είναι καθόλα αλλοτριωμένη. Επίσης, γίνεται σαφές ότι το επαναστατικό κίνημα μπορεί να αντλήσει τις μετασχηματιστικές του δυνάμεις μόνο από την ιστορική κίνηση αυτής της αλλοτριωμένης ύπαρξης. Αυτό ισχύει

¹¹(Starosta, 2015, σ. 24), Παράθεση: *For what is at stake in this insight is precisely the uncovering of the material foundation from which the revolutionary powers of the proletariat must spring.*

τόσο για τις μορφές υποκειμενικότητας της εργατικής τάξης που αναπαράγουν τη κίνηση της αλλοτρίωσης, τόσο και για αυτό που αναπτύσσει τις ιστορικές δυνάμεις που είναι απαραίτητες για τη κατάργησή του, δηλαδή την επαναστατική συνείδηση (Starosta, 2015, σ. 37). Αυτά με τη σειρά τους συνεπάγονται ότι η συνείδηση πρέπει με κάποιον τρόπο να αποκτήσει συνείδηση του εαυτού της.

Στη *Γερμανική Ιδεολογία* οι Μαρξ και Ένγκελς προσπαθούν μάλλον να παράσχουν μια εξήγηση τού γιατί η συνείδηση είναι σήμερα αλλοτριωμένη. Η λύση απορρέει από τη διαπίστωση, ότι η υλική παραγωγή καθορίζει τις κοινωνικές και πολιτικές δομές. Με αυτό τον τρόπο, η αστική τάξη δεν κατέχει απλώς τα υλικά μέσα παραγωγής, αλλά ταυτοχρόνως, για αυτόν ακριβώς τον λόγο, αποτελεί *πνευματική δύναμη* (Καρλ Μαρξ, 1997, σ. 94). Καθώς ο υλικός τρόπος παραγωγής αντανακλάται στη συνείδηση των ανθρώπων, ο εκάστοτε κυρίαρχος τρόπος παραγωγής κατέχει και τα όπλα για την πνευματική αναπαραγωγή του. Όποια τάξη βρίσκεται σε θέση εξουσίας δύναται να παρουσιάζει το συμφέρον της, ωσάν να πρόκειται για το κοινό συμφέρον των μελών της κοινωνίας, προσδίδοντάς του τη μορφή της καθολικότητας (Καρλ Μαρξ, 1997, σ. 95). Επομένως, η συνείδηση είναι αλλοτριωμένη, ακριβώς επειδή, παράγεται πρωτογενώς στον υλικό τρόπο παραγωγής και δευτερευόντως αναπαράγεται πνευματικά. Σ' αυτό το σημείο, υπονοείται η συνένωση των εργατών σε τάξη, ως μέσον διεκδίκησης των συμφερόντων τους. Ωστόσο, η οργάνωση του προλεταριάτου σε τάξη δεν περιλαμβάνεται στη *Γερμανική Ιδεολογία*. Αντίθετα, εμφανίζεται ο «κομμουνισμός» ως πράξη, η οποία ενσαρκώνεται μέσω του προλεταριάτου. Η άρση του καπιταλισμού διαμεσολαβείται από τη *δραστηριότητά του*, μια πραγματική ιστορική κατηγορία, *που μπορεί να συμβάλλει στην κατάργηση της καπιταλιστικής βάσης, της ατομικής ιδιοκτησίας, με την κομμουνιστική ρύθμιση της παραγωγής που εξαλείφει το αίσθημα από τους ανθρώπους, ότι είναι αποξενωμένοι* (Καρλ Μαρξ, 1997, σ. 82). Η αναγκαία προϋπόθεση της ύπαρξης του προλεταριάτου είναι *η καθολική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων*¹², που οξύνει την αντίθεση μεταξύ της

¹² Ο Γιώργος Φαράκλας προβαίνει σε μια σαφή διάκριση μεταξύ των ειδών παραγωγικών δυνάμεων. Η πρώτη έννοια αφορά την ιδιοποίηση της φύσης από τους ανθρώπους. Η δεύτερη αφορά τις κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων, την κοινωνική σύμπραξή τους, όπως απορρέουν από την πρώτη θέση. Η μαρξική θέση συνίσταται στη σύγκρουση αυτών των δυο δυνάμεων και συνδέεται με τη θεωρία της δομής-υπερδομής. *Χωρίς τη σύγκρουση δεν θα ήταν δυνατό να έχουμε κριτική σκέψη, επομένως και κριτική θεωρία* (Φαράκλας, 2020, σ. 124). Ο Bettelheim θεωρεί, ότι οι παραγωγικές σχέσεις αφορούν ένα σύστημα θέσεων που καθορίζει τη διαδικασία παραγωγής. Η τελευταία αναπαράγει όχι μόνο τη παραγωγή των προϊόντων, αλλά το ίδιο το σύστημα θέσεων. Η παραγωγική διαδικασία εξασφαλίζει την αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής. Όταν οι κοινωνικές δυνάμεις, όπως ορίστηκαν προηγουμένως,

ανθρωπότητας χωρίς ιδιοκτησία και ενός κόσμου πλούτου και πολιτισμού. Η οργάνωση του προλεταριάτου σε τάξη εμφανίζεται στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* το 1848, στο οποίο γίνεται λόγος για την ένωση του προλεταριάτου σε *πολιτικό κόμμα*, που θα είναι σε θέση να προτάξει τα κοινά συμφέροντά του (Marx, 2014, σ. 483). Έτσι, αναδεικνύεται ο ρόλος του προλεταριάτου ως φορέα μετασχηματισμού των υπάρχουσών παραγωγικών δυνάμεων μέσω της επαναστατικής τους δράσης (Marx, 2014, σ. 491).

Στο δεύτερο κεφάλαιο του *Κεφαλαίου*, ο Μαρξ στρέφει το βλέμμα του στην αλλοτριωμένη μορφή της συνείδησης, που δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι εκτίθεται μετά τη διαδικασία της ανταλλαγής. Ο φετιχισμός του εμπορεύματος είναι απολύτως φυσικό να θεωρείται από τη μαρξική παράδοση ως καίριας σημασίας έννοια για την κριτική της επιστήμης της πολιτικής οικονομίας, όπως συμβαίνει για παράδειγμα στην περίπτωση του Lukacs. Πράγματι, ο φετιχισμός του εμπορεύματος αποκαλύπτει τον κάθετο διαχωρισμό ανάμεσα στη μορφή εμφάνισης και την ουσία των πραγμάτων, μεταξύ των εννοιών και των παραστάσεων που δημιουργούνται από αυτά. Αυτή η διάκριση αποτελεί τον πρώτο ορισμό μιας πραγματικά επιστημονικής θεώρησης, όπως εύλογα παρατηρεί ο Lukacs (Λούκατς, 2023, σ. 38.39). Υπό την οπτική του Starosta, ο φετιχισμός του εμπορεύματος παρουσιάζεται ως αναγκαία ανάπτυξη της μορφής της αξίας (Starosta, 2015, σ. 142). Ο Μαρξ ξεκινά την ανάλυσή του με την πιο γενική αντικειμενοποιημένη μορφή της ύπαρξης, το εμπόρευμα, το οποίο εκτείνεται στις τρεις ενότητες του 1^{ου} κεφαλαίου του *Κεφαλαίου*. Στο δεύτερο κεφάλαιο λοιπόν, αναπαράγεται η εξήγηση τού γιατί η συνείδηση των πραγματικών (actual) παραγωγών αναπαρίσταται με τέτοια μυστικιστική και φετιχιστική μορφή, μέσω των συμπερασμάτων που προέκυψαν από το 1^ο κεφάλαιο. Για αυτόν κυρίως το λόγο, ο Starosta μιλά για μια μετάβαση από το τυπικό υποκείμενο των προσδιορισμών της μορφής της αξίας στο υλικό υποκείμενο της ανθρώπινης υποκειμενικότητας¹³.

Ο Μαρξ, λοιπόν, στρέφει την προσοχή του στους εμπορευματοκατόχους, με σκοπό να αναδείξει την αιτία της αλλοτριωμένης τους συνείδησης¹⁴. Γι' αυτό εστιάζει στη διαδικασία ανταλλαγής, που αποτελεί την υλική αναπαραγωγή των υποκειμένων. Στην

βιώνουν τη σύγκρουση, χωρίς να την αναγνωρίζουν, απλώς διαιωνίζουν το σύστημα. Το τελευταίο αμφισβητείται μόνο από τη ιδεολογική διαδικασία της ταξικής πάλης (Μπετελέμ, 1978, σ. 94.99).

¹³ (Starosta, 2015, σ. 142), Παράθεση: *The transition is, then, from the formal subject of the value determinations, i.e. the commodity, to the material subject, i.e. the human individual.*

¹⁴ (MARX, 2016, σ. 64), Παράθεση: *Τα εμπορεύματα δεν μπορούν να πάνε στην αγορά και να ανταλλάγουν από μόνα τους. Πρέπει λοιπόν να αναζητήσουμε τους φύλακές τους.*

Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, ο Μαρξ ορίζει πράγματι, τη διαδικασία ανταλλαγής ως *κοινωνική ανταλλαγή της ύλης, δηλαδή ως ανταλλαγή των ιδιαίτερων προϊόντων των ατομικών παραγωγών που αποτελεί ταυτόχρονα και παραγωγή συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων παραγωγής στις οποίες εισέρχονται τα άτομα* (Μαρξ, *Κριτική Της Πολιτικής Οικονομίας*, 2023, σ. 70). Τα υποκείμενα εισέρχονται στη διαδικασία ανταλλαγής, μόνο ως αντιπρόσωποι εμπορευμάτων, μόνο ως ατομικοί ιδιοκτήτες, όπως επισημαίνεται και στο *Κεφάλαιο*. Το εμπόρευμα για τον κάτοχο δεν έχει καμία χρηστική αξία, παρά μόνο ανταλλακτική. Ωστόσο, έχει χρηστική αξία για τους άλλους εμπορευματοκατόχους. Η συνεχής διαδικασία ανταλλαγής εμπορευμάτων μεταξύ των κατόχων, δηλαδή το πέρασμα από το ένα χέρι στο άλλο, τα πραγματοποιεί ως αξίες. Στο τρίτο κεφάλαιο, όπου ο Μαρξ εξετάζει την εμπορευματική κυκλοφορία, το χρήμα καθίσταται μέτρο των αξιών. Το χρήμα είναι η μορφή εκδήλωσης του γενικού ισοδυνάμου, το οποίο εξισώνει όλες τις ποιοτικές εργασίες σε ενιαία, αδιαφοροποίητη ανθρώπινη εργασία. Άρα, ως μέτρο των αξιών αντιπροσωπεύει τη *κοινωνική ενσάρκωση της ανθρώπινης εργασίας*, αλλά και τις τιμές που επιβάλλονται από τις μετρήσεις των γενικών ισοδυνάμων, όπως ο χρυσός, άργυρος, κ.τ.λ. (MARX, 2016, σ. 76). Οι ανταλλακτικές αυτές σχέσεις αποτελούν τον κοινωνικό μεταβολισμό της κοινωνίας, δηλαδή παρεισφρεύουν σε κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα, και αναπαράγουν τις συγκεκριμένες καπιταλιστικές σχέσεις.

Ο Lukacs ονομάζει το φαινόμενο αυτό «πραγματοποιημένη» μορφή της συνείδησης, αφού η κοινωνική σχέση των προσώπων όχι μόνο αποκρύπτεται εντός της καπιταλιστικής παραγωγής, αλλά μετουσιώνεται σε σχέσεις πραγμάτων. Η εμπορευματική παραγωγή και οι δομικές της συνέπειες *μπορούν να επηρεάσουν ολόκληρη την εξωτερική και εσωτερική ζωή της κοινωνίας* (Λούκατς, 2023, σ. 150). Επομένως, η αλλοτριωμένη δομή μετατρέπεται σε συγκροτητικό δομικό στοιχείο της κοινωνίας και ως τέτοιο υποτάσσει τη συνείδηση στις μορφές που εκφράζεται αυτή η πραγματοποίηση (Λούκατς, 2023, σ. 151). Προκειμένου να θεμελιώσει τη θέση του ο μαρξιστής στοχαστής, εξετάζει τις πιο αντικειμενικές μορφές της καπιταλιστικής κοινωνίας, οι οποίες αναλύονται, ως ολότητες, δηλαδή σε συνάφεια μεταξύ τους. Ξεκινά, λοιπόν, από τον εξορθολογισμό της εργασιακής διαδικασίας και πορεύεται προς το κράτος και το γραφειοκρατικό σύστημά του. Ο εξορθολογισμός που επιβάλλεται στην εργασιακή διαδικασία μέσω του καταμερισμού της εργασίας αφαιρεί από τους παραγωγούς τη δυνατότητα ελέγχου της ίδιας, όσο και των αποτελεσμάτων της. Αυτό έχει μια αξιοσημείωτη συνέπεια που τονίζει ο Νίκος Φούφας στο *Η Κριτική*

της Πραγμοποίησης στο Πρώϊμο Έργο του Γκέοργκ Λούκατς, διότι, αφενός, οι σχέσεις μεταξύ πραγμάτων παράγονται και αναπαράγονται στην αστική κοινωνία, [ώστε] να μπορούν να προβλεφθούν με ακρίβεια, αφετέρου, [ελέγχονται με τέτοιο τρόπο, ώστε] να μην εκτρέπονται της προδιαγεγραμμένης πορείας τους (Φούφας, 2019, σ. 57). Ενώ, από την άλλη, ο εξορθολογισμός αντανakλάται εξίσου στο κράτος και τους μηχανισμούς του, εν προκειμένω συγκροτώντας το γραφειοκρατικό σύστημα. Με αυτό τον τρόπο, ο Lukacs αναφέρεται στη συνάφεια ανάμεσα στην καπιταλιστική τάξη και το κράτος ως εξής: *η καπιταλιστική ανάπτυξη δημιούργησε ένα δίκαιο που αντιστοιχεί στις ανάγκες της, που αρμόζει δομικά στη δομή της, ένα αντίστοιχο κράτος* (Λούκατς, 2023, σ. 167).

Στο Κεφάλαιο, αφού ο Μαρξ ανέλυσε διεξοδικά την ανταλλακτική αξία, το γενικό ισοδύναμο και το χρήμα, επιδίδεται στην ανάλυση της μετατροπής του χρήματος σε εμπόρευμα και την επαναμετατροπή του σε χρήμα. Όπως αναφέρεται, *το χρήμα γίνεται κεφάλαιο που είναι ήδη κεφάλαιο σύμφωνα με τον προορισμό του*. Στο τέταρτο κεφάλαιο, εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο η ίδια η εργασία έχει μετατραπεί σε αξία, η οποία καθορίζεται από τον αναγκαίο εργάσιμο χρόνο που χρειάστηκε για την παραγωγή της. Για να μπορεί η εργασία να παράγει αξία, δηλαδή εμπορεύματα, πρέπει πρωτίστως, να εξασφαλίσει την ίδια την ύπαρξή της. Το να υπάρχει η εργατική τάξη αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων. Έτσι, *ο αναγκαίος εργάσιμος χρόνος για την παραγωγή της εργασιακής δύναμης ανάγεται λοιπόν στον εργάσιμο χρόνο που είναι αναγκαίος για την αναπαραγωγή των μέσων διαβίωσης* (MARX, 2016, σ. 145), που όπως παρατηρεί ο Μαρξ των *Χειρογράφων* να μην εκλείψει η εργατική τάξη. Όμως, η εργατική δύναμη έχει την ιδιότητα να παράγει περισσότερη αξία απ' ό,τι χρειάζεται για τη συντήρησή της (Γκαρωντύ, Καρλ Μαρξ, X.X, σ. 203). Με αυτό τον τρόπο, ο εργάτης, για παράδειγμα με τρεις ώρες εργασίας, θα έχει ήδη αποδώσει στον κεφαλαιοκράτη τα έξοδα που εξασφαλίζουν την αναπαραγωγή του (Γκαρωντύ, Καρλ Μαρξ, X.X, σ. 203). Εν ολίγοις, η υπεραξία είναι το προϊόν, που πηγάει από την ιδιοποίηση των υπόλοιπων ωρών εργασίας των εργατών από τον καπιταλιστή. Η υπεραξία αποτελεί τη διαφορά ανάμεσα στην προσφερόμενη ποσότητα εργασίας και στην ποσότητα εργασίας που απαιτεί η παραγωγή αυτού που του έχει δοθεί σαν μισθός. Ο σκοπός αύξησης της υπεραξίας οδηγεί τους κεφαλαιοκράτες στην παράταση της εργάσιμης ημέρας (Γκαρωντύ, Καρλ Μαρξ, X.X, σ. 203). Επομένως, *η υπεραξία προκύπτει μόνο μέσω ενός ποσοτικού πλεονάσματος εργασίας, μέσω της παρατεταμένης διάρκειας της ίδιας εργασιακής διαδικασίας* (MARX, 2016, σ. 172).

Στο *Κεφάλαιο* ο Μαρξ μέσω του συνδυασμού της μεθόδου, συγκρότησε την εξήγηση γιατί η συνείδηση είναι αλλοτριωμένη, διατυπώνοντας τη θεωρία του φετιχισμού του εμπορεύματος, ήρθε αντιμέτωπος με την ίδια τη δομή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ο φετιχισμός του εμπορεύματος έρχεται ως αποτέλεσμα της μορφής της αξίας, δηλαδή του ίδιου του εμπορεύματος. Το φαινόμενο αυτό μετατρέπεται σε συγκροτητικό στοιχείο της ίδιας της κοινωνίας, εγκλωβίζοντας τη συνείδηση εντός των τειχών του. Άρα, η αλλοτριωμένη συνείδηση είναι πραγματοποιημένη, εφόσον η δομή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι φετιχιστική, δηλαδή αποκρύπτει την ουσία των πραγματικών σχέσεων, ενώ ταυτόχρονα τις μετατρέπει σε πράγματα. Όπως διαπιστώσαμε ήδη, ο Μαρξ διατυπώνει τη θεωρία της υπεραξίας. Η τελευταία αφορά την ίδια την ύπαρξη των εργατών, την αξιοποίηση-εκμετάλλευση της ίδιας της ανθρώπινης δύναμης. Ο «κομμουνισμός», λοιπόν, αποκτά περιεχόμενο, τον μετασχηματισμό του συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής, που παράγει υπεραξία. Η γνώση των παραπάνω σχέσεων και η επαναστατική πράξη τίθενται στην υπηρεσία του προλεταριάτου, ώστε να εγκαθιδρύσει νέες σχέσεις στις οποίες μπορεί να ελέγχει τόσο την παραγωγική του δραστηριότητα όσο και τα αποτελέσματά της. *Η επιστήμη ως πρακτική κριτική συνίσταται ακριβώς στη συνειδητή οργάνωση της μετασχηματιστικής δράσης*¹⁵.

¹⁵ (Starosta, 2015, σ. 189), Παράθεση: *Science as practical criticism is such for being the conscious organisation of transformative action.*

2.2 ΣΥΝΟΨΗ

Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, προσπαθήσαμε να δείξουμε ότι η μαρξική μέθοδος στο *Κεφάλαιο* είναι μια *μέθοδος συνδυασμού*. Η διαλεκτική έρευνα περιλαμβάνει την ενότητα της αναλυτικής και της συνθετικής στιγμής. Αυτό μπορούμε να το δούμε, όταν εξετάζουμε το *Κεφάλαιο* υπό το πρίσμα των πρώιμων έργων του Μαρξ, όπως των *Χειρογράφων του 1844* και της *Γερμανικής Ιδεολογίας* του 1846, όπου η διαλεκτική δεν έχει ακόμη αναπτυχθεί πλήρως, όπως ευλόγως υποθέτουν οι μελετητές του. Μόνο η ανάλυση και η ανασυγκρότηση της ολότητας των σχέσεων μπορούν να μας δώσουν μια εξήγηση της κοινωνίας¹⁶. Στα *Χειρόγραφα* ο Μαρξ ξεκινά την έρευνά του από τις οικονομικές κατηγορίες, συνεπώς τα αποτελέσματα της έρευνας απορρέουν από ένα είδος θεωρητικής υφής (το σύνολο πολλών προσδιορισμών). Όπως είδαμε, ο Μαρξ, ξεκινώντας την έρευνά του από τις οικονομικές κατηγορίες, διαπιστώνει ότι η ουσία της ιδιοκτησίας είναι η αλλοτριωμένη εργασία, που είναι ενεργή αλλοτρίωση, αφού αφορά τη σχέση του εργάτη με το παραγόμενο προϊόν και την ίδια την παραγωγική του δραστηριότητα. Μέσω του καταμερισμού της ανθρώπινης δύναμης, η ανεξάρτητη εργασία εμφανίζεται ως αφηρημένη. Ο Μαρξ, όντας επηρεασμένος από τον Χέγκελ και τον Φόϋερμπαχ, μιλά ακόμη τη μεταφυσική γλώσσα, δηλαδή μιλά για αλλοτρίωση του ανθρώπινου γένους. Η εξήγηση της αλλοτριωμένης εργασίας δεν συγκροτήθηκε, αποδόθηκε μονάχα στο, ότι η εργασία στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή λαμβάνει τη μορφή του αντιθέτου της. Σ' αυτό το σημείο, προκύπτει η ανάγκη για χειραφέτηση ή υπέρβαση της αλλοτρίωσης. Η τελευταία εμφανίζεται στη διαλεκτική έρευνα εξάιφνης και ονομάζεται «κομμουνισμός», ως ένα στάδιο άρνησης της προηγούμενης ιστορικής ύπαρξης. Αντίθετα, στη *Γερμανική Ιδεολογία* οι Μαρξ και Ένγκελς ξεκινούν τη γνωστική διαδικασία από τις πραγματικές συνθήκες, το πραγματικό-συγκεκριμένο, το οποίο καθορίζει την ίδια τη θεωρία. Οι δυο φιλόσοφοι εισάγουν την ιδέα, ότι ο τρόπος παραγωγής καθορίζει τις κοινωνικές και πολιτικές δομές. Επομένως, ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι παράγουν αποτελεί το νήμα για την πραγματική γνώση της ιστορίας. Έτσι, ανατρέχουν στους τρόπους παραγωγής τους οποίους συνδέουν με τις αντίστοιχες κοινωνικές-πολιτικές δομές. Η ιστορία εκλαμβάνεται ως αντίφαση ανάμεσα στη δομή και την υπερδομή. Το αίτημα για υπέρβαση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής

¹⁶ (Kain, 1980, σ. 295), Παράθεση: *The straightforward historical method (which Marx himself endorsed in the German Ideology) will not explain the connectedness, the synchronicity, the social structure of relation.*

είναι εμφανές και αφορά την αλλαγή των δομών των παραγωγικών διαδικασιών από τις οποίες απορρέουν οι κυρίαρχες ιδέες, διαμορφώνοντας ταυτοχρόνως τη συνείδηση. Εδώ, η συνείδηση διαμορφώνεται από τις υλικές δυνάμεις, ειδικότερα προφανώς σύμφωνα με τις ιδέες που συμφέρουν την άρχουσα τάξη. Με συνέπεια η συνείδηση να παράγεται μεν υλικά, αλλά επίσης να αναπαράγεται πνευματικά. Ο κομμουνισμός τίθεται ως πράξη, η οποία ενσαρκώνεται μέσω του προλεταριάτου. Η οργάνωση και η συγκρότηση του προλεταριάτου ως πολιτικό κόμμα εμφανίζεται στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*.

Στο *Κεφάλαιο*, η έρευνα εκκινεί από το πραγματικό-συγκεκριμένο, δηλαδή το εμπόρευμα, το οποίο ξετυλίγει τους προσδιορισμούς του. Το εμπόρευμα φέρει τη χρηστική και την ανταλλακτική αξία. Η τελευταία φέρει ως αφηρημένη μορφή τη δυνατότητα της ανταλλαξιμότητας, την οποία θέτει σε κίνηση η αφηρημένη εργασία, η οποία εξαντικειμενικεύεται στο εμπόρευμα ως αδιαφοροποίητη ανθρώπινη δύναμη. Η ειδική οργάνωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, ο καταμερισμός της εργασίας, αποκρύπτει όλες τις ποιοτικές διαφορές των εργασιών. Το εμπόρευμα έχει αξία ακριβώς επειδή στην καπιταλιστική συγκεκριμένη ιστορική στιγμή μετατρέπεται η χρηστική αξία σε ανταλλακτική, η ανεξάρτητη εργασία σε αφηρημένη, η ίδια η παραγωγική δραστηριότητα σε αξιακό μέγεθος. Το αναλυτικό στάδιο μας επισημαίνει *το τί συμβαίνει*¹⁷ στη καπιταλιστική κοινωνία. Η συνθετική στιγμή αναλαμβάνει την ανασυγκρότηση των μερών, δηλαδή την αναπαραγωγή του συγκεκριμένου για τη σκέψη. Από την αφηρημένη εργασία, ο Μαρξ αποπειράται να αποδείξει ότι η ανεξάρτητη εργασία, η χρήσιμη εργασία, η οποία μετριέται σύμφωνα με τα αποτελέσματά της, παράγει αξία. Με αυτό τον τρόπο, η έρευνα εξετάζει το εμπόρευμα εσωτερικά, δηλαδή σε σχέση με ένα άλλο εμπόρευμα. Η αξία εκδηλώνεται μόνο ως ισοδύναμο, στο οποίο αντικειμενοποιείται η ανεξάρτητη χρήσιμη εργασία. Η χρήσιμη εργασία δίνει τη δυνατότητα της ανταλλαξιμότητας σ'ολόκληρο το πλήθος των ισοδυνάμων στον εμπορευματικό κόσμο, η οποία οργανώνεται με βάση την ειδική μορφή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δηλαδή τον καταμερισμό της εργασίας. Άρα, η ανεξάρτητη εργασία ως κοινωνική ενότητα ανθρώπινης δύναμης, παράγει αξία. Ο φιλόσοφος συνεχίζει τη συνθετική στιγμή του με την ανάπτυξη της μορφής της αξίας, ξετυλίγοντας τη μια αφηρημένη μορφή μέσα από την άλλη. Η πιο ανεπτυγμένη μορφή της ανταλλακτικής αξίας είναι η χρηματική μορφή, η οποία εκφράζεται μέσω

¹⁷ (Starosta, 2015, σ. 127), Παράθεση: *the analytic stage is about not the why, but the what*.

του γενικού ισοδυνάμου. Επομένως, η χρηματική μορφή αντιπροσωπεύει κοινωνικά την ανεξάρτητη χρήσιμη εργασία, η οποία παράγει αξία. Σ' αυτό το σημείο, παρουσιάζεται ο φετιχισμός του εμπορεύματος, δηλαδή η θεωρία που μόλις μας έδειξε την ίδια τη δομή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, την απόκρυψη των πραγματικών σχέσεων. Στο δεύτερο κεφάλαιο, ο Μαρξ στρέφει το βλέμμα του στους εμπορευματοκατόχους, στο πώς οι ίδιοι συμμετέχουν στην κοινωνική διαδικασία. Η συνείδηση είναι καθ' όλα πραγματοποιημένη, αφού οι ανταλλακτικές σχέσεις έχουν εισχωρήσει σ' όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες, οι οποίες παγιώνονται στο χρήμα. Η εξήγησή¹⁸ της ιδιαιτερότητας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής έρχεται με την παραγωγή της υπεραξίας, ως τρόπο ύπαρξης του αλλοτριωμένου εργάτη. Η υπέρβαση του συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής, της συγκεκριμένης καπιταλιστικής κοινωνίας δεν είναι αφηρημένο αίτημα, αλλά σχετίζεται με την ίδια την ύπαρξη των προλετάριων. Ο κομμουνισμός αποτελεί αλλαγή των υπαρχουσών καπιταλιστικών υλικών συνθηκών και αποσκοπεί στον έλεγχο των παραγωγών πάνω στην παραγωγική τους δραστηριότητα και τα αποτελέσματά της. Η ίδια η πράξη είναι η ενότητα θεωρίας και πρακτικής, η ταυτόχρονη μεταμόρφωση του υποκειμένου και του αντικειμένου¹⁹.

Επομένως, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα, ότι η μέθοδος που παρουσιάζεται στο *Κεφάλαιο*, είναι ένας συνδυασμός της αναλυτικής και της συνθετικής στιγμής. Εφόσον είδαμε ότι κατά την αναλυτική μέθοδο, το πραγματικό-συγκεκριμένο, απλώς μας αποκαλύπτει το τί συμβαίνει στη συγκεκριμένη ιστορική φάση, ενώ η συνθετική μέθοδος παράγει «το συγκεκριμένο για τη σκέψη», εξηγώντας την ουσία του πράγματος μέσα από τις εσωτερικές συνδέσεις του. Όπως θεωρούν οι μελετητές του Μαρξ, η εξήγηση προκύπτει στο δεύτερο επίπεδο, αυτό της ανασυγκρότησης των εσωτερικών στιγμών, το οποίο απλώς προετοιμάζει η πρώτη αναλυτική αφετηρία της έρευνας.

¹⁸ (Starosta, 2015, p. 127), Παράθεση: *The actual ideal reproduction of that inner connection– the explanation takes place in the synthetic movement.*

¹⁹ (Appelbaum, 1978, σ. 76), Παράθεση: *Praxis is the union of theory and practice, the mutual transformation of subject and object [...].*

2ο ΚΕΦΑΛΑΙΟ

2.1 ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΘΕΩΡΙΑ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ

Η θεωρία της μετάβασης στον Μαρξ είναι ένα φλέγον φιλοσοφικό ζήτημα, που έχει εγείρει διάφορες αντιρρήσεις σχετικά με την ύπαρξη ή μη ύπαρξή της στους μαρξιστές. Το ερώτημα που τίθεται είναι, εάν υπάρχει πράγματι μια μεταβατική μαρξική θεωρία ή μάλλον, για να τεθεί ορθά το ερώτημα, εάν στόχος του Μαρξ ήταν η παραγωγή μιας μεταβατικής θεωρίας. Το ερώτημα προκύπτει σαφώς, από τη *Γερμανική Ιδεολογία*, και ιδίως από το *Κεφάλαιο*, όταν ο Μαρξ αναλύει τη μετάβαση από την φεουδαρχική κοινωνία προς την καπιταλιστική. Επίσης, στο 24^ο κεφάλαιο, ο Μαρξ εισάγει την έννοια της πρωταρχικής συσσώρευσης του κεφαλαίου, που προϋποθέτει την αλληλεπίδραση της δομής και της υπερδομής.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας, αναφέρθηκε ο Louis Althusser, ο οποίος κάνει μια ορισμένη διάκριση μεταξύ του πραγματικού και του νοητικού για να διατυπώσει τη θέση, ότι η μελέτη των άλλων τρόπων παραγωγής που μας παρουσιάζονται στο *Κεφάλαιο*, δεν αποσκοπεί στον σχηματισμό μιας θεωρίας των τρόπων παραγωγής, αλλά στην κατανόηση της ειδικής λειτουργίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (L.Althusser, 2003, σ. 452). Ο Etienne Balibar βαδίζοντας ουσιαστικά στον ίδιο δρόμο με τον Althusser υποστηρίζει, στο δοκίμιό του «Σχετικά Με Τις Θεμελιώδεις Έννοιες Του Ιστορικού Υλισμού», πως στόχος του Μαρξ ήταν η παραγωγή μιας πραγματικής θεωρητικής επιστήμης, άρα μιας αφηρημένης επιστήμης. Οπότε η έννοια «τρόπος παραγωγής» και όσες συνδέονται άμεσα με αυτήν εμφανίζονται ως οι πρώτες αφηρημένες έννοιες, η ισχύς των οποίων δεν περιορίζεται σε συγκεκριμένη περίοδο ή συγκεκριμένο τύπο κοινωνίας (ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ, 2003, σ. 455). Από την άλλη μεριά, ο Maurice Godelier θεωρεί, ότι ο φιλόσοφος μπόρεσε να διατυπώσει τη θεωρία της τυπικής και πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, η οποία μπορεί να εφαρμοστεί αντίστοιχα σε όλες τις κοινωνίες που βρίσκονται σε μεταβατικό στάδιο. Ο Charles Bettelheim, με βάση μια ανάλογη θέση με τους Althusser και Balibar, προσπαθεί να δείξει πως η θεωρία της μετάβασης του Κεφαλαίου ισχύει για τις σύγχρονες μεταβατικές οικονομίες, που μεταβαίνουν από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό. Η θεωρία της μετάβασης είναι σε θέση να αξιολογήσει τις μεταβατικές κοινωνίες και να στέκεται απέναντί τους κριτικά.

2.1.1 Τυπική και Πραγματική Υπαγωγή (Φεουδαρχία-Καπιταλισμός)

Στο 11^ο κεφάλαιο του *Κεφαλαίου* ο Μαρξ αναλύει την αλλαγή των εργασιακών διαδικασιών. Σ'αυτή την ενότητα, εισάγεται η έννοια της συνεργασίας, η οποία ορίζεται ως *μορφή της εργασίας πολλών ανθρώπων, οι οποίοι εργάζονται σχεδιασμένα, παράλληλα και σε μεταξύ τους συνδυασμό στην ίδια παραγωγική διαδικασία [...]* (MARX, 2016, σ. 297). Η συνεργασία έχει ως σκοπό την περαιτέρω αύξηση της παραγωγικής δύναμης με αποτέλεσμα την παράλληλη αύξηση της υπεραξίας. *Η αλλαγή που έρχεται στην εργασιακή διαδικασία προϋποθέτει τη συγκέντρωση μεγαλύτερων μέσων παραγωγής υπό την ιδιοκτησία μεμονωμένων κεφαλαιοκρατών, [η οποία είναι] υλικός όρος για τη συνεργασία των μισθωτών εργατών [...]* (MARX, 2016, σ. 302). Εάν λάβουμε υπόψιν μας αυτό το απόσπασμα, θα πρέπει να ανατρέξουμε στην ανάλυση της λεγόμενης πρωταρχικής συσσώρευσης του κεφαλαίου, η οποία εξηγεί τον χωρισμό των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής. Εν ολίγοις, τα μέσα παραγωγής ιδιοποιούνται από τη τάξη των καπιταλιστών, ενώ η εργατική τάξη επιδίδεται στην αναζήτηση μισθωτής εργασίας, που διατίθεται προς αξιοποίηση του κεφαλαίου. Στο 12^ο κεφάλαιο, ο Μαρξ έρχεται να αποσαφηνίσει την προέλευση της συνεργασίας, που εντοπίζεται στη βιοτεχνία, από τα μέσα του 16^{ου} αι. έως το τελευταίο τρίτο του 18^{ου} αι. (MARX, 2016, σ. 309). Θα πρέπει να επισημανθεί, ότι προτού η βιοτεχνία ενώσει τους παραγωγούς και ριζοσπαστικοποιήσει τις εργασιακές διαδικασίες, ο χειροτέχνης κατείχε *την ολότητα* του παραγόμενου προϊόντος, όπως αναφέρει ο Μαρξ. Ωστόσο, με την αύξηση της παραγωγικής ικανότητας, ο παραγωγός επιτελεί μια μόνο λειτουργία που του έχει ανατεθεί, δηλαδή, συντελείται η μεταβολή του σε *μερικό εργάτη* (MARX, 2016, σ. 311). Ως εκ τούτου, η κοινωνική εργασία των συλλογικών παραγωγών καταμερίζεται, με σκοπό την αύξηση της υπεραξίας και την ιδιοποίησή της από τους κεφαλαιοκράτες.

Η ενότητα των χειροτεχνικών παραγωγών έχει ως συνέπεια τη βελτίωση των εργασιακών εργαλείων, που πρέπει να συνταιριάζουν αρμονικά στις ιδιαίτερες λειτουργίες των μερικών εργατών, εφόσον η χειροτεχνική υλική βάση παραμένει ίδια. Παρά τις απόπειρες που έγιναν για βελτίωση των εργαλείων και την εισαγωγή των πρώτων μηχανών, υπήρχαν περιορισμοί που ήταν εγγενείς στην υλική βάση της βιοτεχνίας, η οποία αποτελούσε την ένωση των χειροτεχνών σε ενιαίο χώρο. Αξίζει να παραθέσουμε το απόσπασμα όπου ο Μαρξ αναλύει αυτή την αντίφαση που εντοπίζεται

στην υλική βάση²⁰ της βιοτεχνίας, συνδέοντάς τη με το εύρος της κοινωνικής παραγωγής. Ο φιλόσοφος αναφέρει ότι: *η βιοτεχνία δεν μπορούσε ούτε να καταλάβει την κοινωνική παραγωγή στο συνολικό εύρος της ούτε να την ανατρέψει εκ θεμελίων. Ως οικονομικό τέχνημα, κορυφώθηκε πάνω στην πλατιά βάση αστεακής χειροτεχνίας και της οικοβιοτεχνίας της υπαίθρου. Σε ένα ορισμένο επίπεδο ανάπτυξης, η στενή τεχνική βάση της περιήλθε σε αντίφαση με τις παραγωγικές ανάγκες που η ίδια είχε δημιουργήσει* (MARX, 2016, σ. 338). Από τα όσα έχουν προηγηθεί, μπορούμε να πούμε πως η αλλαγή των εργασιακών διαδικασιών μεταβάλλει τη σχέση του εργάτη με το μέσον εργασίας, ενώ ταυτόχρονα πολλαπλασιάζει την εργασιακή δύναμη. Παρ'όλα αυτά, υπάρχει μόνο τυπική υπαγωγή των εργασιακών διαδικασιών στο κεφάλαιο, αφού η εργασία δεν έχει ακόμη υποταχθεί δομικά σ' αυτό. Έτσι, ο Starosta λέει ότι οι αλλαγές στην εργασιακή διαδικασία που προέρχονται από την απλή συνεργασία, δεν επιφέρουν καμία ουσιαστική αλλαγή στην ίδια τη μέθοδο της εργασίας (Starosta, 2015, σ. 238). Το αποτέλεσμα της αλλαγής είναι μόνο *ο έμμεσος κοινωνικός χαρακτήρας* της μισθωτής εργασίας, εφόσον οι επιμέρους εργασιακές μορφές συντελούν στην παραγωγή του συνολικού εμπορεύματος (Starosta, 2015, σ. 238).

Ωστόσο, στο 13^ο κεφάλαιο, όταν ο Μαρξ αναλύει πια την επαναστατικοποίηση των μέσων εργασίας, διαπιστώνει ότι η ανάγκη βελτίωσης των εργαλείων παραγωγής οδήγησε ήδη στα πρώτα εργαλεία-μηχανές, που αρχικά εμφανίστηκαν ως συμπληρωματικές του εργάτη, αλλά σταδιακά απέκτησαν αυτοτέλεια²¹. Η εισαγωγή των νέων μηχανών κατά τη βιομηχανική επανάσταση επαναστατικοποιεί πλήρως τη σχέση του εργάτη με τα μέσα εργασίας του, αφού ο ίδιος αντικαθίσταται πια από τη φυσική δύναμη των μηχανών. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που αναλύεται από τον Μαρξ είναι *η κατασκευή σιδηροδρόμων ή μεγάλων εμπορικών πλοίων που δημιούργησε όλες τις δυνατότητες της εξάπλωσης της εναίας αγοράς. Μια τέτοια μαζική κατασκευή δεν θα μπορούσε επομένως να εκπληρωθεί εντός της βιοτεχνίας, [αφού η τεχνική της βάση] δεν επαρκούσε*²². Η επέκταση των μηχανών συνεχίστηκε σ' όλους τους επιμέρους βιομηχανικούς κλάδους, ενώ άλλοι αναδύθηκαν, με συνέπεια να επιβάλει την

²⁰ (Godelier, 1999, σ. 41), Η υλική βάση ορίζεται: *ως υλικός τρόπος παραγωγής που στηρίζεται σε νέες παραγωγικές δυνάμεις, με δυο λόγια, [στηρίζεται]στη μετατροπή των υλικών και νοητικών σχέσεων του ανθρώπου με τη φύση, στο πέρασμα από τη τυπική υπαγωγή στην πραγματική υπαγωγή.*

²¹(MARX, 2016, σ. 345), *Αφού τα εργαλεία είχαν μετατραπεί από εργαλεία του ανθρώπινου οργανισμού σε εργαλεία μιας μηχανικής συσκευής, της εργαλειομηχανής, απέκτησε τώρα και η κινητήρια δύναμη μια μορφή αυτοτελή, πλήρως χειραφετημένη από τους φραγμούς της ανθρώπινης δύναμης.*

²²(MARX, 2016, σ. 351), *Οι τρομακτικές μάζες σιδήρου όμως που έπρεπε τώρα να σφυρηλατηθούν, να τηχθούν, να κοπούν, να τρυπηθούν, και να μορφοποιηθούν απαιτούσαν από τη πλευρά τους κυκλώσεις μηχανές, για τη δημιουργία των οποίων ήταν ανίκανη η βιοτεχνική κατασκευή μηχανών.*

κυριαρχία του σ'όλους τους παραγωγικούς τομείς. Με αυτό τον τρόπο, η μεγάλη βιομηχανία δημιουργεί το χαρακτηριστικό μέσο παραγωγής της, τη μηχανή, *για να παραγάγει μηχανές μέσω μηχανών* (MARX, 2016, σ. 351). Εν ολίγοις, η καπιταλιστική παραγωγή δημιουργήσε την υλική και τεχνική της βάση, η οποία μπορούσε να ανταποκριθεί στις νέες ανάγκες της συγκεκριμένης ιστορικής κοινωνικής μορφής, που συμβάλλει στην ενεργοποίηση και ανάπτυξη των δυνατοτήτων της. Εδώ, η κοινωνική εργασία υποτάσσεται πλήρως στο κεφάλαιο, δηλαδή, οι εργασιακές διαδικασίες υποτάσσονται στις προκαθορισμένες συνθήκες που επιβάλλει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής.

Ο ίδιος ο Μαρξ μάς παρέχει την εξήγηση της πραγματικής υποταγής των εργασιακών διαδικασιών στις καπιταλιστικές σχέσεις, όταν κάνει λόγο για μια μαθηματικά σταθερή σχέση με βάση την οποία ρυθμίζεται η παραγωγή. *Οι τελευταίες προβλέπουν τον σχετικό αριθμό εργατών ή ομάδων που χρειάζονται σε μια συγκεκριμένη μονάδα παραγωγής, και την αναλογικότητα της κοινωνικής εργασιακής διαδικασίας* (MARX, 2016, σ. 317). Ο όρος, *μαθηματικά σταθερή σχέση*, μάς παραπέμπει στον *χρηματικό λογισμό* που χρησιμοποιεί ο Bettelheim, τον οποίο αντιπαραθέτει με τον *όρο οικονομικό λογισμό*. Ο χρηματικός λογισμός αναφέρεται σε μια μονάδα, η οποία παρεμβαίνει πραγματικά σε ανταλλαγές, αποδείχνοντας έτσι την ύπαρξη των εμπορευματικών κατηγοριών και τη μορφή της αξίας (Μπετελέμ, 1978, σ. 27). Στην ουσία γίνεται λόγος για την υπεραξία που πραγματευτήκαμε στο πρώτο μέρος της εργασίας. Η πραγματική υπαγωγή των εργασιακών διαδικασιών στο κεφάλαιο συνεπάγεται ότι το κεφάλαιο ιδιοποιείται το προϊόν της υπεραξίας, αφού έχει ήδη μετασχηματίσει τις παραγωγικές δυνάμεις σύμφωνα πάντα με τη μορφή που προσιδιάζει στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή. Το συγκεκριμένο σύστημα υπάρχει σε κάθε καπιταλιστική κοινωνία και ρυθμίζεται με βάση τις τιμές, όπως αναδύονται αυτόματα από την αγορά. Αντιθέτως, όσον αφορά τη κομμουνιστική κοινωνία, σύμφωνα με τον Μαρξ, οι οικονομικές σχέσεις θα μπορούν να ρυθμιστούν σύμφωνα με ένα κοινό σχέδιο, σύμφωνα με έναν οικονομικό λογισμό, όπου οι πράξεις υπολογισμού θα πρέπει να βασίζονται στη σύγκριση χρήσιμων αποτελεσμάτων των αντικειμένων χρήσης (Μπετελέμ, 1978, σ. 26). Το κοινό σχέδιο των παραγωγικών μονάδων, όπως απορρέει από την *Κριτική του Προγράμματος της Γκότας* θα αναδειχθεί στη συνέχεια της εργασίας μας.

Ο Godelier στη *Θεωρία της Μετάβασης στον Μαρξ* διακρίνει δυο μεθόδους τις οποίες ακολουθεί ο φιλόσοφος, για να αναλύσει τη γένεση του καπιταλισμού, όπως

έχει ήδη συντελεστεί. Η πρώτη είναι η αναδρομική πορεία, που έχει ως *αφετηρία τη δομή των καπιταλιστικών σχέσεων, στις οποίες ανατρέχει προκειμένου να εντοπίσει τις ιστορικές συνθήκες γένεσής τους* (Godelier, 1999, σ. 29). Από την άλλη δε ακολουθεί την προοδευτική μέθοδο, η οποία *προχωρεί από το παρελθόν στο παρόν, παρακολουθώντας την ταυτόχρονη ή διαδοχική εμφάνιση πολλών μορφών παραγωγής, που έχουν κοινή αφετηρία μια παλιά κυρίαρχη μορφή* (Godelier, 1999, σ. 30). Σύμφωνα με τον μελετητή, ο Μαρξ προτείνει ένα είδος περιοδολόγησης με σκοπό να μελετηθεί το εν λόγω αντικείμενο, δηλαδή ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Στην πρώτη περίοδο, η οποία τοποθετείται χρονικά από το 14^ο αι. έως τον 15^ο αι., συντελούνται οι προϋποθέσεις αποσάθρωσης του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής. Το σημαντικό στοιχείο εδώ σχετίζεται με την απαλλοτρίωση των αγροτών από το έδαφος. Η δεύτερη περίοδος απαντάται χρονικά από τον 16^ο αι. έως τα μέσα του 18^{ου} αι., η οποία σηματοδοτείται από την ένωση των χειροτεχνών εντός των εργαστηρίων, δηλαδή η συνεργασία εγκαινιάζει την παιδική ηλικία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Τέλος, κατά την τρίτη περίοδο²³ ο καπιταλισμός δημιουργεί τη δική του υλική βάση με την εισαγωγή μηχανών (Godelier, 1999, σ. 29). Ο Godelier θεωρεί ότι ο Μαρξ επέλεξε το παράδειγμα της Αγγλίας, για την ανάλυση της διαδικασίας του περάσματος από τον φεουδαρχικό στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, γιατί εκεί ολοκληρώθηκε η βιομηχανική επανάσταση, με αποτέλεσμα τον 19^ο αι. η υλική ζωή να στηρίζεται εκεί σε καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής (Godelier, 1999, σ. 27. 28). Από τον εν λόγω μελετητή διαγράφεται καθαρά η ιδέα, ότι ο Μαρξ μπόρεσε να διατυπώσει έναν νόμο, ο οποίος αποκαλύπτει, μέσα από μια υλιστική θεώρηση, τους νόμους διαμόρφωσης και εξέλιξης των διαφορετικών τρόπων παραγωγής και των διαφορετικών κοινωνικο-οικονομικών σχηματισμών που ιστορικά διαδέχονταν ο ένας τον άλλον, καθώς και να προδιαγράψει εκείνους που θα σχηματισθούν στο μέλλον. Φαίνεται από την ανάλυση ότι προϋπόθεση για την ολική ανατροπή της παλιάς υλικής βάσης, αποτελεί η *αλλαγή των εργασιακών διαδικασιών*, ο πλήρης μετασχηματισμός των παραγωγικών δυνάμεων (Godelier, 1999, σ. 38).

²³ (Godelier, 1999, σ. 29), Η περίοδος αυτή συμπίπτει με τη βιομηχανική επανάσταση, δηλαδή γίνεται λόγος για τα τέλη του 18^{ου} αι. και αρχές του 19^{ου} αι.

2.1.2 Οι παραγωγικές δυνάμεις και οι παραγωγικές σχέσεις

Στη *Γερμανική Ιδεολογία* οι Μαρξ και Ένγκελς μελετούν το πέρασμα από τη συντεχνία στη μανιφακτούρα. Στον μεσαίωνα η μορφή της εργασίας ήταν συντεχνιακού τύπου, δηλαδή οι μάστορες και οι μαθητευόμενοι ήταν αυστηρά οργανωμένοι σε κάθε επάγγελμα. Σύμφωνα με την ανάλυση των δυο φιλοσόφων, η σχέση ανάμεσα στους δυο ήταν πατριαρχική (Καρλ Μαρξ, 1997, σ. 101). Το κεφάλαιο του μάστορα υφίσταται σε περιορισμούς, αποτελούμενο μονάχα από ένα σπίτι, τα εργαλεία του επαγγέλματος και από μια κληρονομική πελατεία, η οποία κληροδοτούνταν αποκλειστικά από πατέρα σε γιο, σε αντίθεση με το σημερινό κεφάλαιο (Καρλ Μαρξ, 1997, σ. 102). Ωστόσο, η ανάπτυξη του εμπορίου, των συγκοινωνιακών μέσων, καθώς και η ανακάλυψη νέων κόσμων, δημιούργησαν νέες ανάγκες που δεν μπορούσαν να εκπληρωθούν από τον συντεχνιακό τρόπο παραγωγής. Αυτό είχε ως συνέπεια τη συγκέντρωση κεφαλαίου στις συντεχνίες, το οποίο επενδύθηκε σε άλλους κλάδους, διαρρηγνύοντας τους συντεχνιακούς περιορισμούς (Καρλ Μαρξ, 1997, σ. 104). Στο *Για Την Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, ο Μαρξ επισημαίνει κάποια συμπεράσματα των έως τότε οικονομικών ερευνών του. Αυτό που τραβά τη προσοχή μας είναι η σύγκρουση μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων, που είναι κυρίαρχες εντός του οικοδομήματος, η οποία οδηγεί αναπόφευκτα σε μια εποχή κοινωνικής επανάστασης. Για την ακρίβεια, αναφέρεται ότι: *σε μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών δυνάμεων της κοινωνίας έρχονται σε αντίφαση με τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής [...]. Από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων αυτές οι σχέσεις μετατρέπονται σε δεσμά τους. Τότε επέρχεται μια εποχή κοινωνικής επανάστασης. Με την αλλαγή της οικονομικής βάσης ανατρέπεται, αργά ή γρήγορα, ολόκληρο το τεράστιο εποικοδόμημα* (Μαρξ, Κριτική Της Πολιτικής Οικονομίας, 2023, σ. 19.20). Στο *Κεφάλαιο*, ο Μαρξ αναφέρεται στα στενά όρια που επέβαλαν οι συντεχνιακοί νόμοι, οι οποίοι εμπόδιζαν με ζήλο κάθε παρέμβαση του εμπορικού κεφαλαίου (MARX, 2016, σ. 328). Τονίζει δε το γεγονός του *άλματος* των ίδιων των εργατών από τον συντεχνιακό καταναγκασμό στο καθεστώς του μισθωτού εργάτη (MARX, 2016, σ. 673). Από τα παραπάνω αποσπάσματα, μπορούμε εύλογα να υποστηρίξουμε ότι οι συντεχνίτες και οι μαθητευόμενοι αμφισβητώντας τους συντεχνιακούς κανονισμούς και θεσμούς, θέλησαν να υποταχθούν σε νέες σχέσεις, διαρρηγνύοντας τις ήδη υπάρχουσες. Ο Godelier επισημαίνει την αντίθεσή τους στις κοινωνικές σχέσεις, τις οποίες παρήγαγαν,

γεγονός που προϋποθέτει *κοινωνική, πολιτική και ιδεολογική πάλη* (Godelier, 1999, σ. 46).

Στο 24^ο κεφάλαιο, ο Μαρξ εξετάζει τη *λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση*, που αποτελεί όρο της πολιτικής οικονομίας και ο οποίος λαμβάνεται από τον Adam Smith, με σκοπό να αποδείξει την αφετηρία του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Ο φιλόσοφος αναζητά τις υλικές συνθήκες και τις προϋποθέσεις, κάτω από τις οποίες αλλάζει η μορφή της εργασίας από πρόσοδο σε μισθωτή και πώς η συγκεκριμένη μορφή γενικεύεται στην καπιταλιστική κοινωνία. Η διαδικασία αυτή είχε ως αποτέλεσμα *την υποτέλεια της μάζας του λαού, τη μετατροπή του σε μισθοφόρο και τη μετατροπή των εργασιακών μέσων σε κεφάλαιο* (MARX, 2016, σ. 677). Για την ακρίβεια, ανοίχτηκε ο *δρόμος για την κεφαλαιοκρατική καλλιέργεια, ενσωματώνοντας το έδαφος στο κεφάλαιο* (MARX, 2016, σ. 689). Η απαρχή της πρωταρχικής συσσώρευσης του κεφαλαίου ξεκίνησε από την απαλλοτρίωση του αγροτικού πληθυσμού από το έδαφος, γεγονός που αποτελεί *το θεμέλιο της συνολικής διαδικασίας* (MARX, 2016, σ. 673). Αρχικά, η μισθωτή εργασία δεν είχε γενική μορφή, δηλαδή αφορούσε αποκλειστικά την αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου των αγροτών, που στην πλειονότητά τους ήταν αυτοτελείς. Ωστόσο, η μορφή της επεκτείνεται, μετά από μια σειρά αλυσιδωτών γεγονότων, αναδεικνύοντας τον αιματηρό χαρακτήρα της εκδίωξης των αγροτών από τη γη. Στις τακτικές που ακολουθήθηκαν, ο Μαρξ ανιχνεύει τη συμμετοχή των βασιλικών διαταγμάτων και νόμων²⁴, που επίσπευσαν τη διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης, με σκοπό τη δημιουργία ενός προλεταριάτου που εξαναγκάστηκε να αναζητήσει εργασία στη βιομηχανία. Ένα σημαντικό στοιχείο που δίνεται στο *Κεφάλαιο* και το οποίο δείχνει τον απάνθρωπο τρόπο της πρωταρχικής συσσώρευσης, είναι το τμήμα του προλεταριάτου που κατέληξε στην επαιτεία, και *το οποίο υπήχθη μέσα από τερατώδεις τρομοκρατικούς νόμους σε μια πειθαρχία αναγκαία για το σύστημα της μισθωτής εργασίας με μαστιγώματα, στιγματισμούς και βασανιστήρια* (MARX, 2016, σ. 692). Με την εκδίωξη των αγροτών, τα αγροτεμάχια μετατράπηκαν σε ιδιωτική ιδιοκτησία και δημιουργήθηκαν συνενωμένοι αγροί, στους οποίους εργάζονταν οι εκδιωγμένοι προλετάριοι (MARX, 2016, σ. 701).

Όπως είδαμε, ήδη στις πόλεις υπήρχαν οι συντεχνίες, έτσι και στην ύπαιθρο σχηματίστηκαν οι συνενωμένοι αγροί, που εμπόδιζαν το χρηματικό κεφάλαιο να μετατραπεί σε βιομηχανικό (MARX, 2016, σ. 705). Οι νέες συνθήκες, όπως επίσης και

το προστατευτικό κρατικό σύστημα, ευνόησαν και επέκτειναν τη συσσώρευση του κεφαλαίου, προσδίδοντας τεράστια ώθηση στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Σύμφωνα με τον Μαρξ, όλη η βίαιη, συγκεκριμένη διαδικασία απαλλοτρίωσης αποτελεί τη προϊστορία του κεφαλαίου, που μετατρέπει τα ατομικά και κατακερματισμένα μέσα παραγωγής σε κοινωνικά-συγκεντρωμένα, *συνεπώς τη μετατροπή της νανώδους ιδιοκτησίας πολλών στη μαζική ιδιοκτησία λίγων* (MARX, 2016, σ. 715). Όπως γίνεται σαφές, η μορφή της μισθωτής εργασίας καθολικοποιείται με τον χωρισμό των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής, όταν οι εργάτες έχουν μετατραπεί σε προλετάρους και οι εργασιακοί όροι τους σε κεφάλαιο. Εντός αυτών των συνθηκών, διαπιστώνουμε την επίδραση της υπερδομής πάνω στη δομή, δημιουργώντας νέες σχέσεις που συναποτελούν το όλον του καπιταλιστικού συστήματος. *Η δύναμη της υπερδομής στη δομή, οδήγησε σε νέους τρόπους εκμετάλλευσης της εργατικής εργασιακής δύναμης, που εξασφάλιζαν καλύτερα την αναπαραγωγή της* (Godelier, 1999, σ. 52). Ο Carlos Astarita, επισημαίνει στο άρθρο του υπό τον τίτλο «*Karl Marx and the Transition from Feudalism to Capitalism*», ότι πρωταρχική συσσώρευση εξηγεί τον τρόπο με τον ποιον οι Άγγλοι αγρότες αποχωρίστηκαν σταδιακά από τα μέσα παραγωγής τους, οδηγούμενοι στην αναζήτηση μισθωτής εργασίας, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν η τάξη των ιδιοκτητών και η τάξη των μη ιδιοκτητών²⁵. Η προλεταριακή τάξη υπέστη σκληρές τιμωρίες για να υποταχθεί στη μισθωτή εργασία μέσω των νόμων, η οποία καλύφθηκε ως *πολιτικό φαινόμενο, υπό το πέπλο της κοινωνικής πειθαρχίας* (Astarita, 2018, σ. 251). Από την άλλη δε, η τάξη των καπιταλιστών απαλλάχτηκε από σημαντικούς φόρους με τα διατάγματα που υπέβαλε η πολιτική δύναμη.

Στην ενότητα του *Κεφαλαίου* που φέρει τον τίτλο *Ιστορική τάση της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης*, ο Μαρξ αναλύει την αποσάθρωση αυτού του όλου, δηλαδή της καπιταλιστικής κοινωνίας. *Η διαδικασία της απαλλοτρίωσης, που έρχεται ως αποτέλεσμα των εμμενών νόμων της ίδιας της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, μέσω της συγκεντροποίησης των κεφαλαίων, αυξάνει παράλληλα, τη μάζα της αθλιότητας, της καταπίεσης, της υποδούλωσης, του εκφυλισμού, της εκμετάλλευσης, αλλά και της αγανάκτησης της εργατικής τάξης, η οποία διογκώνεται διαρκώς αριθμητικά και διαπαιδαγωγείται, συνενώνεται και οργανώνεται από τον ίδιο των μηχανισμό της*

²⁵ (Astarita, 2018, σ. 250), Παράθεση: *In other words, he had to elucidate how the English peasantry of the latter part of the Middle Ages gradually lost possession of their land and their means of production to become proletarian.*

κεφαλαιοκρατικής παραγωγικής διαδικασίας (MARX, 2016, σ. 716). Εδώ, τονίζεται εκ νέου η ρήξη μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων. Για την ακρίβεια, η ιδιοποίηση των παραγωγικών μέσων και των παραγωγικών δυνάμεων φτάνει σε ένα σημείο όπου συγκρούεται με το κεφαλαιοκρατικό περίβλημά τους. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής γεννά την ίδια την άρνησή του, την *άρνηση της άρνησης με την αναγκαιότητα μιας φυσικής διαδικασίας* (MARX, 2016, σ. 716). Οι σχέσεις παραγωγής διαρρηγνύονται από τη δυναμικότητα των παραγωγικών δυνάμεων, όπως ακριβώς συνέβη, κατά τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στη καπιταλιστική κοινωνία. Θα λέγαμε ότι η θεωρία της μετάβασης εμπεριέχει την έννοια της γενικής αποσύνθεσης ενός τρόπου παραγωγής και ενός οικονομικού και κοινωνικού σχηματισμού, την κατά τόπους διάλυση των παλαιών σχέσεων, η οποία ολοένα γενικεύεται, οπότε τα τελευταία στοιχεία του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού αποδεσμεύονται και επανασυνδέονται σε μια νέα κοινωνική σχέση, η οποία με αυτό τον τρόπο αναπτύσσεται πάνω στην παλιά υλική βάση. Η δυναμική που προκύπτει από τη νέα δυναμική της νέας κοινωνικής σχέσης, δημιουργεί τη νέα αντίστοιχη υλική βάση, η οποία όπως αναπτύσσεται, έρχεται και η ίδια σε αντίθεση με τη σχέση αυτή (Godelier, 1999, σ. 57).

Σύμφωνα με τα όσα έχουν λεχθεί, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής αναπτύσσεται στην παλιά φεουδαρχική βάση. Τα χειροτεχνικά επαγγέλματα, που αποτελούσαν το στήριγμα της παραγωγικής δραστηριότητας, διατηρήθηκαν, ακόμη κι όταν επαναστατικοποιήθηκε η εργασιακή μορφή, με στόχο τον μεγαλύτερο βαθμό αξιοποίησης της παραγωγικής δύναμης. Ωστόσο σ' αυτό το σημείο, η εργασία υπάγεται στο κεφάλαιο μόνο τυπικά, εφόσον η παραγωγή καθορίζεται ακόμη από την ανθρώπινη δύναμη, από τη σχέση του εργάτη με το μέσον εργασίας του. Υπό αυτή την έννοια, το καπιταλιστικό σύστημα αδυνατούσε να ελέγξει την εργασιακή διαδικασία στο σύνολό της. Η τυπική υπαγωγή παύει να υφίσταται, όταν ο καπιταλισμός δημιουργεί τη δική του υλική βάση, δηλαδή αντικαταστήσει την ανθρώπινη παραγωγική δύναμη με εκείνη της μηχανής. Τότε, τα χειροτεχνικά επαγγέλματα αντικαθίστανται από τις μηχανές και εξαλείφονται σταδιακά, ενώ η νέα βάση επεκτείνεται σε όλους τους υπαρκτούς τομείς. Σ' αυτό το στάδιο ανάπτυξης της συγκεκριμένης ιστορικής καπιταλιστικής μορφής, μπορούν να αναπτυχθούν στο μέγιστο όλες οι παραγωγικές δυνάμεις, σύμφωνα με τους νέους υλικούς όρους και να εφαρμοστούν πλήρως οικονομικές καπιταλιστικές σχέσεις. Όπως ήδη έχουμε διαπιστώσει, η ριζική αμφισβήτηση των υπαρχουσών κοινωνικών σχέσεων οδηγεί σε ανατροπή της υλικής βάσης, η οποία επιφέρει ριζικές

μεταβολές στην εγκαθίδρυση των νέων σχέσεων. Ο Μαρξ στην *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* διατυπώνει τη θέση ότι ένας κοινωνικός σχηματισμός δεν εξαφανίζεται ποτέ πριν αναπτυχθούν όλες οι παραγωγικές δυνάμεις που μπορεί να χωρέσει, και ποτέ δεν παίρνουν τη θέση τους καινούριες, ανώτερες σχέσεις παραγωγής, πριν εκκολληθούν μέσα στους κόλπους της ίδιας της παλιάς κοινωνίας οι υλικοί όροι ύπαρξής τους (Μαρξ, *Κριτική Της Πολιτικής Οικονομίας*, 2023, σ. 20).

2.1.3 Η νέα προβληματική

Το ζήτημα της θεωρίας της μετάβασης συνδέεται άμεσα με την ίδια τη μαρξική μέθοδο. Ο Louis Althusser στο έργο του *Για τον Μαρξ* διευκρινίζει ότι η αναλυτική πορεία που διακρίνεται στη σκέψη του Μαρξ, ιδίως στο *Κεφάλαιο*, και που αφορά τη μετάβαση από τον φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής στον καπιταλιστικό, έχει σκοπό τη παράθεση των ιστορικών γεγονότων για τον καθορισμό της πολιτικής πρακτικής στην τωρινή στιγμή (Althusser, 2015, σ. 256). Επανερχόμενος στο *Να Διαβάσουμε το Κεφάλαιο*, ο ίδιος θεωρεί ότι στα κεφάλαια που ο Μαρξ πραγματεύεται τη μετάβαση, προσπαθεί να κατασκευάσει την έννοια της ιστορίας, δηλαδή να προτείνει μια νέα προβληματική, που αφορά τη θεωρία της ιστορίας και να συγκροτήσει το αντικείμενό της. Αρχικά, για να μπορέσει να θεμελιώσει τη φιλοσοφική του θέση, επικαλείται το έργο του Λένιν, *Τι να κάνουμε*. Ισχυρίζεται πως σ' αυτό το έργο, ο μαρξιστής επαναστάτης προβαίνει στην ανάλυση της δομής μιας συγκυρίας, με σκοπό να συνθέσει την ενότητά της για την ίδια την ύπαρξη της τωρινής στιγμής, [δηλαδή] την πολιτική δράση (Althusser, 2015, σ. 256). Υπό αυτή την προϋπόθεση μελετά την ιστορική ύπαρξη του ιμπεριαλισμού, ώστε πίσω από το φαινόμενο να διακρίνει την επαναστατική ρήξη. Αναφέρεται εκεί με σκοπό να αναγνώσει τη δομή του πρακτικού αντικειμένου του, δηλαδή, να ορίσει την πολιτική πρακτική του συγκροτώντας την τωρινή στιγμή (Althusser, 2015, σ. 258). Σύμφωνα με την αλτουσεριανή ερμηνεία, ο Μαρξ σκέπτεται με ανάλογο τρόπο, όταν εξετάζει τους τρόπους παραγωγής, δηλαδή επιδιώκει να δείξει την πραγματική λειτουργία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, άρα να αποτυπώσει την τωρινή στιγμή. Επομένως, και στις δυο περιπτώσεις, η ιστορία του ιμπεριαλισμού και η ιστορία της μετάβασης από τον φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής στον καπιταλιστικό αντίστοιχα, εμπλέκονται πράγματι στην πρακτική, αλλά δεν συνιστούν το προσίδιο αντικείμενό της (Althusser, 2015, σ. 255).

Στο *Να Διαβάσουμε το Κεφάλαιο*, όπου τίθεται ρητά το ζήτημα του αντικειμένου του *Κεφαλαίου*, ο Althusser απορρίπτει την ιδεολογική αντίληψη της ιστορίας που υπάρχει

στον Χέγκελ. Για τον Χέγκελ ο χρόνος ορίζεται ως έννοια στην άμεση εμπειρική ύπαρξή της (L.Althusser, 2003, σ. 306). Ο εγγεληανός ιστορικός χρόνος αντανακλά, σύμφωνα με την αλτουσεριανή ερμηνεία, μέσα στο συνεχές του χρόνου, την εσωτερική ουσία της ιστορικής ολότητας, που ενσαρκώνει μια στιγμή της ανάπτυξης της έννοιας. Ο ιστορικός χρόνος αντικατοπτρίζει απλώς την ουσία της κοινωνικής ολότητας της οποίας αποτελεί ύπαρξη (L.Althusser, 2003, σ. 306). Ορίζοντας ο μελετητής με αυτό τον τρόπο την έννοια του ιστορικού χρόνου, διακρίνει δυο ουσιώδη χαρακτηριστικά αυτού, τα οποία μπορούν να προσδιορίσουν τη δομή της κοινωνικής ολότητας. Ο εγγεληανός ιστορικός χρόνος χαρακτηρίζεται από την *ομοιογένεια-συνέχεια*, και από τη *συγχρονικότητα*. Το πρώτο χαρακτηριστικό σχετίζεται με τη διαλεκτική ανάπτυξη της ιδέας μέσα στην ύπαρξη. Έτσι, ο χρόνος λαμβάνεται ως ένα συνεχές όπου εκδηλώνεται η διαλεκτική συνέχεια της διαδικασίας της ανάπτυξης της ιδέας. Αυτό έχει ως συνέπεια, η κάθε ιστορική περίοδος να αντιμετωπίζεται ως ένα όλον μέσα στο συνεχές του χρόνου, γεγονός που μας επιτρέπει την εισαγωγή της έννοιας της περιοδολόγησης. Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι η *κατηγορία του ιστορικού παρόντος*. Όλα τα στοιχεία της ολότητας συνυπάρχουν στον ίδιο χρόνο, στο ίδιο παρόν, που συνιστά τη δομή της ιστορικής ύπαρξης. Αυτό σημαίνει, σύμφωνα με τον Althusser, ότι εφόσον υπάρχει διαλεκτική συνέχεια μέσα στη δομή της ιστορικής ύπαρξης, μάς επιτρέπεται *μια κάθετη τομή*, αφού όλα τα στοιχεία που συνεχουν τη δομή βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση μεταξύ τους και εκφράζουν την εσωτερική τους ουσία (L.Althusser, 2003, σ. 307). Επομένως, *το εγγεληανό όλον είναι ένας τύπος ενότητας, όπου σε κάθε τομή υπάρχει παρουσία της έννοιας* (L.Althusser, 2003, σ. 308).

Αντίθετα, το μαρξικό όλον συνίσταται σε έναν ορισμένο τύπο συνθετότητας, στην ενότητα ενός δομημένου όλου. Τα μέρη ή οι στιγμές αυτού του όλου είναι *σχετικά αυτόνομες*, συνυπάρχουν στη σύνθετη δομική ενότητα και συναρθρώνονται μεταξύ τους, σύμφωνα με τους τρόπους που επιβάλλουν οι ιδιαίτεροι καθορισμοί (L.Althusser, 2003, σ. 310). Έχοντας αυτό ως βάση, ο Althusser θεωρεί πως ο μαρξικός χρόνος είναι *μια περίπλοκη διασταύρωση των διαφόρων χρόνων, ένας σύνθετος χρόνος χρόνων* (L.Althusser, 2003, σ. 317). Ως εκ τούτου, ο χρόνος αυτός καθίσταται μη αναγνώσιμος, και μπορεί να προσεγγιστεί μόνο κατά την έννοιά του. Ο ιδεολογικός ή καθημερινός χρόνος, η διαδοχικότητα ή η ακολουθία γεγονότων ως ιστορία, που αποτελεί τη δομή του ιστορικού χρόνου στον Χέγκελ, δεν υπάρχει στον Μαρξ (L.Althusser, 2003, σ. 317). Η ιστορία εδώ, υπό την οπτική του Αλτουσέρ, δεν είναι πραγματικό αντικείμενο, αλλά αντίθετα εισάγεται ως αφηρημένο, εννοιολογικό αντικείμενο. Σ' αυτά τα σημεία

τίθεται η κατασκευή της έννοιας της ιστορίας των ανεπτυγμένων μορφών της, μια περιοχή της οποίας αποτελεί η οικονομική θεωρία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ο Μαρξ εργάζεται πυρετωδώς, ώστε να διακρίνει το αντικείμενό του, και αυτή η φιλοσοφική αναζήτηση εγγράφεται στο ίδιο το επιστημονικό αντικείμενο²⁶ του *Κεφαλαίου*, προσδιορίζοντας με σαφείς όρους την ειδοποίησή του διαφορά (Althusser, 2015, σ. 278). Η τελευταία συνίσταται στη μέθοδο με την οποία συγκροτείται το αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας στην υπάρχουσα μορφή της, μέσω της οποίας ο Μαρξ αντέταξε μια νέα προβληματική, ανακαλύπτοντας το ζεύγος ανταλλακτική αξία-αξία χρήσεως και την υπεραξία²⁷. Ο Αλτουσέρ καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι ο Μαρξ είναι συνεχιστής των κλασικών της πολιτικής οικονομίας, όπου: *Το μεγάλο θεωρητικό υφαντό της πολιτικής οικονομίας ήταν ήδη φτιαγμένο: έλειπαν βέβαια μερικές κλωστές, υπήρχαν κάποια κενά. Ο Μαρξ υποτίθεται πως πέρασε τις κλωστές, στερώντας καλά το υφάδι, ολοκλήρωσε μερικά σημεία, με δυο λόγια φινίρισε τη δουλειά, ώστε να είναι άψογη* (L.Althusser, 2003, σ. 294)

Ο ιδεολογικός χρόνος είναι η αιτία που η διαδοχή των τρόπων παραγωγής έχει κατανοηθεί ως ιστορία των τρόπων παραγωγής. Αυτό έχει ως συνέπεια, το παράδειγμα της Αγγλίας να εισάγεται στο *Κεφάλαιο*, όχι ως συγκεκριμένη ιστορία, αλλά ως αντικείμενο που έχει υποβληθεί σε *σημαντική κάθαρση* (L.Althusser, 2003, σ. 448). Για να είμαστε πιο ακριβείς, ο Αλτουσέρ θεωρεί ότι ο Μαρξ δεν μελετά το παράδειγμα της Αγγλίας, αλλά ένα ανύπαρκτο παράδειγμα που το ονομάζει *ιδανικό μέσο όρο* του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Το πραγματικό αντικείμενο, δηλαδή η αναζήτηση της εσωτερικής μορφής (Kerngestalt) του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής καθώς και των καθορισμών του, τίθεται αφηρημένα. Το γεγονός αυτό μπορεί να διακριβωθεί από την ύπαρξη των δύο τάξεων και από το γεγονός ότι η παγκόσμια αγορά κυριαρχείται εξ ολοκλήρου από την καπιταλιστική παραγωγή, γεγονότα που δεν μπορούν να επιβεβαιωθούν πρακτικά. Βέβαια, ο μελετητής διευκρινίζει το ζήτημα

²⁶ (L.Althusser, 2003, σ. 279), Σύμφωνα με τον Αλτουσέρ, ο Μαρξ δεν μας παρέχει ρητά το αντικείμενο που πραγματεύεται στο *Κεφάλαιο*, αλλά αντίθετα, μας δίνει: *τα μέσα για να το αναγνωρίσουμε, να το εντοπίσουμε, να το οριοθετήσουμε, και τελικά να το νοήσουμε, αλλά αυτό απαιτεί μια εκτενή έρευνα καθώς και την εξιχνίαση ορισμένων αιγιματικών εκφράσεων.*

²⁷ (L.Althusser, 2003, σ. 285), Ο Αλτουσέρ επικαλείται εδώ ένα γράμμα του ίδιου του Μαρξ με τον Ένγκελς με ημερομηνία 24 Αυγούστου 1867, όπου γράφει: *Ό,τι καλύτερο υπάρχει στο βιβλίο μου είναι: 1. Η έμφαση που έδωσα, από το πρώτο κιόλας κεφάλαιο, στον διττό χαρακτήρα της εργασίας, ανάλογα με το αν εκφράζεται σε αξία χρήσης ή σε ανταλλακτική αξία (εδώ ακριβώς στηρίζεται όλη η κατανόηση των πραγμάτων) 2. Η ανάλυση της υπεραξίας, ανεξάρτητα από τις ιδιαίτερες μορφές της, όπως το κέρδος, ο τόκος, η γαιοπρόσοδος, κ.λπ. Αυτό θα φανεί ιδίως στο δεύτερο τόμο. Η ανάλυση των ιδιαίτερων μορφών στην κλασική οικονομία, η οποία τις συγχέει με τη γενική μορφή και τα θαλασώνει.*

περισσότερο, καθιστώντας σαφές ότι η *Αγγλία αποτελεί την έννοια του πραγματικού* και όχι το ίδιο το πραγματικό, προσπαθώντας να το αποκαθάρει από κάθε εμπειριστική ερμηνεία (L.Althusser, 2003, σ. 451). Σύμφωνα με την παραπάνω φιλοσοφική τοποθέτηση, μέριμνα του φιλοσόφου αποτελεί η *ειδοποιός διαφορά* του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και προκειμένου να την ανακαλύψει, μελετά εξίσου τους άλλους τρόπους παραγωγής, τις σχέσεις που αναπτύσσονται από τον καθένα απομονωμένα, αλλά και τις σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους (L.Althusser, 2003, σ. 452). Σ' αυτό το σημείο της έρευνάς μας, κρίνουμε σκόπιμο να αναφερθούμε στο *Για τον Μαρξ*, όπου ο Althusser μιλά για την απουσία της *Θεωρίας της μεθόδου* στο μαρξικό έργο, όμως αυτή υπάρχει στο μαρξικό σύστημα επί το έργον (Althusser, 2015, σ. 249). Μια ανάλογη θέση θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε και για τη θεωρία της μαρξικής μετάβασης, ότι υπάρχει στο μαρξικό έργο αλλά δεν έχει συγκροτηθεί ακόμη. Στο *Να Διαβάσουμε το Κεφάλαιο*, ο Althusser τονίζει ακριβώς το γεγονός ότι ο Μαρξ δεν μας έδωσε μια θεωρία για τη μετάβαση από τον έναν τρόπο παραγωγής στον άλλον [...] μας έδωσε τα μέσα για να σκεφτούμε το θεωρητικά και πρακτικά αποφασιστικό αυτό θέμα (L.Althusser, 2003, σ. 453.454). Υπό αυτή την οπτική, δικαιολογούνται από την αλτουσεριανή σκέψη οι επιβιώσεις από τον έναν τρόπο παραγωγής στον άλλον, ως στοιχεία της θεωρίας της ιστορίας που αποτελούν το αντικείμενο του *Κεφαλαίου*. Όμως, για τον Althusser η ίδια η θεωρία της μετάβασης αναμένει να συγκροτηθεί, και οι επιβιώσεις αποτελούν οργανικά της μέρη. Συνεπώς, ο Αλτουσέρ, καθώς φαίνεται, δεν μπορεί να αγνοήσει τα μεθοδολογικά εργαλεία και τα μέσα που ο Μαρξ μας κληροδότησε στο να στοχαζόμαστε κάτι για το μέλλον και να κατασκευάσουμε τη θεωρία, όχι μόνο αυτού του μέλλοντος, αλλά κατά κύριο λόγο των μεθόδων και μέσων που θα μας εξασφαλίσουν την πραγματοποίησή του (L.Althusser, 2003, σ. 453).

Ωστόσο ο Ένγκελς, στην *Εισαγωγή* του *Anti-Düring*, δεν επιβεβαιώνει την αλτουσεριανή αντίληψη περί γενικής θεωρίας της ιστορίας. Ο Ένγκελς αναφέρει ότι τα στοιχεία που συγκροτούν την υλιστική μαρξική αντίληψη της ιστορίας είναι η σύλληψή της ως συνεχούς, διαρκούς διαδικασίας, εξέλιξης και μετασχηματισμού των διαδοχικών οικονομικών σχηματισμών, ώστε να εξηγηθεί η λειτουργία του συγκεκριμένου καπιταλιστικού παραγωγικού συστήματος, αυτό που ο Althusser ονομάζει *τωρινή στιγμή*. Ειδικότερα, ο Ένγκελς διαπιστώνει ότι ο *μέχρι τότε σοσιαλισμός*²⁸ επέκρινε τον

²⁸ (Ένγκελς, 2023, σ. 39), Εδώ ο Ένγκελς, κάνει λόγο για τον σοσιαλισμό, όπως εκφράζεται από τους Louis Blanc, Saint Simon, Fourier, Lasalle, Düring. Ο Ένγκελς, ασκεί ευθεία κριτική, διότι ο σοσιαλισμός στερούταν επιστημονικότητας.

υπαρκτό [τον καπιταλιστικό] τρόπο παραγωγής και τις συνέπειές του, αλλά δεν μπορούσε να τον εξηγήσει (Ενγκελς, 2023, σ. 33). Η εξήγηση συνίσταται στην έκθεση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στην ιστορική του συνάρτηση, και συνεπώς στην αναγκαιότητα της εξαφάνισής του, καθώς και στην ανακάλυψη της λειτουργίας του μέσω της υπεραξίας (Ενγκελς, 2023, σ. 33). Τις δυο μεγάλες αυτές αποκαλύψεις, δηλαδή την υλιστική αντίληψη της ιστορίας και τη λειτουργία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής τις χρωστάμε στον Μαρξ. Μέσω αυτών των δυο συνιστωσών ο σοσιαλισμός έγινε επιστήμη, την οποία τώρα θα πρέπει να την επεξεργαστούμε παραπέρα σε όλες τις λεπτομέρειες και τις αλληλουχίες της (Ενγκελς, 2023, σ. 34). Απ' ό,τι μπορούμε να αντιληφθούμε δεν πρόκειται για κάποια κατασκευή της ιστορίας²⁹, αλλά αντίθετα για την πραγματική ιστορία που αποτελεί το πρώτο στάδιο της αναλυτικής μεθόδου, για την παραγωγή του συγκεκριμένου στη σκέψη. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα που εξασφαλίζει η μέθοδος, η διαλεκτική έρευνα μεταβαίνει στη σύνθεση, δηλαδή στην αναπαραγωγή του αφηρημένου στη σκέψη, αυτό που πράγματι βρήκαμε στο πρώτο μέρος της εργασίας μας.

2.1.4 Η Θεωρία των Ιδεατών Περσμάτων

Ο Etienne Balibar ξεκινά την ανάλυσή του από τη θέση που ανέπτυξε ο Louis Althusser σχετικά με τη γενική επιστημονική θεωρία της ιστορίας, όπου αντικείμενο αποτελεί η κατασκευή της έννοιας του τρόπου παραγωγής, θέση που παρουσιάζεται ως επιστημονική τομή στην έως τότε αντίληψη της φιλοσοφίας της ιστορίας. Αυτό συνεπάγεται για τον Balibar τη δυνατότητα μιας πραγματικής θεωρητικής επιστήμης (ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ, 2003, σ. 455). Η συγκρότηση της επιστήμης θέτει την αναζήτηση γενικών εννοιών και την ανάδειξη του τρόπου συσχέτισής τους εντός μιας νέας σχέσης. *Η εργασιακή δύναμη, τα μέσα παραγωγής και η ιδιοκτησία αποτελούν κάθε φορά την αναγκαία προϋπόθεση για τις οικονομικές αποδείξεις του Κεφαλαίου* (ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ, 2003, σ. 490). Επομένως, αυτό που αναζητεί ο Μαρξ είναι οι γενικές έννοιες ή οι συντελεστές που παραμένουν ως ίδια στοιχεία, αλλά ο διαφορετικός τους συνδυασμός, συνιστά την καθορισμένη τους παραλλαγή σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές.

²⁹ (ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ, 2003, σ. 530), Όταν ο Balibar προσπαθεί να αντιτάξει τη δική του θεωρία περί παραλλαγής των τρόπων παραγωγής, εγγράφει την έννοια της περιοδολόγησης, της ταξινόμησης των ιστορικών τρόπων παραγωγής, που βοηθά στην εξαγωγή των θεωρητικών συμπερασμάτων. Ωστόσο, όπως διατείνεται ο ερευνητής πρέπει να κατασκευάσει, παράλληλα, με τους τρόπους παραγωγής και *μια υπαρκτή ιστορία, την πραγματική ιστορία, τη δική μας ιστορία [...]*. Διότι, αν και γνωρίζουμε θεωρητικά τι είναι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, θέλουμε ταυτόχρονα να γνωρίζουμε αν αυτή η γνώση είναι γνώση της Αγγλίας του 1840 ή της Γαλλίας του 1865.

Ωστόσο, ο Μαρξ δεν περιορίζει την έρευνά του σ' αυτό το σημείο, δηλαδή, απλώς στη διατύπωση της παραλλαγής των συνδυασμών των γενικών εννοιών, αλλά αντίθετα εξηγεί αποτελεσματικά την *ενότητα λειτουργίας τους* (ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ, 2003, σ. 491). Ο Balibar επισημαίνει, ότι ο Μαρξ, όταν αναφέρεται στην τυπική και πραγματική υπαγωγή των εργασιακών διαδικασιών στο κεφάλαιο θέλει απλώς να δείξει τη *συνέχεια λειτουργίας*. Ο βασικός δεσμός που συνέχει τους διάφορους τρόπους παραγωγής είναι η διττή σχέση ανάμεσα στον εργαζόμενο και τα μέσα παραγωγής και η σχέση του μη εργαζομένου με την ιδιοκτησία. Έτσι, ο τρόπος παραγωγής ορίζεται ως συνδυασμός των πάντοτε ίδιων στοιχείων, ανάμεσα στον εργαζόμενο και τον μη εργαζόμενο, βάσει των οποίων μπορούμε να συγκροτήσουμε τους διάφορους τρόπους παραγωγής (ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ, 2003, σ. 476). Η παραγωγή μοντέλων των παραγωγικών τρόπων συνιστά τη δυνατότητα μιας *a priori επιστήμης*, που σχετίζεται μόνον έμμεσα με τη πραγμάτωσή τους στη συγκεκριμένη πραγματική ιστορία (ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ, 2003, σ. 490). Η αρχή της παραλλαγής που προτείνεται από τον μελετητή μάς παρέχει τη δυνατότητα της κατανομής των τρόπων παραγωγής, απορρίπτοντας την ιδεολογική αντίληψη του χρόνου (ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ, 2003, σ. 488). Με αυτό τον τρόπο, διαρρηγνύεται ο ιστορικός προοδευτικός χαρακτήρας των μορφών, αφού ο συνδυασμός αυτών των σχέσεων επιτελείται σε ένα σύστημα συγχρονικών σχέσεων που επιτυγχάνεται μέσω της παραλλαγής. Συνεπώς, στόχος του Μαρξ είναι η παραγωγή γνώσης δια μέσου των εννοιών των δομών, σύμφωνα με την ερμηνεία του Etienne Balibar (ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ, 2003, σ. 489).

2.1.5 Η Θεωρία των Ιστορικών Περσμάτων

Ο Godelier υποστήριξε τη θέση, ότι η θεωρία της τυπικής και πραγματικής υπαγωγής της εργασίας, την οποία πραγματεύεται ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, αποτελεί μια θεωρία που μπορεί να εφαρμοστεί σε όλες τις κοινωνίες. Ο μαρξιστής μελετητής επισημαίνει ρητά ότι ο Μαρξ εισάγει εκείνα τα στοιχεία που περιλαμβάνει η μεταβατική διαδικασία από τον φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής στον καπιταλιστικό, τα οποία εντοπίζονται σε μεταβατικές κοινωνίες. Από την άλλη μεριά, ο Bettelheim δεν αρκείται μονάχα στη διάκριση μεταξύ τυπικής και πραγματικής υπαγωγής των εργασιακών διαδικασιών της εργασίας στο κεφάλαιο, η οποία ανιχνεύεται από τον Godelier. Αντίθετα, υπό τη δική του οπτική, αναζητά ένα κοινό χαρακτηριστικό που μπορούμε να διακρίνουμε στο πέρασμα από την φεουδαρχία στον καπιταλισμό και το

οποίο υπάρχει, ενδεχομένως με διαφορετική μορφή και σε άλλους κοινωνικούς σχηματισμούς, όπως για παράδειγμα στο πέρασμα από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής στον σοσιαλιστικό³⁰.

Ο Balibar είχε υποστηρίξει στο δοκίμιό του «*Σχετικά Με Τις Θεμελιώδεις Έννοιες Του Ιστορικού Υλισμού*», ότι υπάρχει μη αντιστοιχία ανάμεσα στον τυπικό τρόπο ιδιοποίησης και στον πραγματικό τρόπο ιδιοποίησης των παραγωγικών μέσων κατά τη μετάβαση από τον φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής στον καπιταλιστικό. Ο Bettelheim αποδέχεται αυτή την αναντιστοιχία και θεωρεί ότι αυτή υπάρχει ανάμεσα στις παραγωγικές σχέσεις και στην εργασιακή διαδικασία και [η οποία] χαρακτηρίζει την περίοδο της μετάβασης στον καπιταλισμό³¹. Ο τυπικός καπιταλιστικός τρόπος ιδιοποίησης υπήρχε πριν από τη βιομηχανία, με τον αποχωρισμό των παραγωγικών μέσων από τους παραγωγούς. Κατά τη βιομηχανική επανάσταση ριζοσπαστικοποιήθηκε η ίδια η εργασιακή διαδικασία και αυτό πραγματοποιήθηκε με την εξάλειψη του εγγενούς χαρακτηριστικού της χειρωνακτικής εργασίας, όπως έχουμε ήδη δει στην προηγούμενη ανάλυσή μας. Μπορούμε να υποθέσουμε συνεπώς ότι η αναντιστοιχία δεν εντοπίζεται στο πέρασμα από τον τυπικό τρόπο ιδιοποίησης στον πραγματικό τρόπο ιδιοποίησης, όπως ισχυρίζεται ο Balibar, αλλά ανάμεσα στις παραγωγικές σχέσεις και την ίδια την εργασιακή διαδικασία³², η οποία με την εισαγωγή των μηχανών διαφοροποιείται εξ ολοκλήρου, μεταβαίνει από την ενότητα της εργασιακής δύναμης της μανιφακτούρας στη δύναμη των μηχανών της μεγάλης βιομηχανίας.

Στο πέρασμα από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό η μορφή της μη αντιστοιχίας, εντοπίζεται πράγματι στη προαναφερθείσα σχέση. Οι επιχειρήσεις έχουν τη νομή των μέσων παραγωγής, ενώ η κυριότητα ανήκει στο κράτος ιδιοκτήτη. Οι μετοχικές εταιρίες που επισημαίνονται από τον Ένγκελς, έχουν τη σχετική αυτονομία που τους παραχωρείται από το κράτος-ιδιοκτήτη στην ιδιοποίηση της φύσης εξ ονόματος των

³⁰ (Bettelheim, 1975, σ. 24), Παράθεση: *if there is a feature common to the whole of the phase of transition from one mode of production to another (in the strict sense of the word), can different transition phases also have features in common? In other words, if there is a fundamental feature of the phase of transition from the feudal mode of production to the capitalist mode of production, is a similar feature to be found, in a different form, that is, with other terms, in the phase of transition from the capitalist mode of production to the socialist mode of production?*

³¹ (Bettelheim, 1975, σ. 25), Παράθεση: *Non-correspondence between social production-relations and the labour-process is thus characteristic of the period of transition to capitalism.*

³² (Bettelheim, 1975, σ. 25), Παράθεση: *capital as a "social relation" exists previous to and independent of the "real" subjection of the worker; that is, of the specific form of real appropriation which corresponds to the capitalist mode of production.*

εργατών. Κατά τη μετάβαση από τον καπιταλιστικό τρόπο στον σοσιαλιστικό, αν και αλλάζει η ιδιοκτησιακή μορφή, τα μέσα παραγωγής δεν είναι ακόμη ιδιοκτησία των παραγωγών. Οφείλουμε να τονίσουμε ιδιαίτερα ότι οι επιχειρήσεις είναι ένας καπιταλιστικός μηχανισμός, που ενδεχομένως χωρίς το ορθό σχέδιο πολύ γρήγορα να κυριαρχήσουν εκ νέου επί των νέων αναδυόμενων σοσιαλιστικών σχέσεων. Για αυτό τον λόγο η κρατική ιδιοκτησία διέπεται από δυο οικονομικές πρακτικές, όπως λέει ο Bettelheim στο *Μορφές Ιδιοκτησίας στο Μεταβατικό Στάδιο προς το Σοσιαλισμό: η μια αφορά την πρακτική της σχεδιοποίησης και η άλλη τη διαχείριση των επιχειρήσεων* (Μπετελέμ, 1978, σ. 179). Επιστρέφοντας στον Althusser και τον Balibar, όσον αφορά την έννοια της *επιβίωσης*, θεωρούν ότι είναι μη πραγματική, αν και ανήκει στη θεωρία της συγκρότησης των υπαρχόντων τρόπων παραγωγής και συνδέεται άρρηκτα με τη θεωρία της διαδικασίας συγκρότησης ορισμένου τρόπου παραγωγής. Ο Bettelheim αναφέρει στο *Transition to Socialism*, ότι η *επιβίωση* δεν συνιστά αντικείμενο της θεωρίας της μετάβασης, ούτε αποτελεί την ιδιαιτερότητά της, αλλά υπάρχει στη *πραγματικότητα και θα πρέπει να μας προβληματίσει*³³.

Η θεωρία του Balibar είναι μια θεωρία που αφορά το πέρασμα από τον έναν τρόπο παραγωγής στον άλλον, η οποία βρίσκεται σε διαφορετικό επίπεδο αφαίρεσης. Ασχολείται με το ειδικό πέρασμα από μια παραγωγική δομή στην άλλη και όχι με το ιστορικό πέρασμα από έναν τρόπο παραγωγής στον άλλον. Αυτό έχει ως συνέπεια ότι ο τρόπος παραγωγής εξετάζεται ως προς κάθε δυνατό στοιχείο από θεωρητική σκοπιά. Αυτός ο συνδυασμός λαμβάνει πάντοτε χώρα σύμφωνα με δυο σχέσεις (ιδιοκτησίας και πραγματικής ιδιοποίησης) που είναι χαρακτηριστικά της δομής κάθε τρόπου παραγωγής. Αυτή όμως η ιδανική φύση των παραγωγικών τρόπων έχει ως συνέπεια τη διάσταση ανάμεσα στη σφαίρα των ιδεών και την πραγματική μετάβαση. Γι' αυτό τον λόγο, ο Bettelheim τη χαρακτηρίζει ως *θεωρία του ιδεατού περάσματος* (Bettelheim, 1975, σ. 20). Θα λέγαμε ότι οι επιβιώσεις εντός της συγκεκριμένης θεωρίας δεν μπορούν να εξηγηθούν, λόγω ακριβώς αυτής της διάστασης που υπάρχει μεταξύ του ιδεατού περάσματος και της ίδιας της πραγματικότητας. Απεναντίας, η *θεωρία της συγκρότησης των συνθηκών από έναν τρόπο παραγωγής στον άλλον*, που προτείνεται από τον Bettelheim, μάς επιτρέπει να αναλύσουμε πώς μπορεί να διαλυθεί η μήτρα του

³³(Bettelheim, 1975, σ. 15-16) Παράθεση: *I do not think that they can be the specific object of the theory of the transition from one mode of production to another. In fact, these "impurities" are always present in reality. They therefore cannot be considered as the peculiarity of a stage of transition, or otherwise we should have to say that the real economic world is always made up of economies in transition, and consequently the concept of "economy of transition" would be deprived of any specific meaning.*

καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και να σχηματιστούν οι συνθήκες για τη συγκρότηση ενός άλλου τρόπου παραγωγής, ιδίως του σοσιαλιστικού (Bettelheim, 1975, σ. 20). Βέβαια, η αποδιάρθρωση των καπιταλιστικών σχέσεων δεν ανάγεται στην ιστορική αναγκαιότητα της σοσιαλιστικής κοινωνίας, καθώς επηρεάζεται από τα πολιτικά και ιδεολογικά εποικοδομήματα τόσο από τις εσωτερικές, όσο και από τις εξωτερικές συγκυρίες.

Όπως γίνεται αντιληπτό, ο εν λόγω μελετητής μας προτείνει να επεξεργαστούμε μια θεωρία της δομής της συγκυρίας που ανοίγει το δρόμο για τη μετάβαση. Αυτό προϋποθέτει, ότι κατά τη διάλυση των καπιταλιστικών σχέσεων θα πρέπει να είμαστε εξοπλισμένοι με μια θεωρία ικανή να γνωρίζει τις πολιτικές και ιδεολογικές συνθήκες που μπορούν πράγματι να δώσουν ώθηση προς τον σοσιαλισμό. Η ίδια αναγκαιότητα επισημαίνεται με διαφορετικό τρόπο από τον Fallenbuchl στο *Economic Transition from Capitalism to Socialism*, όταν ο μελετητής αναφέρεται στην εμπειρία της Σοβιετικής Ένωσης, καυτηριάζοντας την έλλειψη μιας θεωρίας, που θα μπορούσε να δώσει τις γενικές κατευθύνσεις στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού³⁴. Ο Fallenbuchl τονίζει ιδιαίτερα την έλλειψη ενός προγράμματος, ικανού να συμβάλει στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού ή έστω να υπάρχει κάποια περιγραφή των αρχών της εργατικής τάξης (Fallenbuchl, 1967, σ. 249). Για αυτό τον λόγο, το σχέδιο που αναφέρεται στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότας* κατέχει ουσιώδη σημασία, διότι σύμφωνα με αυτό πραγματοποιείται η ρύθμιση των παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων στις σχεδιασμένες οικονομίες. Τέλος, το σχέδιο μπορεί να σταθεί ως εργαλείο στην ερμηνεία και ανάλυση των μεταβατικών σχηματισμών, ώστε να διακρίνουμε, όχι μόνο τον βαθμό σχηματισμού των παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων, αλλά και την ολοκλήρωση της μεταβατικής περιόδου³⁵.

³⁴ (Fallenbuchl, 1967, σ. 249), Παράθεση: *The internal situation in Russia was undoubtedly critical. The task of building socialism was not, however, made easier by the fact that the communists had no clear picture of what they were trying to construct and an even less clear idea of how to do it.*

³⁵ (Bettelheim, 1975, σ. 21), Ο μελετητής ισχυρίζεται ότι ιστορικά μπορούμε να διακρίνουμε δυο τύπους σχηματισμών. Ο πρώτος αφορά τις οικονομίες που προηγουμένως κυριαρχούνταν από τον καπιταλισμό και οδεύουν προς τον σοσιαλισμό, για παράδειγμα η Σοβιετική Ένωση. Η προϋπόθεση που παρατηρείται σ' αυτές τις κοινωνίες είναι το πέρας της κρατικής εξουσίας στα χέρια της εργατικής τάξης ή ένας συνασπισμός των πρώην εκμεταλλευόμενων τάξεων, όπου η εργατική τάξη έχει τον κυρίαρχο ρόλο. Ο δεύτερος τύπος αφορά τις κοινωνίες που βρίσκονται σε ύστερο αποικιοκρατικό καθεστώς. Εδώ, οι μορφές εκμετάλλευσης δεν καταργούνται απλώς τροποποιούνται, όπως για παράδειγμα στην Ινδία. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε σαφώς πολιτικο-ιδεολογική επιρροή που συμβάλλει στην περίοδο της μετάβασης, ενώ στη δεύτερη απουσιάζει, με συνέπεια τη μη πλήρη αντικατάσταση ενός τρόπου παραγωγής σε άλλον.

Αυτό που υποστηρίζει ο Bettelheim είναι η διαφορετική προβληματική που θα πρέπει να υιοθετήσουμε προκειμένου να μπορέσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα: *Ποια είναι η λειτουργία των επιβιώσεων στις μεταβατικές κοινωνίες*. Φαίνεται πως, κατά τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, η υλική βάση δεν είχε αλλάξει, δηλαδή διατηρήθηκαν τα χειροτεχνικά επαγγέλματα. Με τον ίδιο τρόπο, κατά τη μετάβαση από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό, αυτό που φαίνεται να διατηρείται είναι η *μετοχική εταιρία*. Επομένως, κατά τον μελετητή, *αυτή η επιβίωση είναι οικονομική κατηγορία, [που είναι] αποτέλεσμα του συνόλου των σχέσεων που συνθέτουν αυτές τις δομές, δηλαδή του ιδιαίτερου τρόπου ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, των ανισοτήτων ανάπτυξης που χαρακτηρίζουν αυτές τις δυνάμεις καθώς και τις σχέσεις παραγωγής που συνδέονται με αυτές τις ανισομετρίες ανάπτυξης*³⁶. Εν κατακλείδι, ο Bettelheim ισχυρίζεται πως *οι επιβιώσεις, ως οικονομικές κατηγορίες, οφείλονται στο γεγονός ότι δεν υπάρχει ένα οικονομικο-κοινωνικό κέντρο, ικανό να συμβάλει ουσιωδώς στη ρύθμιση της παραγωγής σε σχέση με τις ανάγκες της κοινωνίας* (Bettelheim, 1975, σ. 41). Το ζήτημα αυτό θα μας απασχολήσει έντονα στη συνέχεια της παρούσας εργασίας.

2.2 ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Στον *Εμφύλιο Πόλεμο Στη Γαλλία* ο Μαρξ αναλύει τους μετασχηματισμούς που υπέστησαν οι κρατικές λειτουργίες, ύστερα από την ανάληψη της εξουσίας από τους προλετάριους. Ο φιλόσοφος κάνει λόγο για μια κυβέρνηση ελεύθερων παραγωγών, οι οποίοι διαχειρίζονται τις υποθέσεις τους. Ωστόσο, *Στην Κριτική του Προγράμματος της Γκότας*, η μεταβατική περίοδος φαίνεται να συμπίπτει με τη *δικτατορία του προλεταριάτου*. Πιο συγκεκριμένα, το στάδιο της μετάβασης ορίζεται από τον Μαρξ ως *περίοδος επαναστατικής μεταβολής στην οποία αντιστοιχεί η επαναστατική δικτατορία του προλεταριάτου* (Μαρξ Καρλ, 2004, σ. 58). Θα μπορούσαμε να πούμε ότι πρόκειται για την αλλαγή της εξουσίας και τη μετάβασή της στο προλεταριάτο, το οποίο είναι επιφορτισμένο με το *καθήκον της αλλαγής των κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών μορφών* (Μπετελέμ, 1978, σ. 110). Αν πάλι λάβουμε υπόψιν μας το παράδειγμα της Κομμούνας, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι η επαναστατική δικτατορία είναι το

³⁶(Bettelheim, 1975, σ. 16) Παράθεση: *they are the result of the totality of the relations which make up these structures, that is to say, of the particular level of development of the productive forces, of the unevennesses of development which characterise these forces, and of, the relations of production linked with these unevennesses of development. If we think of these "impurities" as being "survivals" this is because we have not grasped thoroughly enough the interconnexions of the structures that produce them.*

πολιτικό σώμα των παραγωγών που αναλαμβάνει ταυτόχρονα τη νομοθετική και εκτελεστική λειτουργία και το οποίο διευθύνει την οργάνωση της κάθε κομμούνας. Όμως παρατηρείται εδώ μια αντίφαση από τον Roland Boer, στο άρθρο «*Marx's Ambivalence: State, Proletarian Dictatorship and Commune*». Η αντίφαση αφορά τη μορφή που λαμβάνει η κυβέρνηση των παραγωγών, μετά την προλεταριακή επανάσταση, μεταξύ της ελεύθερης διαχείρισης των υποθέσεων από τους ίδιους, όπως μελετάται στον *Εμφύλιο Πόλεμο στη Γαλλία*, και της δικτατορίας του προλεταριάτου όπως περιγράφεται αλλού από τον Μαρξ. Η πρώτη πολιτική μορφή φαντάζει μια ελεύθερη ένωση ίσων εργατών, η οποία ηττήθηκε από την αντεπανάσταση. Η δεύτερη δε περιλαμβάνει ισχυρά κατασταλτικά μέτρα με τον στόχο να ξεπεραστεί η αστική δικτατορία και η αντεπανάσταση (Boer, 2019, σ. 117).

Σύμφωνα με την παραπάνω μελέτη, φαίνεται ότι ο φιλόσοφος είχε επίγνωση αυτής της αντίφασης και προσπάθησε να συσχετίσει τις δυο περιπτώσεις. Για την ακρίβεια, ο Μαρξ φαίνεται να είπε αργότερα πως η Κομμούνα του Παρισιού παρέλειψε το στάδιο της δικτατορίας του προλεταριάτου³⁷, που είναι αναγκαίο βήμα και προηγείται της εγκαθίδρυσης της ελεύθερης διαχείρισης. Οι εργατικές τάξεις θα πρέπει να κατακτήσουν το δικαίωμα να χειραφετηθούν στο πεδίο της μάχης, δηλαδή να είναι προετοιμασμένοι για την αντεπανάσταση της αστικής τάξης³⁸. Ο Etienne Balibar, στο *Για τη Δικτατορία του Προλεταριάτου* ορίζει την πολιτική αυτή εξουσία, επηρεαζόμενος από τον Vladimir Lenin, ως: *μια εξουσία που στηρίζεται άμεσα στη βία και δεν δεσμεύεται από κανέναν νόμο [...] είναι μια εξουσία που έχει καταληφθεί με τη βία και διατηρείται με τη βία που το προλεταριάτο ασκεί πάνω στην αστική τάξη* (Μπαλιμπάρ, 1978, σ. 47). Οφείλουμε να πούμε σ' αυτό το σημείο, ότι στην *Κριτική του Πρόγραμμα της Γκότας* ο Μαρξ υποστηρίζει εν τέλει ότι το ζήτημα των θεσμών δεν είναι δυνατόν να λυθεί παρά μόνο επιστημονικά (Μαρξ Καρλ, 2004, σ. 58). Θα τολμούσαμε να πούμε ότι η μεταβατική περίοδος δεν μπορεί να είναι παρά μόνο αποτέλεσμα μελέτης των συνθηκών και περιστάσεων της συγκεκριμένης ιστορικής φάσης, μιας πολυσχιδούς έρευνας που θα προκύπτει από την ίδια την υλιστική επιστήμη, μιας σύνθετης μελέτης

³⁷ (Boer, 2019, σ. 117), Επικαλείται εδώ, την ομιλία του Μαρξ στον εορτασμό της 7^{ης} επετείου της Διεθνούς.

³⁸ (Boer, 2019, σ. 117), Παράθεση: *Marx is reported as saying that while the commune sought to remove the conditions for oppression by transferring the means of production to the labourer (note the economic focus here) and thereby bring to an end class society, "before such a change could be effected a proletarian dictatorship would become necessary, and the first condition of that was a proletarian army." Indeed, the "working classes would have to conquer the right to emancipate themselves on the battlefield".*

και ερμηνείας των σχέσεων δομής και υπερδομής. Ίσως, το γεγονός αυτό μας παρέχει μια εξήγηση για το ότι η *Κριτική του Πρόγραμμα της Γκότας* δεν ασχολείται ούτε με τη δικτατορία του προλεταριάτου, ούτε με το μελλοντικό κράτος της κομμουνιστικής κοινωνίας (Μαρξ Καρλ, 2004, σ. 58). Επομένως, γίνεται πλήρως αντιληπτό, ο λόγος που δεν δίνεται καμία απάντηση. Παρ' όλα αυτά, ο Boer αποδίδει την έλλειψη του περιεχομένου της πολιτικής μορφής στην απουσία πραγματικών ιστορικών γεγονότων και στην έλλειψη εμπειρίας της οικοδόμησης κομμουνιστικής κοινωνίας, μετά από μια επανάσταση (Boer, 2019, σ. 119). Θεωρεί ότι η απουσία σχετικών ιστορικών συμβάντων εξηγεί γιατί ο Μαρξ δεν προβαίνει στην ανάλυσή τους.

Αυτό που διαπιστώνεται και στις δυο ερμηνείες είναι, ότι το πέρασμα από τον καπιταλισμό προς τον σοσιαλισμό δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί εντός των αστικών θεσμών που γεννήθηκαν από τον καπιταλισμό, αλλά διά μέσου της επαναστατικής διαδικασίας, ενός σταδίου που φέρει εν δυνάμει την ικανότητα της μεταβολής της υφιστάμενης κοινωνίας. Η δυνατότητα αλλαγής που υπάρχει στο μεταβατικό στάδιο επισημαίνεται στο *Anti-Düring*, αλλά παράλληλα καταγγέλλεται η κρατική μορφή. Ο Ένγκελς επισημαίνει τον κίνδυνο, ότι ακόμη κι αν το προλεταριάτο, δηλαδή το σώμα των παραγωγών, αναλάβει την εξουσία, *οι παραγωγικές δυνάμεις [μπορεί να] συνεχίζουν να είναι ιδιοκτησία του κεφαλαίου [και να μην] έχουν πάψει να ιδιοποιούνται την εργατική δύναμη* (Ένγκελς, 2023, σ. 431). Άρα, όποια κι αν είναι η μορφή, το κράτος συνεχίζει να αποτελεί μια καπιταλιστική μηχανή, όπου οι καπιταλιστικές σχέσεις δεν καταλύονται εξ ολοκλήρου. Η δικτατορία του προλεταριάτου είναι έτσι μόνο ένα τυπικό μέσο για τη λύση της σύγκρουσης (Ένγκελς, 2023, σ. 431). Το προλεταριάτο αναλαμβάνει την εξουσία, ως αντιπρόσωπος της κοινωνίας, μεταβάλλοντας ριζικά την ιδιοκτησιακή μορφή, αλλά η πράξη αυτή είναι κι η τελευταία του πριν αναλάβει τη διαχείριση των πραγμάτων και την καθοδήγηση των διαδικασιών παραγωγής, πράγμα που αποτελεί και τη λύση της σύγκρουσης. Η λύση της σύγκρουσης έρχεται μόνο, όταν η κοινωνία θέτει τα παραγωγικά μέσα υπό την εξουσία της και δεν υπακούει σε καμία άλλη δύναμη εκτός από τη δική της (Ένγκελς, 2023, σ. 431.434). Μπορούμε ήδη να αντιληφθούμε από την ανάλυση που προηγήθηκε ότι ύστερα από την προλεταριακή επανάσταση, την εξουσία αναλαμβάνει η δικτατορία του προλεταριάτου και μετέπειτα μεταβαίνουμε στην ελεύθερη οργάνωση των παραγωγών.

Σύμφωνα με τον Boer ανακύπτει ακόμη ένα ζήτημα σχετικά με τις φάσεις που ακολουθούν τη μεταβατική περίοδο. Μια πιο φυσική ερμηνεία είναι, ότι η δικτατορία

του προλεταριάτου και η πρώτη φάση του κομμουνισμού είναι ταυτόσημες³⁹. Η κοινωνία αυτή δεν αναπτύσσεται πάνω στα δικά της θεμέλια, αλλά έτσι όπως εξέρχεται από την καπιταλιστική κοινωνία. Η τελευταία από κάθε άποψη, οικονομικά, ηθικά και διανοητικά, εξακολουθεί να είναι σφραγισμένη με τα σημάδια γέννησης της παλιάς κοινωνίας από τη μήτρα της οποίας αναδύεται (Boer, 2019, σ. 115). Η περίοδος της μεταβολής αντιστοιχεί στο *δίκαιο των αστών*, που παρά τη μεταβολή της ιδιοκτησιακής μορφής, επιβιώνουν καπιταλιστικές σχέσεις, οι οποίες χαρακτηρίζουν την ιδιαίτερη μορφή της ιστορικής στιγμής. Όπως γνωρίζουμε, *το δίκαιο δεν μπορεί ποτέ να βρίσκεται σε ένα ανώτερο επίπεδο από τους οικονομικούς όρους και τον αντίστοιχο σ'αυτούς βαθμό ανάπτυξης του πολιτισμού της κοινωνίας* (Μαρξ Καρλ, 2004, σ. 39). Η εξαφάνιση των επιβιώσεων, όπως η δουλική υποταγή των ατόμων στον καταμερισμό της εργασίας και η αντίθεση της πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας, οδηγεί σε *μια ανώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας* (Μαρξ Καρλ, 2004, σ. 39). Η ανώτερη φάση προϋποθέτει την εξαφάνιση των επιβιώσεων, η οποία ανοίγει το πεδίο για την ελεύθερη ανάπτυξη των ατόμων και την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το στάδιο της μετάβασης χαρακτηρίζεται από την κατάληψη της εξουσίας από το σώμα των παραγωγών, μεταβάλλοντας την ιδιοκτησιακή μορφή και γεννώντας νέες παραγωγικές σχέσεις που δεν είναι ακόμη κομμουνιστικές. Διότι, επιβιώνουν καπιταλιστικές σχέσεις, οι οποίες χαρακτηρίζουν την πρώτη φάση της μεταβολής, όπως η κοινωνία εξέρχεται από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Το μεταβατικό στάδιο ολοκληρώνεται, όταν οι καπιταλιστικές επιβιώσεις της δομής όπως και της υπερδομής εξαφανίζονται, μεταβαίνοντας στην ελεύθερη διαχείριση της παραγωγής από την ίδια την κοινωνία.

Μια άλλη ερμηνεία, είναι η ύπαρξη τριών φάσεων, δηλαδή του μεταβατικού σταδίου, της πρώτης φάσης και της ανώτερης. Ο Κώστας Μπατίκας στο *Η Μαρξιστική Θεωρία της Επαναστατικής Μετάβασης στο Σοσιαλισμό-Κομμουνισμό*, πράγματι αναγιγνώσκει τρεις φάσεις, συμπεριλαμβανομένη και τη μεταβατική περίοδο. Η μεταβατική περίοδος, είναι η περίοδος, όπως αναδύεται μέσα από τους κόλπους της καπιταλιστικής κοινωνίας, την οποία ακολουθούν η πρώτη και η ανώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας (Μπατίκας, 2012, σ. 185). Ο Μπατίκας αναφέρει ότι στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότας*, ο Μαρξ δεν κάνει λόγο για τη σοσιαλιστική

³⁹ (Boer, 2019, σ. 115), Παράθεση: *Another and more natural interpretation is possible, which is that the proletarian dictatorship and the first stage of communism are the same.*

κοινωνία, όπως προβάλλει από την καπιταλιστική, και η οποία χαρακτηρίζεται από την εθνικοποίηση των μέσων παραγωγής. Αντιθέτως, όταν ο Μαρξ κάνει λόγο για την πρώτη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, εννοεί την κοινωνία, όπως αυτή *έχει ξεπροβάλλει από κοιλοπονήματα μιας μακρόχρονης μεταβατικής περιόδου* (Μπατίκας, 2012, σ. 187). Στη μεταβατική περίοδο, στην οποία αντιστοιχεί η πολιτική μορφή της δικτατορίας του προλεταριάτου, δεν έχει εμφανιστεί ακόμη η κομμουνιστική κοινωνία. *Είναι μια περίοδος πάλης του παλιού με το καινούριο, μια περίοδος που οι αστικές και σχέσεις παραγωγής δεν έχουν εξαλειφθεί ακόμη, βρίσκονται σε διαδικασία μετασχηματισμού τους, και οι νέες σοσιαλιστικές σχέσεις δεν έχουν εμφανιστεί ακόμη, δεν έχουν δει το φως της ημέρας, δεν έχουν γεννηθεί, βρίσκονται σε εμβρυακή κατάσταση* (Μπατίκας, 2012, σ. 185). Εάν η ερμηνεία του Κώστα Μπατίκα είναι ορθή, τότε η δικτατορία του προλεταριάτου και η εθνικοποίηση των μέσων παραγωγής είναι απλώς πρόδρομοι της κομμουνιστικής κοινωνίας. Αυτό σημαίνει ότι στην πρώτη φάση η δικτατορία του προλεταριάτου εκμηδενίζεται, δηλαδή συντελείται η απονέκρωση της κρατικής μορφής και παράλληλα δημιουργούνται οι συνθήκες για την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής (ανολοκλήρωτος κομμουνισμός). Ενώ στην τρίτη φάση, τα μέσα παραγωγής περνούν υπό τον έλεγχο του προλεταριάτου (ολοκληρωμένος κομμουνισμός) (Μπατίκας, 2012, σ. 190.191.192). Εδώ, χρειάζεται επιπλέον υλικό το οποίο ο Μαρξ δεν μας παρέχει⁴⁰, όπως καταλήγει ο Boer.

2.2.1 Το κράτος

Η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση του *Κεφαλαίου* ανέδειξε την ενέργεια που ασκεί η υπερδομή, η κυρίαρχη τάξη στη δομή, η οποία συμβάλλει στην επιτάχυνση των μεταβατικών σχηματισμών, όπως συνέβη με τη μετάβαση του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Οι πολιτικές αποφάσεις, όπως για παράδειγμα, η *απαλλοτρίωση των παραγωγών από το έδαφος*, μέσω του οποίου εξασφάλιζαν τα αναγκαία για τη διαβίωσή τους, σηματοδότησε μια σειρά αλυσιδωτών αντιδράσεων (MARX, 2016, σ. 674). Άνοιξαν τον δρόμο για την καθιέρωση της μισθωτής εργασίας, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για το κεφάλαιο και τον μισθωτό εργάτη. Η νέα τάξη που δημιουργήθηκε διεκδίκησε σταδιακά πολιτικά

⁴⁰ (Boer, 2019, σ. 115), Παράθεση: *One possible interpretation is that Marx was suggesting an initial phase, which he called the “dictatorship of the proletariat,” and that this would be followed by two subsequent stages, being those of communism. The problem is that such an interpretation requires importing a significant amount of extra material, leaving us with three phases rather than the two Marx mentions.*

δικαιώματα, τα οποία αποτυπώθηκαν στη *Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη* του 1791⁴¹. Η κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κατά τη Γαλλική Επανάσταση, συνιστά αναμφίβολα μεγάλη πρόοδο, αλλά δεν αποτελούν την τελευταία μορφή της ανθρώπινης χειραφέτησης εν γένει (Marx, 2014, σ. 169). Η μεσαία τάξη που προέκυψε από τα σπλάχνα της φεουδαρχικής κοινωνίας συντέλεσε στην αποδιάρθρωση των υπάρχουσών κοινωνικών σχέσεων μέσω της πολιτικής επανάστασης. Επέβαλε δε τα δικά της συμφέροντα, τα οποία κατοχυρώνονται στο Σύνταγμα μέσω της νομοθετικής εξουσίας. Η νομική τους σχέση αντανακλάται στο Δίκαιο, στο οποίο τα δικαιώματα του ιδιώτη (*droits de l'homme*) εκφράζονται ως φυσικά δικαιώματα (*droits naturels*) (Marx, 2014, p. 181). Για αυτό τον λόγο ο Μαρξ επισημαίνει, ότι το κράτος είναι η νομική έκφραση των συγκεκριμένων οικονομικών σχέσεων, υπό την έννοια ότι αντανακλά τη σχέση των κυρίαρχων έναντι των κυριαρχούμενων, κεφαλαίου και μισθωτών. Η ανθρώπινη χειραφέτηση, σύμφωνα με το άρθρο *Για Το Εβραϊκό Ζητήματος* ολοκληρώνεται όταν ο άνθρωπος γνωρίσει και οργανώσει τις *forces propres [του]* ως κοινωνικές δυνάμεις και συνεπώς όταν δεν θα χωρίζει από τον εαυτό του την κοινωνική δύναμη με τη μορφή της πολιτικής δύναμης (Marx, 2014, σ. 182).

Ο Μαρξ επανέρχεται στο ζήτημα του κράτους στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότας*⁴², όπου ασκεί σφοδρή κριτική στις προγραμματικές δηλώσεις του Γερμανικού Εργατικού Κόμματος. Σε γενικές γραμμές το κοινό πρόγραμμα προέβλεπε την μετάβαση από τον καπιταλισμό προς τον σοσιαλισμό δια μέσου της κοινωνικοποίησης του κράτους, απορρίπτοντας την προλεταριακή επαναστατική μεσολάβηση. Ο συγγραφέας της κριτικής⁴³ διαφωνεί ως προς τη θέση αυτή, καθώς γίνεται σαφές, ότι η ανατροπή των θεσμών του τωρινού κράτους είναι αναγκαία για την αναίρεση του δυϊσμού μεταξύ του κράτους και της αστικής κοινωνίας, δηλαδή την κατάργηση των κοινωνικών τάξεων, η οποία είναι αποτέλεσμα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

⁴¹ (Marx, 2014, σ. 175), Η παρούσα έκδοση αναφέρεται λεπτομερώς στη Διακήρυξη, στα άρθρα της.

⁴² (Μαρξ Καρλ, 2004), Η κριτική αυτή δημοσιεύεται από τον Μαρξ ως απάντηση στη συγχώνευση σε ένα κοινό κόμμα. Ανάμεσα στη *Γενική Εργατική Ένωση* που ενστερνίζονταν τις απόψεις του Λασάλ και του *Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος*, όπου οι απόψεις του ήταν ιδιαίτερα κοντά σ' εκείνες του Μαρξ. Εν ολίγοις, πρόκειται για κοινό πρόγραμμα των δυο αναφερθέντων κομμάτων, που έλαβε την ονομασία *Γερμανικό Εργατικό Κόμμα*. Πάνω σ' αυτό χτίζεται η κριτική του Μαρξ.

⁴³ (Μαρξ Καρλ, 2004), Παρά τη σφοδρή κριτική των Μαρξ και Ένγκελς που αποτυπώνονται στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότας*, η ηγεσία του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος (Βίλχελμ Μπράνκε, Άουερ, Μπέμπελ, Λίμπνεχτ) απαγόρευσε τη δημοσίευσή της, με συνέπεια η *Κριτική* να μένει ανέκδοτη για 13 χρόνια, και η εργατική τάξη να μην γνωρίζει την ανοιχτά αντίθεση των Μαρξ και Ένγκελς με τις θέσεις του Γερμανικού Εργατικού Κόμματος.

Αυτό σημαίνει, ότι το κράτος, έχοντας ως ρίζα την οικονομική καπιταλιστική βάση, είναι αδύνατο να πραγματοποιήσει τη μετάβαση, τόσο σε ιδεολογικοπολιτικό όσο και σε οικονομικό επίπεδο. Ωστόσο, το Γερμανικό Εργατικό Κόμμα εκφράζει αντίθετη άποψη. *Η κρατική εξουσία αντιμετωπίζεται σαν μια ανεξάρτητη πραγματικότητα, που έχει πνευματικές, ηθικές, ελεύθερες βάσεις*, (Ενγκελς, 2004, σ. 56 - 57). Γίνεται σαφές η ουσιώδης διαφορά στις δυο παραπάνω θέσεις που αφορά το στάδιο της μετάβασης. Ο Μαρξ επιμένει πως το ενδιάμεσο στάδιο⁴⁴ πρέπει να πραγματοποιηθεί μέσω της επαναστατικής δικτατορίας του προλεταριάτου, ενώ το Εργατικό Γερμανικό Κόμμα, εμπιστεύεται αυτό το έργο στη σοσιαλιστικοποίηση του κράτους (Μαρξ Καρλ, 2004, σ. 58). Όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε στο πρώτο μέρος της εργασίας μας, η επαναστατική δράση δεν εισβάλλει αυθαίρετα στη θεωρία, αλλά απεναντίας είναι αποτέλεσμα της ίδιας της υλιστικής διαλεκτικής. Ο Λένιν με αρκετή οξυδέρκεια παρατηρεί ότι το ζήτημα του κομμουνισμού τίθεται *όπως ο φυσιοδίφης θα έθετε το ζήτημα της εξέλιξης μιας νέας, [θα λέγαμε], βιολογικής ποικιλίας, μιας και ξέρουμε για αυτή πως γεννήθηκε με τον τάδε τρόπο και μεταλλάσσεται προς τη τάδε καθορισμένη κατεύθυνση* (Lenin, 2021, σ. 102).

2.2.1.1 Η Παρισινή Κομμούνια

Οφείλουμε να αναφέρουμε, ότι η Παρισινή Κομμούνια πρόσφερε στον Μαρξ, αν και αντίθετος αρχικά με την ίδρυσή της⁴⁵, εκείνη την ιστορική εμπειρία⁴⁶ της επανάστασης την οποία μετουσίωσε έπειτα σε θεωρία. Από το συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός προσπάθησε να αντλήσει τα αναγκαία συμπεράσματα τα οποία ενσωμάτωσε στη θεωρία του, μεταβάλλοντάς τη ριζικά. Πιο συγκεκριμένα, το ζήτημα της υπερδομής απασχολούσε έντονα τον φιλόσοφο, ο οποίος διατυπώνει τη θέση ότι: *η εργατική τάξη δεν μπορεί απλώς να πάρει στα χέρια της την έτοιμη κρατική μηχανή και να τη βάλει σε κίνηση για τους δικούς της σκοπούς. [...] Αλλά θα πρέπει η νέα αυτή πολιτική μορφή να τσακίσει τη σύγχρονη κρατική μηχανή [...]* (Μαρξ, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία,

⁴⁴(Lenin, 2021, σ. 104), Ο Λένιν το ονομάζει *ιδιαίτερο στάδιο ή ιδιαίτερο σταθμό*.

⁴⁵(Μπακούνιν, Χ.Χ, σ. 33), Υποστηρίζεται μια διαφορά στη στάση του Μαρξ από την ίδρυση της Παρισινής Κομμούνιας, την εξέγερσή της μέχρι την ανάληψη της εξουσίας από τους Κομμουνάριους. Τονίζεται η στάση του σε σύγκριση με τη συνεπή θέση του Μιχαήλ Μπακούνιν. Εντοπίζεται μια μεταστροφή της αρχικής θέσης του Μαρξ, που οδήγησε σε ουσιώδη αλλαγή της επαναστατικής του θεωρίας.

⁴⁶ (Lenin, 2021, σ. 47), Ο Lenin αναφέρει ότι παρά την αρχική τοποθέτηση του Μαρξ απέναντι στην Κομμούνια, ύστερα τη χαιρέτησε με θέρμη και πράγματι την είδε ως *ιστορική εμπειρία*.

2019, σ. 66.75). Ο Λένιν υποστηρίζει ότι στη νέα γερμανική έκδοση του Κομμουνιστικού Μανιφέστου⁴⁷, μετά τη πείρα της Κομμούνας, οι Μαρξ και Ένγκελς, αναθεωρούν κάποιες θέσεις τους, λέγοντας ότι έχει παλιώσει τώρα σε μερικά του μέρη (Lenin, 2021, σ. 48). Βέβαια, ο μαρξιστής επαναστάτης ισχυρίζεται, ότι ο Μαρξ είχε ήδη καταλήξει στην εκμηδένιση κάθε παλιάς κρατικής εξουσίας, επικαλούμενος την αλληλογραφία του με τον Κούγκελμαν⁴⁸.

Στον *Εμφύλιο Πόλεμο στη Γαλλία* ο Μαρξ αναλύει τους μετασχηματισμούς που υπέστησαν οι λειτουργίες του κράτους, μόλις η εργατική τάξη ανέλαβε την εξουσία. Η νέα πολιτική μορφή που σχηματίστηκε από τους κόλπους του εξεγερμένου Παρισιού μπορούσε να δώσει την απάντηση για το είδος της πολιτικής μορφής που θα προέκυπτε μέσα από τους αστικούς θεσμούς. Όπως θα φανεί από την ανάλυσή μας, μπορούμε πράγματι να δούμε πως η νέα πολιτική μορφή, που αναδύθηκε αποτέλεσε το ενιαίο πολιτικό σώμα εργατών, μέσω του οποίου και δια του οποίου οι εργάτες ασκούσαν την κυριαρχία τους. Το αστικό κράτος μετασχηματίστηκε από μια κυβέρνηση των αστών σε μια *αυτοκυβέρνηση των παραγωγών* (Μαρξ, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*, 2019, σ. 71). Ο Μαρξ θεωρούσε, ότι η Κομμούνα αποτέλεσε την πολιτική μορφή, η οποία έδωσε τη βάση πραγματικά δημοκρατικών θεσμών, μεταβάλλοντας ριζικά τις εξουσίες του τωρινού κράτους (Μαρξ, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*, 2019, σ. 74). Ο κοινοβουλευτισμός αντικαταστάθηκε από αντιπροσωπευτικούς θεσμούς, όπως ήταν τα δημοτικά συμβούλια και οι νομαρχιακές συνελεύσεις. Το Παρίσι ήταν διαχωρισμένο σε διάφορα διαμερίσματα, το καθένα εκ των οποίων διέθετε δημοτικό συμβούλιο, αποτελούμενα από εργάτες ή από εκλεγμένους εκπροσώπους, που μπορούσαν οποιαδήποτε στιγμή να ανακληθούν (Μαρξ, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*, 2019, σ. 70).

Η Κομμούνα μετέβαλε ριζικά τον δημόσιο τομέα, αφού όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι εκλέγονταν και ήταν ανακλητοί. Κατάργησε όλα τα κεκτημένα δικαιώματα και τις επιχορηγήσεις των ανώτερων αξιωματούχων που είχαν εξασφαλιστεί από τον προηγούμενο τρόπο διοίκησης. Καθιέρωσε τους υπαλληλικούς μισθούς στην ίδια

⁴⁷ (Lenin, 2021, σ. 48), Η ημερομηνία έκδοσης της νέας γερμανικής έκδοσης του Κομμουνιστικού Μανιφέστου, ορίζεται από τον Λένιν, την 24^η του Ιουνίου 1872.

⁴⁸ (Lenin, 2021, σ. 49), Επικαλείται εδώ την αλληλογραφία του Μαρξ με τον Κούγκελμαν, με ημερομηνία 12 Απριλίου 1871, μεταφρασμένο από τον ίδιο τον Lenin. Ο Μαρξ κάνει λόγο για τις λειτουργίες του κράτους, μετά την ανάληψη της εξουσίας από τους προλετάριους. *Να μην περάσει τη γραφειοκρατική-στρατιωτική μηχανή από το ένα χέρι στο άλλο, όπως γινόταν ως τώρα, αλλά να την τσακίσει.*

κλίμακα με εκείνη των εργατών (Μαρξ, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία, 2019, σ. 70). Όλα τα μέλη της κοινότητας είχαν πράγματι τον ίδιο μισθό, είτε επρόκειτο για τα μέλη της κοινότητας είτε για ανώτερους υπαλλήλους. Το μέσον με το οποίο η αστική εξουσία επέβαλε τη θέλησή της ήταν ο στρατός και η αστυνομία⁴⁹, για αυτό τον λόγο, το πρώτο διάταγμα που εξέδωσε η Κομμούνα, ήταν η μεταβολή της μορφής των συγκεκριμένων μηχανισμών, ιδίως του μόνιμου στρατού. Ο τελευταίος αντικαταστάθηκε από την εθνοφυλακή, η οποία αποτελούταν, κυρίως, από εργάτες, δηλαδή από τον οπλισμένο λαό (Μαρξ, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία, 2019, σ. 69). Η μονιμότητα του στρατού αντικαταστάθηκε από τη σύντομη και περιορισμένη θητεία της εθνοφυλακής. Στην ίδια αλλαγή υποβλήθηκε και ο μηχανισμός της αστυνομίας, που αποσπάστηκε από τις πολιτικές ιδιότητες που έφερε έως τότε και μετατράπηκε σε υπεύθυνο σώμα ανακλητών υπαλλήλων (Μαρξ, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία, 2019, σ. 70).

Το ίδιο θα συνέβαινε και στην ύπαιθρο, σύμφωνα με το ημιτελές σχέδιο της Κομμούνας που δεν πρόλαβε να ολοκληρωθεί. Οι αγροτικές κοινότητες θα ήταν χωρισμένες σε νομούς. Οι κοινές αποφάσεις θα λαμβάνονταν μέσω των συνελεύσεων που θα αποτελούνταν από τους εκπροσώπους τους στην πρωτεύουσα του νομού. Οι συνελεύσεις με τη σειρά τους θα έστελναν βουλευτές στην εθνική αντιπροσωπεία στο Παρίσι, που θα έπρεπε και αυτοί με τη σειρά τους να είναι μετακλητοί και απόλυτα δεσμευμένοι από τις εντολές των εκλογέων τους. Το εκλογικό γενικό δικαίωμα φαίνεται να επιτελεί ουσιώδη ρόλο στις δημοκρατικές και άμεσες διαδικασίες της κάθε κομμούνας, ενώ η ανάκληση των αντιπροσώπων εξασφάλιζε τη δέσμευσή τους απέναντι στον οργανωμένο σε κομμούνες λαό (Μαρξ, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία, 2019, σ. 72). Φαίνεται ότι η αυτοκυβέρνηση των παραγωγών διαμορφώνεται σε ένα εργαζόμενο σώμα εκτελεστικό και νομοθετικό συνάμα (Μαρξ, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία, 2019, σ. 70). Όπως υποστηρίζει ο Λένιν, οι βουλευτές συγκεντρώνουν την εκτελεστική και νομοθετική λειτουργία, *αφού είναι υποχρεωμένοι να εργάζονται οι ίδιοι, να εφαρμόζουν οι ίδιοι τους νόμους τους, οι ίδιοι να ελέγχουν τα αποτελέσματα της εφαρμογής των νόμων, [και] οι ίδιοι να φέρουν άμεσα την ευθύνη απέναντι στους εκλογείς* (Lenin, 2021, σ. 60). Η δικαστική λειτουργία υπέστη επίσης

⁴⁹ (Μαρξ, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία, 2019, σ. 70), Ο Μαρξ μιλά για *όργανα της υλικής βίας της παλιάς κυβέρνησης*.

ριζικές μεταβολές, αφού αντιμετωπίστηκαν, όπως όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι. Οι δικαστικοί λειτουργοί εκλέγονταν και ήταν ανακλητοί.

Επομένως, αυτό που αλλάζει ριζικά στην Κομμούνα είναι η κατάργηση του κοινοβουλευτισμού και η διατήρηση των αντιπροσωπευτικών και άμεσων θεσμών που ενισχύθηκαν από την αιρετότητα και την ανακλητότητα των εκπροσώπων. Αντίστοιχα, η ίδια η δικαστική εξουσία χάνει τη φαινομενική ανεξαρτησία της από τις άλλες δυο εξουσίες και το κριτήριο της εκλογής των ανακλητών δικαστικών λειτουργών γίνεται η ευθύνη τους (Μαρξ, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία, 2019, σ. 70). Αν και η Κομμούνα μετρούσε μόνο τρεις μήνες ζωής, μπορούμε να αντιληφθούμε το ταξικό περιεχόμενο των αποφάσεων που ελήφθησαν. Η πολιτική μορφή που ξεπήδησε από τους κόλπους της καπιταλιστικής κοινωνίας πραγματοποίησε τη ρήξη της κρατικής εξουσίας και την αντικατάστασή της από τη κυβέρνηση των παραγωγών. Θα λέγαμε ότι η Κομμούνα του Παρισιού φέρει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά των μεταβατικών κοινωνιών, της μεταβολής των κοινωνικών δυνάμεων, αναλαμβάνοντας τη μεταμόρφωση αυτών που ήρθε σαν συνέχεια οικονομικών, ιδεολογικών και πολιτικών αγώνων (Μπετελέμ, 1978, σ. 109). Μερικές από τις αποφάσεις που αναδεικνύουν τον μεταβατικό χαρακτήρα αποτελεί η καθιέρωση του ενιαίου μισθού, που είχε ως στόχο τη σταδιακή κατάργηση των κοινωνικών τάξεων. Η κατάργηση της νυχτερινής εργασίας των μαθητευομένων αρτεργατών και η απαγόρευση των εργοδοτών να ρυθμίζουν τους μισθούς κατά το δοκούν στόχευε στη σταδιακή απελευθέρωση της εργασίας (Μαρξ, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία, 2019, σ. 80). Τέλος, τα κλειστά εργοστάσια και τα εργαστήρια παραδόθηκαν σε συνεταιρισμούς εργατών (Μαρξ, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία, 2019, σ. 80.81). Ο Μαρξ επαινεί την πρόθεση της κομμούνας σχετικά για την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής με σκοπό την ελεύθερη οργάνωση και ρύθμιση της εργασίας (Μαρξ, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία, 2019, σ. 75). Το σύνολο των εργατών θα ρύθμιζε την εθνική παραγωγή σύμφωνα με ένα κοινό σχέδιο. Ο ίδιος ο Μαρξ αναρωτιέται: *τι άλλο θα ήταν αυτό, κύριοί μου, εκτός από κομμουνισμός, από κατορθωτός κομμουνισμός;* (Μαρξ, Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία, 2019, σ. 75).

Θα πρέπει να είμαστε ιδιαίτερα προσεκτικοί, καθώς ένα από τα χαρακτηριστικά από τα οποία εκκινεί το στάδιο της μετάβασης, είναι η εθνικοποίηση⁵⁰ των μέσων

⁵⁰(Μπετελέμ, 1978, σ. 110), Ο Μπετελέμ, υπογραμμίζει την ουσιώδη διαφορά μεταξύ εθνικοποίησης και κοινωνικοποίησης. Η εθνικοποίηση των μέσων παραγωγής αφορά το πρώτο στάδιο των μεταβατικών

παραγωγής, που λόγω της μικρής διάρκειας ζωής της, η Κομμούνα δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει, αλλά ψήγματά του εντοπίζονται στις αποφάσεις της. Τέλος, ο Μαρξ μιλά για ελεύθερη διαχείριση των παραγωγών, που φαίνεται να έπεται της δικτατορίας του προλεταριάτου.

2.2.2 Η Πρώτη Φάση

Στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας, διατυπώσαμε τις απόψεις του Μαρξ στο *Κεφάλαιο* σχετικά με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής που λαμβάνει τη μορφή της αξίας. Ο φιλόσοφος, αφού ανέλυσε το εμπόρευμα ως προϊόν της εργασίας, διαπίστωσε ότι η ίδια η εργατική δύναμη είναι που παράγει τη δυνατότητα της ανταλλαξιμότητας των εμπορευμάτων. Δεύτερον, η αξιακή μορφή δεν μπορεί να εκφραστεί με κανέναν άλλο τρόπο, παρά μόνο με τη μορφή γενικού ισοδυνάμου. Αυτό το οποίο εντοπίζεται πίσω από το ισοδύναμο είναι η χρήσιμη εργασία, η οποία εξαντικειμνικεύεται στο ισοδύναμο, συνεπώς και στο χρήμα, ως αναγκαία εμφάνιση αυτού. Στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότας* διευκρινίζεται η μορφή της ανταλλαγής και της διανομής των προϊόντων, στα πλαίσια της μετάβασης από τον καπιταλιστικό στον κομμουνιστικό τρόπο παραγωγής, μέσω της κριτικής της λασαλικής θέσης για το ακέραιο προϊόν της εργασίας⁵¹.

2.2.2.1 Η κατάργηση της μορφής της αξίας

Ο Μαρξ σπεύδει να διευκρινίσει ότι το ακέραιο προϊόν της εργασίας μετατρέπεται σε κοινωνικό συνολικό προϊόν, εφόσον η ίδια η μορφή της εργασίας *καθίσταται κοινωνική* (Μαρξ Καρλ, 2004, σ. 38). Αυτό έχει ως συνέπεια, ένα μέρος αυτού να κρατείται για την αναπαραγωγή του ίδιου του προϊόντος και ένα άλλο μέρος διατίθεται στην κοινότητα για κατανάλωση. Έστερα από τη διαδικασία αφαίρεσης, το υπόλοιπο διανέμεται ατομικά στους παραγωγούς της κοινότητας με τη μορφή ισοδυνάμων

κοινωνιών. Στην ουσία τα μέσα παραγωγής βρίσκονται υπό κρατική διαχείριση. Σε αντίθεση, με τη κοινωνικοποίησή τους μου περνούν υπό τη κατοχή των εργατών, ουσιαστικά αφορά τη τελευταία φάση του κομμουνισμού. Η διάκριση αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στη Σοβιετική Ένωση, ως εθνικοποίηση-κολλεκτιβοποίηση του αγροτικού εδάφους. Η διάκριση έχει επισημανθεί στο Αντί-Ντίρινγκ.

⁵¹ (Μαρξ Καρλ, 2004, σ. 31), Αφορά 1^η την υποσημείωση του βιβλίου, που αναφέρεται στο *ακέραιο προϊόν της εργασίας*, όπου ο Λασάλ διατυπώνει τη θέση αυτή στην αλληλογραφία με τον Rodbertus. Συγκεκριμένα αναφέρει: *Θέλω ακριβώς να επιτύχω την κατάργηση του ημερομισθίου, να δώσω στους εργάτες το ακέραιο προϊόν της εργασίας, διανέμοντάς τους ολόκληρο το κέρδος!* Όπως και αλλού: *Πάύει λοιπόν το ημερομίσθιο αυτό να είναι αποτέλεσμα της αυτοβοήθειας, όταν αυξάνει και περιλαμβάνει ολόκληρο το προϊόν της εργασίας, δηλαδή το κέρδος* (Λόγοι και έργα του Lassalle; Τομ.2, σελ.735).

προϊόντων, που έχουν ως *μετρητική μονάδα την ίδια την εργασία*. (Μαρξ Καρλ, 2004, σ. 36). Έστω, ότι ένας εργάτης παρήγαγε δέκα πουκάμισα για τα οποία χρειάστηκαν οκτώ ώρες εργασίας, από τις ώρες αυτές αφαιρείται μια ποσότητα δυο ωρών (κάλυψη αναγκών παραγωγής και αναπαραγωγής του προϊόντος) και απομείνουν έξι ώρες εργασίας, για τις οποίες λαμβάνεται μια απόδειξη. Έχοντας λάβει το αποδεικτικό των εργασιακών ωρών, απευθύνεται στο *κοινωνικό απόθεμα* των μέσων κατανάλωσης από το οποίο αποσύρει είκοσι ζευγάρια κάλτσες που χρειάστηκαν επίσης έξι ώρες εργασίας για την παραγωγή τους. Η ίδια αρχή ανταλλαγής ίσων αξιών επικρατεί και ανάμεσα στους παραγωγούς, δηλαδή η αυτή ποσότητα εργασίας ανταλλάσσεται, υπό μια άλλη μορφή εργασίας για την οποία χρειάστηκαν ίδιες εργατοώρες (Μαρξ Καρλ, 2004, σ. 38). Επομένως, κατά τη μεταβατική περίοδο η μορφή της αξίας καταργείται και η εργασία καθίσταται μονάδα μέτρησης ίσων αξιών. Ωστόσο, διατηρείται η *ίδια αρχή που ρυθμίζει την ανταλλαγή εμπορευμάτων, εφόσον πρόκειται για ανταλλαγή ίσων αξιών* (Μαρξ Καρλ, 2004, σ. 37). Παρατηρείται ότι η μορφή της αξίας μεταβάλλεται ριζικά, ή θα λέγαμε ότι καταργείται η καπιταλιστική μορφή της αξίας και ότι η ανταλλαγή πραγματοποιείται μέσω των ισοδύναμων προϊόντων που έχουν ως μετρητική μονάδα την ίδια την εργασία.

2.2.2.2 Εθνικοποίηση – κρατικοποίηση – κοινωνικοποίηση

Ο Μαρξ επιμένει σε κάτι πολύ ουσιώδες: στο γεγονός ότι η πρώτη φάση υπάγεται ακόμη στο *αστικό δίκαιο*. Διότι, ο τρόπος διανομής των μέσων κατανάλωσης είναι πάντοτε αποτέλεσμα του τρόπου διανομής των όρων παραγωγής και ο χαρακτήρας της διανομής μας εμφανίζει τον χαρακτήρα της παραγωγής. Στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής προϋποτίθεται ο διαχωρισμός των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής τους, αφού, τα μέσα παραγωγής ανήκουν σε μη εργάτες. Επομένως, ο τρόπος με τον οποίο διανέμονται τα μέσα παραγωγής, παράλληλα οδηγεί στη σημερινή διανομή των μέσων κατανάλωσης. Ωστόσο, εάν τα μέσα παραγωγής είναι ιδιοκτησία της κοινωνίας, τότε και ο *τρόπος διανομής των μέσων κατανάλωσης θα είναι διαφορετικός από τον σημερινό* (Μαρξ Καρλ, 2004, σ. 41).

Πώς η σχέση αυτή μεταβάλλεται ριζικά κατά τη μετάβαση, ενώ ταυτόχρονα αντιστοιχεί στο αστικό δίκαιο; Εδώ, ο Ένγκελς μας παρέχει μια ουσιώδη διάκριση ανάμεσα στην έννοια της *κρατικοποίησης* και της *κοινωνικοποίησης* των μέσων παραγωγής. *Οι ίδιες οι παραγωγικές δυνάμεις φτάνουν σε μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης, με τον επίσημο αντιπρόσωπο της καπιταλιστικής κοινωνίας, το κράτος, [το οποίο] αναγκάζεται να*

αναλάβει τη διεύθυνσή τους (Ένγκελς, 2023, σ. 430). Όπως υποστηρίζεται στο *Economic Policy of the Period of Transition from Capitalism to Socialism* από τον Z. M. Fallenbuchl η εθνικοποίηση των μέσων παραγωγής, έχει ως στόχο την ταχύτερη ανάπτυξη του σοσιαλιστικού τομέα, ώστε πάνω σ' αυτή τη βάση να οργανωθούν οι παραγωγικές σχέσεις⁵². Η εθνικοποίηση είναι το αναγκαίο πρώτο βήμα, προκειμένου να διαλυθεί η παλιά οικονομική βάση της αστικής τάξης και να οικοδομηθεί η νέα βάση⁵³. Αν και σ' αυτή τη φάση ο σοσιαλιστικός τομέας δεν είναι πλήρως αναπτυγμένος, μέσω αυτού, η εργατική τάξη αναλαμβάνει την αναδιοργάνωση της οικονομίας (Fallenbuchl, 1967, σ. 246). Συνεπώς, η νομική μορφή της ιδιοκτησίας μεταβάλλεται από ιδιωτική σε κρατική ιδιοκτησία, με σκοπό τη μεταβολή του χαρακτήρα των παραγωγικών σχέσεων. Θα πρέπει να τονιστεί ότι η μεταβολή της ιδιοκτησιακής μορφής συνιστά πρόοδο, διότι αναγνωρίζεται η δυνατότητα να οδηγήσει στο πέρας της ιδιοκτησίας όλων των μέσων παραγωγής στην ίδια την κοινωνία. Τονίζεται με ιδιαίτερη έμφαση, όμως, ότι η οικονομική αυτή βαθμίδα δεν υπάρχει κατά τη μεταβατική περίοδο (Ένγκελς, 2023, σ. 430). Το γεγονός αυτό επισημαίνεται έντονα και από τον Bettelheim, ακριβώς επειδή, καθρεπτίζει την αναντιστοιχία παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων (Μπετελέμ, 1978, σ. 114).

Ο Ένγκελς στο *Anti-Düring* μιλά για την αλλαγή της ιδιοκτησιακής μορφής κατά τη μετάβαση, με τους μεγάλους οργανισμούς επικοινωνίας και παραγωγής να μετατρέπονται σε μετοχικές εταιρίες και σε κρατική ιδιοκτησία (Ένγκελς, 2023, σ. 430). Ο Bettelheim, μελετώντας τις μεταβατικές κοινωνίες λαμβάνει το παράδειγμα της Σοβιετικής Ένωσης, ώστε να διακρίνει ακριβώς, τη λειτουργία των μετοχικών εταιριών καθώς και τη λειτουργία του προλεταριακού κράτους. Ο μελετητής αποπειράται να δείξει τη μη αντιστοιχία ανάμεσα στον τρόπο παραγωγής και της μορφής της ιδιοκτησίας. Το κράτος υποδεικνύει τους λεγόμενους διευθυντές στις παραγωγικές μονάδες ή επιχειρήσεις, οι οποίοι είναι επιφορτισμένοι με τη διεύθυνση της επιχείρησης. Η τελευταία έχει την ικανότητα να συμμετάσχει σε διαδικασίες ιδιοποίησης της φύσης, λαμβάνουν καθήκοντα ρύθμισης και διάθεσης των προϊόντων, δηλαδή είναι νομέας των μέσων παραγωγής (Μπετελέμ, 1978, σ. 111). Η αυτονομία

⁵² (Fallenbuchl, 1967, σ. 265), Παράθεση: [...] is the nationalization of the means of production, as rapid as possible development of the socialist sector, and the organization on this basis of new socialist relations of production.

⁵³ (Fallenbuchl, 1967, σ. 246), Παράθεση: Η εθνικοποίηση είναι το αναγκαίο πρώτο βήμα, προκειμένου να διαλυθεί η παλιά οικονομική βάση της αστικής τάξης και να οικοδομηθεί η νέα βάση. Αν και σ' αυτή τη φάση, ο σοσιαλιστικός τομέας δεν είναι πλήρως αναπτυγμένος, μέσω αυτού η εργατική τάξη αναλαμβάνει την αναδιοργάνωση της οικονομίας.

αυτή τους παραχωρείται από το κράτος, το οποίο είναι ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής, και στο οποίο ανήκει η κυριότητά τους. Αυτό συνεπάγεται ότι όλες οι πράξεις που γίνονται από τις επιχειρήσεις, γίνονται εκ μέρους του κράτους. Ο κρατικός μηχανισμός καθορίζει εν μέρει τις παραγωγικές σχέσεις μέσα στις παραγωγικές μονάδες (Μπετελέμ, 1978, σ. 112). Συμπερασματικά είμαστε σε θέση να πούμε, ότι η πρώτη μέριμνα της κρατικής εξουσίας είναι η αλλαγή της νομικής μορφής της ιδιοκτησίας, μέσω της οποίας πραγματικά επεμβαίνει στον μετασχηματισμό των παραγωγικών σχέσεων. Η κυριότητα των μέσων παραγωγής είναι πάνω από το δικαίωμα της νομής των επιχειρήσεων, γεγονός που συνεπάγεται τον περιορισμό των επιχειρήσεων. Σ' αυτή τη φάση, το προλεταριακό κράτος αποπειράται να επιβάλει την κυριαρχία των εργαζομένων στα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής τους. Όμως, οι επιχειρήσεις ή οι μετοχικές εταιρίες είναι καπιταλιστικοί μηχανισμοί. *Οι επιβιώσεις εγκυμονούν τον κίνδυνο για τη παραγωγή και αναπαραγωγή των παραγωγικών καπιταλιστικών σχέσεων* (Μπετελέμ, 1978, σ. 115).

Από την ανάλυση του Bettelheim, προκύπτει για μάς ένα ουσιώδες ερώτημα, που αφορά την ίδια την εργασία: *Πώς αυτή μετριέται εντός της επιχείρησης, μέσα στα όρια που έχουν τεθεί από το κράτος ιδιοκτήτη!* Θα πρέπει να υπενθυμίσουμε, ότι ο Μαρξ στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότας* καθιστά την εργασία μετρητική μονάδα, στη βάση της οποίας οργανώνεται η ανταλλαγή και η διανομή των προϊόντων. Οι Μαρξ και Ένγκελς⁵⁴ καθιστούν σαφές, πως η εργασία μετριέται σύμφωνα με *τα χρήσιμα αποτελέσματά της* και στη σχέση αυτή οργανώνεται το κοινό σχέδιο. Το ερώτημα αυτό θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στη συνέχεια της παρούσας εργασίας.

⁵⁴ (Ένγκελς, 2023, σ. 471), Εντοπίζεται μεγάλη διαφοροποίηση στη μετάφραση που αφορά τη μέτρηση της εργασίας *σύμφωνα με τα χρήσιμα αποτελέσματά της*, ανάμεσα στην παρούσα έκδοση και σ' εκείνο το απόσπασμα που παρατίθεται από τον Bettelheim. Θα λέγαμε ότι στην πρώτη έκδοση η συγκεκριμένη η φράση δεν εντοπίζεται. Όσον αφορά τη μετάφραση στο συγκεκριμένο σημείο του Αντί-Ντίρινγκ, παραθέτω: [...] *Θα πρέπει να οργανώσει το πρόγραμμα παραγωγής ανάλογα με τα μέσα παραγωγής και σ' αυτά υπάγονται και οι εργατικές δυνάμεις. Τελικά, η ωφελιμότητα των διαφόρων αντικειμένων χρήσης, ζυγισμένων μεταξύ τους και σε σχέση με τις ποσότητες εργασίας που απαιτούνται για την κατασκευή τους, θα καθορίζει το πλάνο.* (Μπετελέμ, 1978, σ. 24), Αντίθετα, ο Bettelheim τη συγκεκριμένη φράση τη μεταφράζει. Παραθέτω: [...] *θα πρέπει να άνθρωποι καταρτίσει το σχέδιο παραγωγής, σύμφωνα με τα μέσα παραγωγής, πού μέρος τους αποτελούν, ειδικότερα, οι δυνάμεις εργασίας. Σέ τελευταία ανάλυση, το σχέδιο θα προσδιοριστεί από τα χρήσιμα αποτελέσματα των διαφόρων αντικειμένων χρήσης, σταθμισμένα μεταξύ τους και σε σχέση με τις αναγκαίες για την παραγωγή τους ποσότητες εργασίας.* Στη πρώτη μετάφραση εκλείπει ο όρος *χρήσιμα αποτελέσματα*, ο οποίος συνδέεται με τη χρήσιμη εργασία, όπως έχει αναπτυχθεί στο *Κεφάλαιο*. Ένας όρος αναγκαίος για εμάς.

2.3 Η ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ ΣΤΙΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΕΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΕΣ

Η κατάργηση της μορφής της αξίας θεωρείται θεμιτή, σε ολόκληρο το *Κεφάλαιο*, όπως και στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότας* και στο *Anti-Düring*. Ωστόσο, στις σχεδιασμένες οικονομίες, παρατηρείται η διατήρηση των εμπορευματικών κατηγοριών, που δεν είναι παρά η εκδήλωση της μορφής της αξίας. Η τελευταία εκδηλώνεται, όχι μόνο ανάμεσα στις επιχειρήσεις, αλλά και μέσα στον κρατικό τομέα. Οι επιχειρήσεις επικοινωνούν μεταξύ τους, μέσω της ανταλλαγής των προϊόντων, γεγονός που επισημαίνεται από τον Bettelheim στο *Transition to Socialism*. Ο μελετητής παρατηρεί ότι στις περισσότερες περιπτώσεις, δεν υπάρχει μοίρασμα των προϊόντων αλλά κυκλοφορία εμπορευμάτων. Υπάρχουν χρήματα και υπάρχουν τιμές, δηλαδή (τουλάχιστον φαινομενικά) υπάρχουν κατηγορίες εμπορευμάτων, οι οποίες με τη σειρά τους σημαίνουν ένα σύστημα λογιστικής με όρους τιμών, ένα σύστημα υπολογισμού σε χρήμα και διαφοροποιημένους μισθούς, μαζί με ένα χρηματοπιστωτικό σύστημα και ένα σύστημα πίστωσης με ένα κρατικό τραπεζικό δίκτυο που μπορεί να χορηγεί αρκετά μακροπρόθεσμα δάνεια⁵⁵. Επομένως, μπορούμε να διακρίνουμε ότι κατά τη μετάβαση οι εμπορευματικές κατηγορίες επιβιώνουν, τόσο στο πλαίσιο της αυτοδιαχείρισης των επιχειρήσεων όσο και μέσα στον κρατικό τομέα. Αυτό συνεπάγεται αναγκαία ότι η μορφή της αξίας να παρεμβαίνει στην εργασιακή και παραγωγική διαδικασία. Ο παραγωγός συνεχίζει να παράγει υπεραξία, με αποτέλεσμα να καθίσταται αντικείμενο εκμετάλλευσης των επιχειρήσεων ή κρατικών φορέων.

Τίθεται, λοιπόν, το εξής ερώτημα: *Για ποιον λόγο ο χρόνος εργασίας και η σχέση ανάμεσα στους χρόνους εργασίας του κάθε παραγωγού δεν εμφανίζονται σαν τέτοιοι που είναι; Γιατί συνεχίζουν και παρουσιάζονται με τη μορφή της αξίας;*, όπως αναρωτιέται ο Bettelheim (Μπετελέμ, 1978, σ. 59). Στο ερώτημα αυτό, αποπειράθηκαν θεωρητικοί και οικονομολόγοι να απαντήσουν, οι οποίοι περιορίστηκαν στο να αποδώσουν τη διατήρηση της μορφής της αξίας στις διαφορετικές μορφές ιδιοκτησίας που επικρατούν κατά το στάδιο της μετάβασης. Ωστόσο, η απάντηση που δόθηκε δεν είναι ούτε πλήρης

⁵⁵ (Bettelheim, 1975, σ. 32), Παράθεση: *There is thus, in most cases, not a sharing-out of products but a circulation of commodities; there is money and there are prices, that is to say (at least in appearance), there are commodity categories, which in turn mean a system of accounting in terms of prices, a system of calculation in money, and differentiated wages, together with a financial system and a system of credit, with a state banking network which can make fairly long-term loans.*

ούτε εντελώς ικανοποιητική. Διότι, η ύπαρξη της μορφής της αξίας μπορεί να παρουσιαστεί και να δικαιολογηθεί κάλλιστα στην αλληλεπίδραση μεταξύ των οικονομικών μονάδων, αλλά υπάρχουν δυσκολίες στο να δικαιολογηθεί μέσα στον κρατικό τομέα. Στην πραγματικότητα, ο διαφορετικός συνδυασμός των μορφών ιδιοκτησίας, είναι αποτέλεσμα του τρόπου παραγωγής, όπως έχει αποδείξει ο Μαρξ. Έχοντας ως εργαλείο την αναντιστοιχία που υπάρχει ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και τις παραγωγικές σχέσεις, θα προσπαθήσουμε να δείξουμε, ότι η σχέση αυτή, μέσα στη σύνθετη δομή, παρεμποδίζει την προεργασία ενός σχεδίου, ικανού να δώσει μια σοσιαλιστική κατεύθυνση. Θα μπορούσαμε εύλογα να διακρίνουμε μια αντίφαση μεταξύ θεωρίας και πράξης. Η αντίφαση φαίνεται να οφείλεται στη σύνθετη πραγματικότητα, ανάμεσα στη δομή και την υπερδομή. Για την ακρίβεια, στις σχεδιασμένες οικονομίες απαντά ένας συνδυασμός σοσιαλιστικής κρατικής ιδιοκτησίας και κοινωνικού σχεδιασμού από τη μια, με τη παράλληλη διατήρηση εμπορευματικών κατηγοριών από την άλλη (Bettelheim, 1975, σ. 32).

2.3.1 Μορφές ιδιοκτησίας και τρόπος παραγωγής στις σχεδιασμένες οικονομίες

Η προλεταριακή κοινωνία που έχει πραγματοποιήσει την προλεταριακή επανάσταση διακρίνεται από την *πατριαρχική (φυσική αγροτική οικονομία), τη μικρή εμπορευματική παραγωγή, τον ιδιωτικό και κρατικό καπιταλισμό καθώς και τον σοσιαλισμό* (B.I.LENIN, 2019, σ. 365). Εδώ, ο πολιτικός Λένιν κάνει αναφορά στη πάλη των τάξεων που συνεχίζεται στο μεταβατικό στάδιο. Στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο επικρατεί το μικροαστικό στοιχείο, καθώς *η τεράστια πλειοψηφία των γεωργών είναι μικροί εμπορευματοπαραγωγοί* (φυσική αγροτική οικονομία), οι οποίοι μαζί με τους διευθυντές των επιχειρήσεων, τους εμπόρους και τους αστούς συνεταιριστές (ιδιωτικός καπιταλισμός) αντιπαρατίθενται, τόσο στον κρατικό καπιταλισμό όσο και στον σοσιαλισμό. Η μικροαστική τάξη αντιστέκεται, σύμφωνα με τον Λένιν, σε κάθε *κρατική παρέμβαση, καταγραφή και έλεγχο, που θα συνέβαλε στη εδραίωση της προλεταριακής εξουσίας* (B.I.LENIN, 2019, σ. 365). Ο ίδιος⁵⁶ έχοντας επίγνωση του

⁵⁶ (B.I.LENIN, 2019, σ. 564), Υποσημείωση 79^η του παρόντος βιβλίου. Πρόκειται για την προσούρα «Για τον φόρο σε είδος» που γράφει ο επαναστάτης Lenin, αμέσως μετά, τη λήξη του 10^{ου} συνεδρίου, στο οποίο αποφασίστηκε η *Νέα Πολιτική* (NEΠ). Η συγγραφή ξεκίνησε τον Μάρτη του 1921 και ολοκληρώθηκε τον Απρίλη του ίδιου έτους. Ο Λένιν τόνιζε την ανάγκη του περάσματος στη νέα πολιτική.

προβλήματος, γνωρίζοντας πόσο σύνθετοι είναι οι τρόποι παραγωγής και οι παραγωγικές σχέσεις που προκύπτουν εντός τους, αναφέρει ότι τα στοιχεία αυτά χαρακτηρίζουν την ιδιαίτερη φύση της μετάβασης. Ωστόσο, το ουσιώδες ζήτημα που τίθεται από τον στοχαστή δεν είναι τόσο η ύπαρξη διαφορετικών μορφών ιδιοκτησίας, όσο η μη ύπαρξη μιας ενιαίας υλικής βάσης. Πριν στρέψουμε το βλέμμα μας στη *Νέα Οικονομική Πολιτική* που υιοθετήθηκε, θα πρέπει να αναλύσουμε εν συντομία τις συνθήκες που επικρατούσαν πριν την εισαγωγή της. Η σύντομη ανάλυση που θα ακολουθήσει, αφορά την εισαγωγή των δυο πρώτων πρακτικών που ακολουθήθηκαν κατά τη μετάβαση, με στόχο την ανάδειξη του ευρύτερου προβλήματος που αντιμετώπιζε τότε η Σοβιετική Ένωση. Πράγματι, οι αναλύσεις συγκλίνουν στο γεγονός, ότι η περίοδος αυτή είναι μια περίοδος αναντιστοιχίας μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων που οδηγεί στην αδυναμία της πρακτικής τής σχεδιοποίησης.

Όπως υποστηρίζει ο Fallenbuchl, η μεταβατική περίοδος της Σοβιετικής Ένωσης, ήταν μακρά και διήρκεσε από το 1917 έως το 1928⁵⁷. Οι οικονομικές πρακτικές που έλαβαν χώρα κατά τη μετάβαση ήταν τρεις. Η πρώτη πρακτική ονομάστηκε *Κρατικός Καπιταλισμός* και ολοκληρώθηκε το 1918 με τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου. Ο *Κρατικός Καπιταλισμός* σηματοδοτήθηκε από την απαλλοτρίωση της γης από τους γαιοκτήμονες και δόθηκε στους αγρότες το 1917. Σε άλλους τομείς η εθνικοποίηση πραγματοποιήθηκε περισσότερο σταδιακά, όπως για παράδειγμα συνέβη με το πέρασμα των μεγάλων επιχειρήσεων στα χέρια των εργατών ή των επιχειρήσεων. Οι εργάτες απέκτησαν το δικαίωμα να εκλέγουν τις επιτροπές των επιχειρήσεων, οι οποίες ήταν επιφορτισμένες με το να ασκούν πάνω τους τον έλεγχο. Με αυτό τον τρόπο, οι καπιταλιστές ιδιοκτήτες έχασαν τον έλεγχο πάνω στις επιχειρήσεις, ενώ ταυτόχρονα έπαψαν να ασκούν οποιαδήποτε επιρροή. Για να υπάρξει έλεγχος της οικονομίας και να σχεδιαστεί το πλάνο, ιδρύθηκε το Ανώτατο Συμβούλιο της Εθνικής Οικονομίας. Ύστερα, με τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου, εισήχθη η δεύτερη οικονομική πρακτική που ονομάστηκε *Πολεμικός Κομμουνισμός*. Με τον *Πολεμικό Κομμουνισμό* πραγματοποιήθηκε η γενική εθνικοποίηση των μεγάλων μέσων παραγωγής και τέθηκε η λειτουργία τους υπό τον έλεγχο του κράτους. Όσον αφορά τους αγρότες, επιτάχθηκε ένα μέρος από το παραγόμενο προϊόν ώστε να διατεθεί για την κάλυψη των αναγκών.

⁵⁷ (Fallenbuchl, 1967, σ. 247), *Παράθεση: In the Soviet Union the transitional period was long and lasted from November 7, 1917, the day the Bolsheviks took power, to 1928 which was the beginning of the five-year.*

Παράλληλα, απαγορεύτηκε το ιδιωτικό εμπόριο και η ανταλλαγή των εμπορευμάτων. Ο Fallenbuchl καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι το Ανώτατο Συμβούλιο της Εθνικής Οικονομίας αδυνατούσε να ελέγξει την σύνθετη εθνική οικονομία, να παράσχει έναν συντονισμό μεταξύ του σοσιαλιστικού τομέα, της μεμονωμένης αγροτικής παραγωγής και των σοσιαλιστικών επιχειρήσεων (Fallenbuchl, 1967, σ. 250). Ο Λένιν φαίνεται πράγματι να έχει γνώση αυτής της δυσλειτουργίας και αυτό επιβεβαιώνεται από τον λόγο του στο 1^ο συνέδριο των γεωργικών κομμούνων και των αγροτικών συνεταιρισμών, στις 4 Δεκεμβρίου 1919 (Lenin, 2021, σ. 193). Ο μαρξιστής επαναστάτης τονίζει την *έμπρακτη υποστήριξη και τη βοήθεια του κρατικού μηχανισμού για να ενταχθεί βαθμιαία η μικρή αγροτιά στους συντροφικούς οργανισμούς* (B.I.LENIN, 2019, σ. 193). Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, της μη ύπαρξης του καθολικού τρόπου παραγωγής, αναδεικνύεται ακόμη ένα πρόβλημα που ξεπροβάλλει μέσα από το λόγο του, ο οποίος αναφέρεται στην αναγκαιότητα ενός σχεδίου. Οι κοινοτικοί οργανισμοί θα έπρεπε να εκπονήσουν ένα σχέδιο που θα αναγράφει τις μορφές βοήθειας, τον τρόπο με τον οποίο θα επέμβουν και τις λύσεις που θα προσφέρουν στη μικρή αγροτιά. Στόχος της Σοβιετικής Ένωσης φαίνεται να είναι η δημιουργία ενός πυρήνα, ικανού να αποδείξει στη πράξη ότι *η συνεταιριστική παραγωγή είναι πράγμα ωφέλιμο* (B.I.LENIN, 2019, σ. 199).

Οι δυο οικονομικές πρακτικές που εισήχθησαν κατά τη μεταβατική περίοδο, είχαν ως αποτέλεσμα την οικονομική επιδείνωση της σοβιετικής οικονομίας, και οδήγησαν τον πολιτικό, στην υιοθέτηση της τρίτης οικονομικής πολιτικής, που ονομάστηκε *Νέα Οικονομική Πολιτική*, η οποία διήρκησε από το 1921 έως το 1928 (Fallenbuchl, 1967, σ. 254). Ο Λένιν επανέρχεται στη προσπάθεια ένταξης της μικρής αγροτιάς σε συνεταιρισμούς στις 15 Μαρτίου 1921⁵⁸ και στις 9 Απριλίου 1921⁵⁹. Στην *Εισήγηση*, ανάμεσα στις πολιτικές και οικονομικές αποφάσεις, γίνεται λόγος για κάποια ελευθερία κυκλοφορίας εμπορευμάτων και ελευθερίας εμπορίου στην ιδιωτική μικρή αγροτιά (B.I.LENIN, 2019, σ. 299). Μιλά για μια συμφωνία ανάμεσα στο προλεταριάτο και τους ανεξάρτητους αγρότες, που δεν έχουν *κοινά συμφέροντα* (B.I.LENIN, 2019, σ.

⁵⁸ (B.I.LENIN, 2019, σ. 560.561), Αφορά την 63^η υποσημείωση της παρούσας έκδοσης, η οποία αναφέρεται στην *Εισήγηση* του Lenin στο 10^ο συνέδριο. Αφορούσε τις προτάσεις του ίδιου για το φόρο σε είδος στη συνέλευση των γραμματέων και των υπευθύνων αντιπροσώπων των πυρήνων του ΚΚΡ, της πόλης Μόσχας και του Κυβερνείου Μόσχας. Στο συνέδριο λήφθηκαν σπουδαίες πολιτικές και οικονομικές αποφάσεις, μια εκ των οποίων αποτελεί η χάραξη της *Νέας Οικονομικής Πολιτικής* (NEΠ).

⁵⁹ (B.I.LENIN, 2019, σ. 563), Αφορά την 75^η υποσημείωση της παρούσας έκδοσης και πρόκειται ξανά για την *Εισήγηση* του Λένιν που συγκλήθηκε από την Κομματική Επιτροπή Μόσχας, με σκοπό την *ανάλυση των αποφάσεων, όπως λήφθηκαν κατά το 10^ο Συνέδριο*.

296). Πιο συγκεκριμένα, οι αγρότες θα είχαν τη δυνατότητα να πουλήσουν ορισμένη ποσότητα, ενώ με την εναπομείνουσα ποσότητα θα καλύπτονταν οι ανάγκες των πόλεων, των βιομηχανιών και των εργοστασίων (B.I.ΛΕΝΙΝ, 2019, σ. 308). Εν ολίγοις, η *Νέα Οικονομική Πολιτική* επανεισήγαγε τη χρηματική οικονομία, την εμπορευματική παραγωγή, την αναβίωση της μικροϊδιοκτησίας, και ενός ορισμού ελεύθερης επιχείρησης (Fallenbuchl, 1967, σ. 254). Κατά την *Εισήγησή* του, αναδεικνύεται εκ νέου το πραγματικό πρόβλημα, το οποίο είναι η *μη ύπαρξη ενιαίας ανταλλαγής προϊόντων των μεγάλων σοσιαλιστικών εργοστασίων με προϊόντα του αγροτικού νοικοκυριού μέσω των επισιτιστικών οργάνων της κρατικής εξουσίας, που ανήκει στην εργατική τάξη, και μέσω του συνεταιρισμού των εργατών και αγροτών* (B.I.ΛΕΝΙΝ, 2019, σ. 346). Στην πραγματικότητα, ο πολιτικός Λένιν παραδέχεται τη δυσχέρεια που υπήρχε ανάμεσα στα κέντρα, τα οποία ήταν υπεύθυνα για την ανταλλαγή και τη διανομή των προϊόντων. Η δυσλειτουργία αυτή, θα λέγαμε, ότι είναι χαρακτηριστική της μεταβατικής περιόδου, κατά την οποία δεν έχει ακόμη αναπτυχθεί η ενιαία παραγωγή υλική βάση. Για αυτό τον λόγο, εισήχθη η αποκέντρωση της οικονομικής διοίκησης στον σοσιαλιστικό τομέα, ενώ οι συνεταιρισμοί, όπως θα μπορούσαμε να δούμε στη συνέχεια, απέκτησαν κάποια ελευθερία (Fallenbuchl, 1967, σ. 254).

Ο Joseph Stalin επανέρχεται στο ζήτημα της διατήρησης των οικονομικών κατηγοριών στο *Οικονομικά Προβλήματα του Σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ*⁶⁰. Ο πολιτικός ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης, επανεξετάζει τη θέση του Ένγκελς στο *Anti-Düring*, η οποία αφορούσε το ζήτημα της κατάργησης της εμπορευματικής μορφής. Ο Στάλιν ισχυρίζεται ότι ο Ένγκελς δε διευκρινίζει επαρκώς, εάν η εμπορευματική παραγωγή θα έπαινε να υπάρχει όταν όλα τα μέσα παραγωγής, είτε στη βιομηχανία είτε στην αγροτική παραγωγή, θα είχαν περάσει στην κοινωνική ιδιοκτησία ή όταν θα είχε

⁶⁰ (B.I.ΛΕΝΙΝ, 2019, σ. 9.10), Η παρούσα έκδοση αναφέρεται στην ιστορική περίοδο, κατά την οποία εκδόθηκε το έργο. Τα *Οικονομικά Προβλήματα του Σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ*, τοποθετούνται ιστορικά, στην πρώτη πενταετία μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από το τέταρτο πενταετές πλάνο, που στόχευε στην περαιτέρω ανάπτυξη της οικονομικής πραγματικότητας, ύστερα από τις τεράστιες απώλειες που υπέστησαν οι Δημοκρατίες της Σοβιετικής Ένωσης στον πόλεμο. Σ' αυτή την έκδοση, τονίζεται ιδιαίτερα πώς για την εκπλήρωση του πενταετούς πλάνου υπήρξε τεράστια κινητοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων με την ολόπλευρη ιδεολογική, πολιτική, οργανωτική καθοδήγηση του κόμματος σε όλους του τομείς με αποτέλεσμα ο όγκος της βιομηχανικής παραγωγής στην ΕΣΣΔ το 1948 να ξεπεράσει το προπολεμικό επίπεδο. Ωστόσο, θα πρέπει να έχουμε κατά νου μας, την αντίρρηση που φέρνει ο Ροζέ Γκαρωντύ, στο έργο του *Η Μεγάλη Καμπή Του Σοσιαλισμού*, που όπως θα δούμε στη συνέχεια, παραλληλίζει αυτό που συνέβη κατά την περίοδο αυτή, με την καπιταλιστική συσσώρευση που αναλύει ο Μαρξ στο Κεφάλαιο.

εθνικοποιηθεί ένα μέρος τους⁶¹. Αναφέρεται δε στην ιδιοτροπία της οικονομίας της Σοβιετικής Ένωσης, όπου, σε αντίθεση με αυτό που συνέβαινε στην Αγγλία, η συγκέντρωση της αγροτικής και βιομηχανικής παραγωγής δεν είχε αναπτυχθεί αρκετά. Ως εκ τούτου, στις καπιταλιστικές χώρες, όπως στην Αγγλία, η κοινωνικοποίηση⁶² όλων των μέσων παραγωγής θα ήταν δυνατή και θα μπορούσε να συμβάλει στην κατάργηση της εμπορευματικής παραγωγής. Η σύγχυση εδώ είναι καταφανής και *συμπυκνώνεται* στο να αποδίδεται η επιβίωση των οικονομικών κατηγοριών στην ύπαρξη της κρατικής και κολχόζικης ιδιοκτησίας (Ι.Β.ΣΤΑΛΙΝ, 2021, σ. 40). Στην πρώτη περίπτωση, τα μέσα παραγωγής και τα προϊόντα είναι ιδιοκτησία του λαού. Όμως, στη δεύτερη περίπτωση, τα προϊόντα ανήκουν στην ιδιοκτησία των ξεχωριστών κολχός. Επομένως, το κράτος μπορεί να διαθέτει ελεύθερα μόνο τα προϊόντα των κρατικών επιχειρήσεων, ενώ τα προϊόντα των κολχός να διατίθενται ως εμπορεύματα στην αγορά (Ι.Β.ΣΤΑΛΙΝ, 2021, σ. 41). Ωστόσο, παρά τα όσα αναφέρει ο Stalin, αναδεικνύεται ακόμη μια φορά πως η ύπαρξη των εμπορευματικών κατηγοριών, οφείλεται στη μη εμφάνιση ενός νέου *καθολικού παραγωγικού τομέα*. Με την ανάδυση του τελευταίου, όπως υποστηρίζει ο ίδιος ο Stalin, η εμπορευματική κυκλοφορία και η χρηματική οικονομία θα εξαφανιστούν, γιατί αυτός θα έχει το δικαίωμα διαχείρισης των προϊόντων (Ι.Β.ΣΤΑΛΙΝ, 2021, σ. 41).

Σύμφωνα με τα παραπάνω, είμαστε σε θέση να υποστηρίξουμε, ότι το ζήτημα που τίθεται από τον Λένιν και φαίνεται να συνεχίζει να υπάρχει αργότερα, σύμφωνα με τον Στάλιν, είναι ότι ο μικροαγροτικός τρόπος παραγωγής δεν μετατρέπεται πλήρως σε συνεταιριστικό ενώ παράλληλα απουσιάζει μια ενιαία παραγωγική οικονομική βάση, που θα παρέπεμπε στον ειδικό χαρακτήρα του σοσιαλιστικού τρόπου παραγωγής. Θεωρούμε, πως αυτό το ζήτημα έχει ήδη τύχει επεξεργασίας από τον Lenin, όταν τονίζει την επιτακτική ανάγκη ενός κέντρου, το οποίο μέσω ενός σχεδίου και μιας πρακτικής ανάλυσης των δεδομένων, θα μπορούσε να συμβάλλει στη ρύθμιση ενός ενιαίου παραγωγικού τομέα. Όμως, ακόμη και στην περίπτωση του Stalin η ενιαία παραγωγική βάση λείπει. Αυτό το πρόβλημα προτίθεται να θεραπεύσει

⁶¹ (Ι.Β.ΣΤΑΛΙΝ, 2021, σ. 35), Ο Stalin αναφέρεται εδώ στην πρώτη φάση που σοσιαλισμού, κατά την οποία το μεγαλύτερο μέρος των μέσων παραγωγής περνούν στην κρατική ιδιοκτησία, εθνικοποίηση ή κρατικοποίηση. Ενώ, η ανώτερη φάση του κομμουνισμού αφορά την κοινωνικοποίηση όλων των μέσων παραγωγής. Παράθεση: *Δεν μπορούμε τη διατύπωση αυτή να την θεωρήσουμε εντελώς καθαρή και ακριβή, αν πρόκειται να πάρει στα χέρια της η κοινωνία όλα τα μέσα παραγωγής, αν, δηλαδή, θα γίνουν κοινωνική ιδιοκτησία όλα τα μέσα παραγωγής είτε μονάχα ένα μέρος των μέσων παραγωγής.*

⁶² (Ι.Β.ΣΤΑΛΙΝ, 2021, σ. 36), Εννοώντας προφανώς την εθνικοποίηση.

η επιβολή της κολεκτιβοποίησης. Όπως λέει ο Fallenbuchl, στο τέλος της μεταβατικής περιόδου σε όλες τις χώρες τις Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης η διαδικασία εθνικοποίησης είχε ολοκληρωθεί και ο σοσιαλιστικός τομέας είχε ενισχυθεί, με τη βοήθεια της αναγκαστικής αποταμίευσης. Τότε όμως, οι μεσαίες τάξεις των πόλεων και της υπαίθρου είχαν συντριβεί και η αγροτιά είχε αποδυναμωθεί αρκετά, ώστε να γίνει η εισαγωγή κολεκτιβοποίησης⁶³.

2.3.2 Ελευθερία κυκλοφορίας εμπορευμάτων στις μεταβατικές κοινωνίες

Σε σύνδεση με τα παραπάνω, οφείλουμε να δούμε, το τί σημαίνει ελευθερία κυκλοφορίας εμπορευμάτων στο στάδιο της μετάβασης από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό. Στο ερώτημα αυτό απαντά ο ίδιος ο Lenin, λέγοντας ότι: *ελευθερία κυκλοφορίας εμπορευμάτων σημαίνει ελευθερία εμπορίου, και ελευθερία εμπορίου σημαίνει πίσω στον καπιταλισμό. Ελευθερία κυκλοφορίας και ελευθερία εμπορίου σημαίνουν εμπορευματική ανταλλαγή ανάμεσα σε χωριστούς μικρονοικοκυραίους* (B.I.LENIN, 2019, σ. 299). Αντιθέτως, όπως αναφέρει ο Lenin, η κυκλοφορία των εμπορευμάτων θα όφειλε να τεθεί υπό τον έλεγχο του κρατικού καπιταλισμού με στόχο να περιοριστεί η ενέργειά της. Ο Lenin σπεύδει να διευκρινίσει τη σύναψη της σύμβασης ανάμεσα στον κεφαλαιοκράτη και τη Σοβιετική εξουσία (B.I.LENIN, 2019, σ. 356). Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι: *με βάση τη σύμβαση αυτή παραχωρείται από τη σοσιαλιστική κρατική εξουσία ένα ορισμένο ποσό πρώτων υλών στον κεφαλαιοκράτη. Ο καπιταλιστής δουλεύει σαν συμβαλλόμενος, σας ενοικιαστής των μέσων παραγωγής, και εισπράττει κέρδος για το κεφάλαιό του, δίνοντας στο σοσιαλιστικό κράτος ένα μέρος των προϊόντων* (B.I.LENIN, 2019, σ. 356). Η παραχώρηση πραγματοποιείται με σκοπό να καταγραφούν, να ελεγχθούν και να εποπτευθούν οι ίδιες οι παραγωγικές δυνάμεις. (B.I.LENIN, 2019, σ. 384). Αυτό έχει ως συνέπεια, οι επιχειρήσεις να μπορούν να συμμετέχουν στη ρύθμιση των παραγωγικών δυνάμεων, ώστε να επιτραπεί στο προλεταριακό κράτος να δώσει την απαιτούμενη σοσιαλιστική κατεύθυνση. Η διατήρηση του νόμου της αξίας τίθεται και από τον Stalin υπό το ίδιο πλαίσιο. *Οι επιχειρήσεις συμμετέχουν στον οικονομικό υπολογισμό, την αποδοτικότητα, το ζήτημα του κόστους παραγωγής και στο ζήτημα των τιμών.* Ως εκ τούτου, όπως είναι φανερό, οι

⁶³ (Fallenbuchl, 1967, σ. 264), Παράθεση: *At the end of the transitional period in all communist-dominated countries of Central and Eastern Europe the nationalization process had been completed and the socialist sector strengthened with the help of forced saving, the urban and rural middle classes had crashed, and the peasantry was weakened sufficiently to make the introduction of collectivization.*

επιχειρήσεις είναι αδύνατο να λειτουργούν χωρίς το νόμο της αξίας. Για τον πολιτικό Stalin, η σφαίρα ενέργειας της εμπορευματικής παραγωγής είναι τοποθετημένη μέσα σε πλαίσια, όπως είναι ακριβώς περιορισμένη η σφαίρα ενέργειας του νόμου της αξίας (Ι.Β.ΣΤΑΛΙΝ, 2021, σ. 46).

Γίνεται σαφές ότι ο Lenin και ο Stalin επιμένουν στο γεγονός ότι, η διατήρηση τόσο της εμπορευματικής παραγωγής όσο και της μορφής της αξίας δεν οδηγούν αναγκαία στην παραγωγή-αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων, αφού η μη ύπαρξη της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής και η εθνικοποίηση των μέσων παραγωγής τόσο στην πόλη όσο και στην ύπαιθρο *δεν μπορεί παρά να περιορίζουν τη σφαίρα ενέργειας του νόμου της αξίας και το βαθμό της επίδρασής του πάνω στη παραγωγή* (Ι.Β.ΣΤΑΛΙΝ, 2021, σ. 46). Παρά τις επιφυλάξεις που οφείλουμε να κρατήσουμε στο ζήτημα της παραγωγής και αναπαραγωγής των καπιταλιστικών σχέσεων εντός του μεταβατικού σχεδίου, είμαστε υποχρεωμένοι να πούμε, πως από τις παραπάνω θέσεις προκύπτει, ότι η διατήρηση των οικονομικών κατηγοριών είναι αναγκαία στη μετάβαση, αφού επιτρέπει στον κρατικό μηχανισμό να ελέγχει τον κατακερματισμένο τρόπο παραγωγής και να παρέχει τη δυνατότητα στους φορείς των σχεδιασμένων οικονομιών να εκπονούν το σχέδιο με βάση την καταγραφή των παραγωγικών δυνάμεων. Έτσι γίνεται ευκόλως αντιληπτή η αδυναμία των καθαυτό σοσιαλιστικών φορέων στη ρύθμιση και τον υπολογισμό της παραγωγής. Ο Stalin υπαινίσσεται την ανεπάρκεια γνώσης των επιστημόνων που δημιουργούν τα σχέδια. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται, όπως ο ίδιος υποστηρίζει, από τη σύγχυση που επικρατεί στο ζήτημα της πολιτικής των τιμών (Ι.Β.ΣΤΑΛΙΝ, 2021, σ. 45). *Ο νόμος της αξίας μαθαίνει τους οικονομολόγους να βελτιώνουν συστηματικά τις μεθόδους παραγωγής, να κατεβάζουν το κόστος παραγωγής και να πετυχαίνουν την αποδοτικότητα των επιχειρήσεων* (Ι.Β.ΣΤΑΛΙΝ, 2021, σ. 45). Επομένως, το κράτος κατά τη μετάβαση εκχωρεί ορισμένα δικαιώματα στον καπιταλιστή, με σκοπό τον υπολογισμό των παραγωγικών δυνάμεων. Με αυτό τον τρόπο, ο νόμος της αξίας παρεμβαίνει εντός της παραγωγής. Αυτό μας επιτρέπει να πούμε, ότι το προλεταριακό κράτος φαίνεται να αδυνατεί να κάνει αυτούς τους χρήσιμους υπολογισμούς και σ' αυτό συμβάλλει η έλλειψη της ενιαίας υλικής σοσιαλιστικής βάσης. Από το τελευταίο γεγονός προκύπτει η ποικιλομορφία των μορφών ιδιοκτησίας, καθώς και η διατήρηση των εμπορευματικών κατηγοριών.

2.3.3 Η αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων εντός της επιχείρησης

Στη προηγούμενη ενότητα μπορέσαμε να δούμε τη διατήρηση των οικονομικών κατηγοριών μέσα στις σχεδιασμένες οικονομίες. Ο Lenin και ο Stalin από κοινού υποστήριζαν, ότι η εμπορευματική παραγωγή, εφόσον τίθεται υπό τον έλεγχο του προλεταριάτου, δεν μπορεί να οδηγήσει στον καπιταλισμό. Ωστόσο, ο Bettelheim πατώντας τον Μαρξ, προτείνει έναν ορισμό της παραγωγικής μονάδας, που θα φανεί διαφωτιστικός για τη συνέχεια της εργασίας μας. Η παραγωγική μονάδα συμβάλλει στην αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων, που ήδη υπάρχουν στο μεταβατικό στάδιο. Άρα, η διατήρησή της δεν είναι μια αναίμακτη υπόθεση για την διάνοιξη του δρόμου προς τον κομμουνισμό. Η εξαφάνισή της δε δεν είναι μια μονομερής, αλλά μια σύνθετη ενέργεια, εντός της οποίας εμπλέκεται η αλληλεπίδραση της δομής και υπερδομής.

Αρχικά, θα πρέπει να διευκρινίσουμε, ότι ο ορισμός της παραγωγικής μονάδας μας απασχολεί, ακριβώς επειδή συνδέεται άμεσα με την έννοια της επιχείρησης. Η τελευταία αποτελεί τη μορφή της παραγωγικής μονάδας, που είναι χαρακτηριστική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (Μπετελέμ, 1978, σ. 154). Ο Bettelheim κάνει μια διάκριση που αφορά την εργασιακή και την παραγωγική διαδικασία. Η πρώτη είναι *μια διαδικασία ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση, δηλαδή, [είναι] μια διαδικασία στην οποία ο άνθρωπος διαμεσολαβεί, ρυθμίζει και ελέγχει το μεταβολισμό με τη φύση μέσω της δικής του πράξης* (MARX, 2016, σ. 143). Ο άνθρωπος επιδρώντας πάνω στη φύση, παράγει ένα προϊόν (χρηστική αξία) για την κάλυψη των αναγκών του, το οποίο προορίζεται για *ατομική κατανάλωση* (MARX, 2016, σ. 159). Από την άλλη, μια παραγωγική μονάδα δεν περιλαμβάνει μόνο την εργασιακή διαδικασία, αλλά επιπλέον, τις διαδικασίες κυκλοφορίας και διανομής, όπως προκύπτει από την ανάλυση του Μαρξ τόσο στην *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, όσο και στο *Κεφάλαιο*. Ο Bettelheim ορίζει τις παραγωγικές μονάδες, ως *το σύνολο των εργασιακών διαδικασιών που ενώνει με τακτικό τρόπο εργαζόμενους και μέσα εργασίας. Η υλική βάση της παραγωγικής μονάδας ορίζεται ως το σύνολο των μέσων εργασίας που χρησιμεύουν στην αναπαραγωγή προσδιορισμένων εργασιακών διαδικασιών, [αλλά περιλαμβάνει εξίσου τις διαδικασίες διανομής και κυκλοφορίας], την άλλη όψη των παραγωγικών διαδικασιών* (Μπετελέμ, 1978, σ. 156). Η παραγωγική μονάδα δε συνίσταται μόνο στην παραγωγή αξιών χρήσης, αλλά περιλαμβάνει την κυκλοφορία και τη διανομή αυτών των προϊόντων. Επομένως, η παραγωγική μονάδα αναπαράγει τόσο τις εργασιακές

διαδικασίες, όσο και τις κοινωνικές παραγωγικές σχέσεις, στις οποίες μετέχει (Μπετελέμ, 1978, σ. 157).

Στις μεταβατικές κοινωνίες, οι παραγωγικές μονάδες χρησιμοποιούν τα μέσα παραγωγής που τους έχουν εκχωριστεί από το κράτος, όπως είδαμε στην προηγούμενη ανάλυση. Αυτό συνεπάγεται ότι *οι παραγωγικές μονάδες έχουν τη νομή των μέσων παραγωγής, και ως εκ τούτου συνιστούν κέντρα ιδιοποίησης της φύσης, ορίζοντας του εσωτερικούς όρους αξιοποίησής τους και εντός αυτού του πλαισίου διαρθρώνονται διάφορες εργασιακές διαδικασίες* (Μπετελέμ, 1978, σ. 158). Με αυτό τον τρόπο, παρεμβαίνουν στη διαχείριση της εργατικής δύναμης και στους όρους των μέσων παραγωγής, εφόσον άπτονται του δικαιώματος της *αυτοδιαχείρισης των επιχειρήσεων*, (Μπετελέμ, 1978, σ. 118). Σ' αυτή την προσδιορισμένη σχέση ο εργάτης συνεχίζει και συμμετέχει στην εργασιακή διαδικασία, ως αξία που μπορεί να παράξει μεγαλύτερη αξία, δηλαδή υπεραξία. Αυτό αποδεικνύεται από τη διατήρηση της μισθωτής εργασίας που παρατηρείται κατά το στάδιο της μετάβασης, η οποία εισχωρεί στην παραγωγή, ως αξιοποίηση της εργατικής δύναμης, *αποβλέποντας στην αξία και την αύξησή της* (Μπετελέμ, 1978, p. 125.133). Αρα, θα λέγαμε ότι η μορφή της αξιοποίησης της εργατικής δύναμης και των μέσων παραγωγής είναι μια μορφή παραγωγής και αναπαραγωγής της μορφής της αξίας μέσω της αφηρημένης εργασίας (Μπετελέμ, 1978, σ. 118). Εδώ θα προσθέταμε, ότι η εμφάνιση της αξίας στις μεταβατικές κοινωνίες εμποδίζει την ανάπτυξη ενός *οικονομικού λογισμού*, δηλαδή τη δυνατότητα μέτρησης της εργασίας, *σύμφωνα με τα χρήσιμα αποτελέσματά της*, που διευκρίνισαν οι Μαρξ και Ένγκελς. Η διαφορά στο μεταβατικό στάδιο έγκειται στο γεγονός, ότι την υπεραξία την ιδιοποιείται το προλεταριακό κράτος και η διανομή της πραγματοποιείται σύμφωνα με τις ανάγκες τις αναδυόμενης σοσιαλιστικής οικοδόμησης. Παρ' όλα αυτά, ο κίνδυνος είναι υπαρκτός, εφόσον η δομή της μεταβατικής περιόδου συνίσταται στον χωρισμό των παραγωγικών μέσων από τους ίδιους τους παραγωγούς, με συνέπεια την ενδεχόμενη αποκατάσταση των εκμεταλλευτικών σχέσεων (Μπετελέμ, 1978, σ. 132).

Αφετέρου δε η μια επιχείρηση είναι χωρισμένη από την άλλη. Αυτό συμβαίνει διότι στο καθεστώς των επιχειρήσεων οι εργασίες συνεχίζουν να εκτελούνται χωριστά η μια από την άλλη, να δίνεται η ψευδαίσθηση ότι είναι ανεξάρτητες, αλλά στην ουσία συνδέονται μέσω του νόμου της αξίας. Τα προϊόντα που κυκλοφορούν μέσα στα πλαίσια των παραγωγικών μονάδων αγοράζονται και πωλούνται. Θεωρούμε πώς, αυτό συμβαίνει επειδή, οι εργασιακές διαδικασίες είναι επίσης, διαχωρισμένες η μια από την άλλη. Αρα, η επικοινωνία μεταξύ των παραγωγικών μονάδων πραγματοποιείται μέσω

εμπορευμάτων. Το σημείο αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό, αφού δείχνει τη μη συνθετότητα των εργασιακών διαδικασιών των επιχειρήσεων. Αυτό συνεπάγεται εξίσου τη μη πρόβλεψη και ρύθμιση των προϊόντων εκ των προτέρων, είτε από το σχέδιο είτε από κάποιο σύνθετο διευθυντικό παραγωγικό κέντρο. Ενώ αντίθετα, όταν η μια εργασιακή διαδικασία ενώνεται με την άλλη και με άλλες παραγωγικές μονάδες, ορίζουν από κοινού με αυστηρό τρόπο τις κοινωνικές διαδικασίες. Αυτές οι μορφές σύνδεσης πιστοποιούν σαφώς *την κοινωνικοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων* (Μπετελέμ, 1978, σ. 159). Ωστόσο διαπιστώνουμε ότι, όπως εκτιμούν οι Lenin και Stalin, υπάρχει αδυναμία πρόβλεψης τόσο στην παραγωγή όσο και στην αναπαραγωγή των προϊόντων. Αυτό οφείλεται στη φύση των παραγωγικών δυνάμεων, η οποία δεν έχει ακόμη μεταβληθεί. Οι εργασιακές διαδικασίες σ' αυτό το στάδιο, δεν είναι ακόμη κοινωνικοποιημένες. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι ίδιες οι επιχειρήσεις να επικοινωνούν μεταξύ τους μέσω της ανταλλαγής εμπορευμάτων, άρα δια των οικονομικών κατηγοριών, κάτι που δυσχεραίνει σε μεγάλο βαθμό την ανάπτυξη του οικονομικού σχεδίου. Η εξήγηση αυτή ενδεχομένως να είναι πιο πειστική, από εκείνη που αποπειράθηκε να δώσει ο Stalin. Η *ανικανότητα των σοβιετικών οικονομολόγων στον σχεδιασμό των τιμών*⁶⁴, συνίσταται ακριβώς στο ότι οι παραγωγικές δυνάμεις δεν έχουν επαρκώς κοινωνικοποιηθεί. Με συνέπεια, να *υπάρχει δυσκολία στην κοινωνική σχεδιοποίηση*, όπως αναφέρει με παρρησία ο Bettelheim (Μπετελέμ, 1978, p. 161). Από το γεγονός αυτό προκύπτει η επικοινωνία των επιχειρήσεων μέσω του χρήματος και των τιμών, η εξισορρόπηση των εσόδων και εξόδων τους. Αλλά και στον κρατικό τομέα ακόμη, η μορφή της αξίας δικαιολογείται, εφόσον οι παραγωγικές μονάδες καταβάλλουν ποσά στους κρατικούς προϋπολογισμούς ή επειδή το κράτος προικοδοτεί τις επιχειρήσεις από τον προϋπολογισμό (Μπετελέμ, 1978, σ. 170).

Η μορφή ύπαρξης της επιχείρησης συνεπάγεται τον χωρισμό των εργαζομένων από τα μέσα παραγωγής, όπως είδαμε, που οδηγεί στην αναπαραγωγή των παραγωγικών σχέσεων εντός της παραγωγικής μονάδας. Θα πρέπει όμως να τονιστεί ιδιαίτερα, ότι η ύπαρξη της επιχείρησης, οδηγεί εξίσου *στην αναπαραγωγή των ιδεολογικών σχέσεων μέσα στους χώρους αυτούς*. Πιο συγκεκριμένα, υπάρχει μια ιεραρχική οργάνωση της επιχείρησης μεταξύ των διευθυντών, που διορίζονται μέσω του κράτους ή επιλέγονται από τους εργαζομένους. Σε σύνδεση με το πρώτο συνεχίζει να υφίσταται ο χωρισμός

⁶⁴ (Bettelheim, 1975, σ. 87), Παράθεση: *The latter is still necessary because the administrative authorities are unable to formulate with sufficient exactitude, in advance, all the directives relating to the conditions of circulation of the products concerned.*

της πνευματικής από τη χειρωνακτική εργασία. Ένα πιθανό ενδεχόμενο είναι οι διευθυντές να προβούν σε κατάχρηση εξουσίας, πιέζοντας την εργατική τάξη. Επιπλέον, μπορεί να υπάρξει ταύτιση από τους αντιπροσώπους των εργαζομένων ή των κρατικών λειτουργών με τα διευθυντικά στελέχη. Εν ολίγοις, ελλοχεύει ο κίνδυνος στην ιδεολογική αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων (Μπετελέμ, 1978, σ. 123). Ακόμη, ο κρατικός φορέας, ως εκπρόσωπος της προλεταριακής τάξης, ως διαχειριστής της υπεραξίας και των μέσων παραγωγής, συγκεντρώνει τεράστια δύναμη. Ένα πιθανό ενδεχόμενο είναι η ρύθμιση των οικονομικών σχέσεων, όχι με βάση τον οικονομικό λογισμό, αλλά αντιθέτως με κριτήριο την αποδοτικότητα και τη μεγιστοποίηση, δηλαδή μέσω της αξίας και υπεραξίας (Μπετελέμ, 1978, σ. 142). Όπως μπορούμε να αντιληφθούμε, σ' αυτή τη περίπτωση γεννιέται μια *νέα τάξη, εκείνη των αστών προλετάρων, που διαχωρίζεται πλήρως από την πραγματική προλεταριακή τάξη* (Μπετελέμ, 1978, σ. 144). Ο Lenin όταν αναφέρεται στην πάλη των τάξεων στο μεταβατικό στάδιο, θα τολμούσαμε να πούμε ότι έχει δίκαιο, καθώς φαίνεται οι κοινωνικές αντιφάσεις να αναβλύζουν στην πρώτη φάση του σοσιαλισμού. Εάν οι συνθήκες που αναλύθηκαν επικρατήσουν, τότε το μεταβατικό στάδιο *κλείνει με την αποκατάσταση του καπιταλισμού, που σαφώς συμβάλλει [σ' αυτό] και η παγκόσμια οικονομία. Το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα, όπως είναι φυσικό, λειτουργεί υπέρ της αποκατάστασης των καπιταλιστικών σχέσεων εντός της επιχείρησης* (Μπετελέμ, 1978, σ. 137).

Άρα, η διατήρηση της μορφής της αξίας, ως καπιταλιστική επιβίωση δεν έχει μονοδιάστατες συνέπειες, που θα μπορούσαν να περιοριστούν από το προλεταριακό κράτος, όσον αφορά την ίδια την αναπαραγωγή τους. Με την παραπάνω ανάλυση προσπαθήσαμε να δείξουμε τον διπλό χωρισμό που παίρνει η μορφή της επιχείρησης, που χαρακτηρίζει το σύνολο των σχέσεων που συνθέτουν τον συγκεκριμένο μηχανισμό. Το διπλό αυτό σχήμα, δηλαδή ο χωρισμός των μέσων παραγωγής, καθώς και ο χωρισμός των επιχειρήσεων η μια από την άλλη, χαρακτηρίζει τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Στο στάδιο της μετάβασης λείπει η κοινωνικοποίηση των εργασιακών διαδικασιών (Μπετελέμ, 1978, σ. 92). Δεν υπάρχει ακόμη μια ευρεία συνεργασία των παραγωγικών μονάδων σε κοινωνική κλίμακα, η οποία θα μπορούσε να προβλέψει τη παραγωγή στο σύνολό της. Η διαφορετικά θα λέγαμε, ότι δεν υπάρχει ακόμη μια ενότητα ανάμεσα στην εργασιακή και την παραγωγική διαδικασία. Η έλλειψη της διευρυμένης αναπαραγωγής, συνιστά τη δυσκολία της σχεδιοποίησης, που θα μπορούσε να παρέμβει στοχευμένα στον περιορισμό της αναπαραγωγής των

καπιταλιστικών σχέσεων. Ο χωρισμός των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής, υφίσταται ταυτόχρονα, και στον χωρισμό των εργατών από τη συμμετοχή στη διαχείριση της παραγωγής, στα αποτελέσματα της παραγωγής, που εκχωρείται και συμπίπτει στο δικαίωμα του προλεταριακού κράτους, δηλαδή στη κρατική μηχανή που είναι επιβίωση του καπιταλιστικού μηχανισμού. Με συνέπεια να αναπαράγεται η ίδια η ύπαρξη του κράτους και των ιδεολογικών και πολιτικών προεκτάσεών του, που συμβάλλουν αναπόφευκτα στην αναπαραγωγή των σχέσεών τους, με κίνδυνο την αποκατάσταση των καπιταλιστικών σχέσεων. Η αυτοδιαχείριση των επιχειρήσεων που εκχωρείται από το προλεταριακό κράτος εγκυμονεί πολλούς κινδύνους, όσον αφορά την εδραίωση των σοσιαλιστικών σχέσεων. Το ζήτημα των οικονομικών κατηγοριών και πιο συγκεκριμένα, η επιβίωση του καπιταλιστικού μηχανισμού των παραγωγικών μονάδων, μπορεί να οδηγήσει, όπως αναφέρει ο Lenin, πίσω στον καπιταλισμό, όσο δεν σημειώνεται κάποια διάσπαση τόσο στις εργασιακές διαδικασίες, όσο και στις ιδεολογικο-πολιτικές σχέσεις. Σ' αυτό το σημείο είναι σημαντικό να τονιστεί, ότι υπάρχει μόνο τυπική υπαγωγή των εργασιακών διαδικασιών, αλλά όχι πραγματική υπαγωγή στον σοσιαλισμό.

2.3.4 Η επαναστατικοποίηση της επιχείρησης και η έννοια της σχεδιοποίησης

Η αποδιάρθρωση των εμπορευματικών κατηγοριών στις σχεδιασμένες οικονομίες, μάλλον προκύπτει από την επαναστατικοποίηση των παραγωγικών μονάδων, που κατά τη μετάβαση έχουν τη μορφή της επιχείρησης. Όπως συνέβη, σύμφωνα με τη μαρξική ανάλυση του μεταβατικού σταδίου από τον φεουδαρχικό στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Σύμφωνα με την ανάλυση, η υλική βάση που κληρονομήθηκε από τον καπιταλισμό, θα πρέπει να αντικατασταθεί με νέα υλική κομμουνιστική βάση. Όπως θα έλεγε ο Μαρξ, μόνο σ' αυτή τη περίπτωση, η κομμουνιστική κοινωνία υπάρχει πραγματικά, δηλαδή, να υπάρχει μια πλήρης αντιστοιχία ανάμεσα στις παραγωγικές σχέσεις και τις παραγωγικές δυνάμεις.

Κατά τη μεταβατική περίοδο υπάρχει μια μορφή αναντιστοιχίας ανάμεσα στις σχέσεις ιδιοκτησίας και σχέσεις ιδιοποίησης, ανάμεσα στις παραγωγικές σχέσεις και τις παραγωγικές δυνάμεις. Οι πρώτες σχέσεις αφορούν την κοινωνική ιδιοκτησία που επιτρέπει στους παραγωγούς να εξουσιάζουν τα μέσα παραγωγής, μέσω της κρατικής παρέμβασης του πολιτικού στο οικονομικό επίπεδο. Στην ουσία, είναι αυτό που ονομάστηκε κρατική ιδιοκτησία, η οποία κατέχει την κυριότητα των μέσων παραγωγής, δηλαδή την ιδιοποίηση της υπεραξίας και την κατανομή της, σύμφωνα με

τις απαιτήσεις του οικονομικού σχεδίου. Οι δεύτερες σχέσεις συνιστούν την ιδιωτική πραγματική ιδιοποίηση, που άπτεται του δικαιώματος της αυτοδιαχείρισης των επιχειρήσεων. Σ' αυτό το στάδιο, όπως έχει ήδη διευκρινιστεί, οι εργασιακές και παραγωγικές διαδικασίες δεν είναι ενιαίες, αλλά η κάθε οικονομική μονάδα διαχειρίζεται τις παραγωγικές δυνάμεις της. Η κυριαρχία των παραγωγών μπορεί να εξασφαλιστεί από το οικονομικό σχέδιο που παρεμβαίνει εντός των εμπορευματικών κατηγοριών, υποτάσσοντας τες. Όπως έχει ήδη επισημανθεί, το σχέδιο που αναφέρεται στην *Κριτική του Πρόγραμματος της Γκότας*, αποτελεί το *όχημα* για τη δημιουργία νέων σοσιαλιστικών σχέσεων, για την κοινωνική διεύθυνση της οικονομίας (Μπετελέμ, 1978, σ. 182). Ως εκ τούτου, είναι πλήρως αναγκαίο για τον μετασχηματισμό. Όσο υπάρχει η δομή της κυριότητας και της νομής, το σχέδιο παρεμβαίνει ή τοποθετείται πάνω ακριβώς σ' αυτές τις σχέσεις, προσδίδοντάς τους μια κατεύθυνση (Μπετελέμ, 1978, σ. 127). Ο Bettelheim, επιμένει στο συγκεκριμένο ζήτημα λέγοντας ότι το σχέδιο: *Πρέπει να είναι σε θέση να εξασφαλίσει τη γενική κατεύθυνση των παραγωγικών δυνάμεων, προεκτείνοντας την παραγωγή στην επιθυμητή σκάλα και να προετοιμάσει της συνθήκες για κοινωνική κυριαρχία των παραγωγικών δυνάμεων, κυριαρχία που θα εξασφαλίσει την εξαφάνιση ανταλλακτικών κατηγοριών και του ίδιου του κράτους*⁶⁵.

Οι σχέσεις κυριότητας και νομής συνιστούν, κατά τη μετάβαση, δυο οικονομικές πρακτικές. Η μια κατευθύνεται στην πρακτική της σχεδιοποίησης και σχετίζεται με τη κυριαρχία των παραγωγών στα μέσα παραγωγής. Αντίθετα, η άλλη προσανατολίζεται στην πρακτική της διαχείρισης των επιχειρήσεων, εντός των οποίων είναι παρούσες οι εμπορευματικές σχέσεις. Όπως γίνεται αντιληπτό, η *ανάπτυξη της μιας πρακτικής έρχεται σε αντίθεση με την ανάπτυξη της άλλης*, ακριβώς επειδή η φύση των συμφερόντων είναι ουσιαδώς διαφορετική (Μπετελέμ, 1978, σ. 181). Σ' αυτό το σημείο ακριβώς, η πρακτική της σχεδιοποίησης, οι τρόποι με τους οποίους οι διοικητές οφείλουν να δράσουν πάνω στις οικονομικές σχέσεις, πρέπει να είναι αποτέλεσμα της σύνθετης δομής, δηλαδή, του οικονομικού, πολιτικού και ιδεολογικού επιπέδου. Να είναι αποτέλεσμα βαθιάς γνώσης όλων των διαδικασιών που εκτυλίσσονται εντός των οικονομικών μονάδων, να υπολογίζουν ποιες αλλαγές μπορούν να πραγματοποιηθούν

⁶⁵ (Bettelheim, 1975, σ. 47), Παράθεση: *that the socialist state, which is master of the "commanding heights" of the economy -- that is to say, which has eliminated private ownership of the social means of production -- is able to ensure the overall direction of the productive forces, expanded reproduction on the scale desired, and preparation of the conditions for complete social domination of the productive forces, a domination which will be finally ensured by the disappearance of the commodity categories and of the state itself.*

και να εκτιμούν τη δυνατότητα συνδυασμού τους. Αλλά η αρμοδιότητά του συνίσταται επίσης στην εκτίμηση των κοινωνικών αποτελεσμάτων που αναμένονται από τη συγκεκριμένη ενέργεια (Μπετελέμ, 1978, σ. 185). Επομένως, οι κοινωνικοί οργανισμοί που τους έχει ανατεθεί η αρμοδιότητα της συγγραφής, εφαρμογής και εκτίμησης των αποτελεσμάτων κατέχουν έναν κεντρικό ρόλο επίβλεψης και παρέμβασης στη μετάβαση. Η έννοια της ορθής σχεδιοποίησης συνδέεται οργανικά με την ανάλυση των πραγματικών σχέσεων που συνθέτουν τη δομή και την υπερδομή. Εάν αντίθετα, η ανάλυση εκλείπει από την εκπόνηση του σχεδίου, τότε υπάρχει μεγάλη πιθανότητα της εμφάνισης των φετιχιστικών φαινομένων που ο Μαρξ επισήμανε με ιδιαίτερο τρόπο στο *Κεφάλαιο*. Σύμφωνα με τον Ροζέ Γκαρωντύ, η θέση που διατυπώνεται στο *Η Μεγάλη Καμπή του Σοσιαλισμού* είναι ότι πραγματικά εντός των σοσιαλιστικών κοινωνιών υπερτιμήθηκε μόνο η μια δομή έναντι της άλλης. *Θεώρησαν, ότι με την αλλαγή της νομικής μορφής της ιδιοκτησίας, των παραγωγικών σχέσεων, αυτόματα θα προέκυπτε ισορροπία ανάμεσα στις παραγωγικές σχέσεις και τις παραγωγικές δυνάμεις. Η αλλαγή των σχέσεων παραγωγής θα μπορούσε να οδηγήσει στην ανάδυση των νέων σχέσεων, που θα επιδρούσαν πάνω στο εποικοδόμημα.* Ο Γκαρωντύ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι: *και στα δυο αυτά σημεία, η ιστορική πείρα έδειξε ότι τα πράγματα δεν είναι έτσι και ότι τα φετιχιστικά αυτά φαινόμενα εντοπίζονται σε διάφορες σοσιαλιστικές χώρες* (Γκαρωντύ, *Η Μεγάλη Καμπή του Σοσιαλισμού*, 1971, σ. 36).

Ωστόσο, όταν υπάρχουν ήδη οι συνθήκες αυτοδιαχείρισης των επιχειρήσεων, δοσμένες από το σχέδιο, τότε το κράτος δύναται να παρέμβει στις παραγωγικές σχέσεις, μέσω του *οικονομικού νόμου ρύθμισης της κοινωνίας* (Μπετελέμ, 1978, σ. 198). Σ' αυτή τη περίπτωση, ο νόμος της αξίας είναι όντως τιθέμενος σε πλαίσια, όπως ακριβώς επισημαίνεται από τους Lenin και Stalin. Η λειτουργία του νόμου συνίσταται στο να ασκήσει την ενέργειά του πάνω στον νόμο της αξίας και να τον υποτάσσει. Να παρέμβει ουσιαστικά στην αναπαραγωγή των οικονομικών καπιταλιστικών σχέσεων (Μπετελέμ, 1978, σ. 198). Εφόσον ο νόμος της αξίας εμφανίζεται στις μεταβατικές κοινωνίες, ο οικονομικός νόμος παρεμβαίνει στον έλεγχο αποτελεσμάτων της παραγωγικής διαδικασίας, όπως για παράδειγμα μέσω των σχεδιασμένων τιμών. Η περαιτέρω ανάπτυξη αυτού του νόμου οδηγεί στον βαθμιαίο έλεγχο των παραγωγών στη παραγωγική διαδικασία. Σ' αυτό το σημείο, ο νόμος της αξίας παραγκωνίζεται, με συνέπεια να μην λαμβάνεται υπόψιν εντός των παραγωγικών διαδικασιών. Αυτό συνεπάγεται την επικράτηση της πολιτικής πάνω στην οικονομική δομή, όπως και τον έλεγχο της αναπαραγωγής όχι σύμφωνα με τους αξιακούς νόμους, αλλά σύμφωνα με

τις απαιτήσεις της οικοδόμησης του σοσιαλισμού. Από τη στιγμή δε που η παραγωγική μονάδα ρυθμίζεται σύμφωνα με το σχέδιο, ο νόμος της αξίας έχει πλέον μόνο φανταστική λογιστική λειτουργία, δηλαδή δεν ανταποκρίνεται στην αγορά ούτε διέπει το σύνολο των επιχειρήσεων. *Το κριτήριο ρύθμισης της οικονομίας είναι εμφανώς διαφορετικό. Από τη μια, η παραγωγή και η αναπαραγωγή ρυθμίζονται με βάση τις ανάγκες της κοινωνίας, από την άλλη, εναρμονίζονται με την αποδοτικότητα των επιχειρήσεων* (Μπετελέμ, 1978, σ. 209.210). Η εισαγωγή του νόμου ρύθμισης της οικονομίας, αποτελεί μια τροποποίηση του *κοινωνικού νόμου διεύθυνσης της οικονομίας*, που προσιδιάζει στη μορφή της μεταβατικής περιόδου και είναι ικανός να παρέμβει ρυθμιστικά-περιοριστικά στην αναπαραγωγή των καπιταλιστικών οικονομικών σχέσεων. Θα λέγαμε ότι προηγείται του νόμου διεύθυνσης της οικονομίας, σύμφωνα με τον οποίο επιτρέπεται η μέτρηση της εργασίας *μέσω των χρήσιμων αποτελεσμάτων της*. Μπορούμε να δούμε πράγματι, από την ανάλυση του Bettelheim, ότι η ύπαρξη του νόμου ρύθμισης της οικονομίας έρχεται να περιορίσει τη λειτουργία της μορφής της αξίας. Αυτό καθιστά τη μεταβατική περίοδο ασταθή, αφού *η αντίθεση ανάμεσα στο χρήμα και το σχέδιο, ανάμεσα στις εμπορευματικές σχέσεις και τις σχεδιασμένες σχέσεις*, είναι μια πολυσχιδής μελέτη της πάλης των τάξεων (Μπετελέμ, 1978, σ. 221).

Ο οικονομικός νόμος που προαναφέραμε αφορά την ενέργεια της υπερδομής πάνω στη δομή. Όμως η ενέργεια που ασκεί το προλεταριακό κράτος στη δομή δεν δύναται να προκαλέσει νέες σχέσεις, *αλλά αντίθετα ανοίγει το δρόμο για τη δημιουργία των προϋποθέσεων και συνθηκών για την ανάδυσή τους*. Επομένως, η επαναστατικοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων δεν έρχεται ως αποτέλεσμα διαταγμάτων και πολιτικών παρεμβάσεων μόνο, αλλά μέσω ενός αγώνα που προκύπτει ανάμεσα στις κοινωνικές δυνάμεις. Σ' αυτό το στάδιο προϋποτίθεται ένας βαθύς μετασχηματισμός της μορφής της επιχείρησης και ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Ένας τέτοιος μηχανισμός δεν μπορεί να προβλεφθεί, διότι θα είναι αποτέλεσμα της ίδιας της έκρηξης νέων σχέσεων, όπως ζυμώνονται και προκύπτουν ιστορικά και που μπορούν να αναλυθούν από την πρακτική. Η επιχείρηση ως τόπος που συναρθρώνονται καπιταλιστικές σχέσεις, μπορεί να εξουσιάσει την τάξη των παραγωγών (Μπετελέμ, 1978, σ. 123). Αυτό μπορεί να αποφευχθεί μέσω της οργάνωσης των συνδικάτων των παραγωγών και ενός προλεταριακού κράτους που μπορεί να συμβάλλει στη προστασία και την κυριαρχία τους. Από την άλλη, ενδέχεται οι κοινωνικές δυνάμεις να εξελιχθούν με έναν τέτοιο τρόπο που οι αντιπρόσωποι των εργαζομένων ή του κράτους να ταυτιστούν με

τους διευθυντές των επιχειρήσεων και όχι με τους ίδιους. Άρα, σε κάθε περίπτωση είναι αναγκαίο μια ιδεολογική ρήξη ανάμεσα στους διευθυντές και τους αντιπροσώπους των εργατών και τους κρατικούς φορείς, ικανή να οδηγήσει στην επικράτηση των προλεταρίων, και την ανάδυση νέων κομμουνιστικών σχέσεων (Μπετελέμ, 1978, σ. 124). Θα λέγαμε, ότι η συνεργασία μεταξύ των παραγωγικών μονάδων και η γενίκευσή της συμβάλλουν στον κατακερματισμό της καπιταλιστικής δομής της επιχείρησης, που διέπονται από τον νόμο της αξίας. Με αυτό τον τρόπο, η εργασία δεν είναι απλώς κοινωνική, αλλά κοινωνικοποιημένη, και επιβάλλει την κυριαρχία της στους όρους παραγωγής και αναπαραγωγής (Μπετελέμ, 1978, σ. 224). Το ζήτημα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, των υλικών όρων της παραγωγής, είναι ιδιαίτερα σημαντικό. Έχοντας πια τη σχετική ιστορική πείρα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εισαγωγή νέων τεχνικών μεθόδων από τις καπιταλιστικές χώρες μπορεί να μην συμβάλλει θετικά στον σοσιαλισμό.

Η πρωταρχική συσσώρευση που προέκυψε στον «υπαρκτό σοσιαλισμό» έθεσε υπό αμφισβήτηση τον σοσιαλιστικό χαρακτήρα του ίδιου του εργατικού κράτους. Ο Ροζέ Γκαρωντύ πολύ εύστοχα παρατηρεί, ότι μας θυμίζει την πρωταρχική συσσώρευση της καπιταλιστικής κοινωνίας, που ο ίδιος ο Μαρξ πραγματεύθηκε στο *Κεφάλαιο*. Αν και η δεύτερη ήταν περισσότερο σκληρή, ο Γκαρωντύ αναρωτιέται, *εάν η μέθοδος αυτή ήταν η πλέον σύμφωνη με [η μαρξική] θεωρία και εάν ήταν η πλέον αποτελεσματική* (Γκαρωντύ, Η Μεγάλη Καμπή του Σοσιαλισμού, 1971, σ. 97). Η πρακτική αυτή εφαρμόστηκε από τη Σοβιετική Ένωση, με την υποχρεωτική εκβιομηχάνιση, αν και παραγωγικά αποδείχθηκε σωτήρια, εντούτοις είχε σοβαρές επιπτώσεις στο ανθρώπινο δυναμικό (Γκαρωντύ, Η Μεγάλη Καμπή του Σοσιαλισμού, 1971, σ. 96). Όπως ισχυρίζεται ο ίδιος, χρειάστηκαν αυταρχικά μέτρα αντιμετώπισης των εργαζομένων που αφορούσαν τη συμμετοχή τους στην εργασιακή διαδικασία, με συνέπεια την αδιαφορία τους, τόσο για την ίδια την παραγωγική δραστηριότητα όσο και τη συμμετοχή τους στη λήψη αποφάσεων (Γκαρωντύ, Η Μεγάλη Καμπή του Σοσιαλισμού, 1971, σ. 96). Σε αντίθετη κατεύθυνση κινήθηκε η Κίνα, η οποία στηρίχθηκε στις δικές της δυνάμεις με συνέπεια η αγροτική ζωή να έχει καλύτερες συνθήκες ζωής (Μπετελέμ, 1978, σ. 122). Το ιστορικό παράδειγμα της Κούβας, ανάμεσα στο χρονικό διάστημα 1966-1967, αναδεικνύει τη σταδιακή κατάργηση του χρηματικού λογισμού και όχι την άμεση κατάργησή του. Σ' αυτή την περίπτωση, δρομολογήθηκε μια μεγάλη μάζα επενδύσεων, η οποία δεν μπορούσε να αναπαραχθεί, κυρίως στον αγροτικό τομέα. Όπως αναφέρει ο Bettelheim, *απέραντες εκτάσεις γης*

ξεχερσώθηκαν, φυτεύτηκαν, αναδασώθηκαν κτλ., που δεν μπόρεσαν να αυξήσουν την κοινωνική παραγωγή (Μπετελέμ, 1978, σ. 175.176). Αυτό είχε ως συνέπεια την αποδιάρθρωση των όρων της αναπαραγωγής, που συνοδεύτηκε τόσο από ευρωπαϊκές εισαγωγές όσο και από εισαγωγές προερχόμενες από σοσιαλιστικές χώρες με πίστωση (Μπετελέμ, 1978, σ. 176). Το παράδειγμα της Κούβας, μας διδάσκει ότι η αξιολόγηση του βαθμού σοσιαλιστικοποίησης των παραγωγικών δυνάμεων ανάλογα με τη φύση τους αποτελεί ένα από τα πιο βασικά χαρακτηριστικά της μετάβασης. Η αναγνώριση των αντικειμενικών συνθηκών των παραγωγικών δυνάμεων απαιτεί το σχέδιο να προσαρμόζεται στις δυνάμεις και όχι το αντίστροφο. Χωρίς τη συγκεκριμένη προσαρμογή δεν μπορεί να δοθεί *η γενική κατεύθυνση*, που να οδηγήσει στην ανάπτυξη και στη βέλτιστη αξιοποίηση αυτών (Bettelheim, 1975, σ. 48).

Όπως είδαμε στην περίπτωση της Κούβας, αλλά και της Σοβιετικής Ένωσης (πριν από την εισαγωγή της ΝΕΠ), η πρόθεση άμεσης κατάργησης των τιμών και του χρήματος, δηλώνει άγνοια της *ειδικής δομής της μεταβατικής οικονομίας* (Μπετελέμ, 1978, σ. 212). Γιατί τότε δεν λαμβάνεται υπόψιν η αντιθετική δομή ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και τις παραγωγικές σχέσεις, ανάμεσα στον τυπικό τρόπο ιδιοποίησης και τον πραγματικό. Μέσω αυτής της αντίφασης δημιουργούνται νέες σχέσεις, θα λέγαμε σύμφωνα με όσα έχουν προηγηθεί. Ο στοχαστής επισημαίνει, ότι το σχέδιο αυτό καθ' αυτό δε δύναται επουδενί να καταργήσει ή να εξαλείψει τις εμπορευματικές κατηγορίες που είναι ακόμη παρούσες μέσα στις οικονομικές μονάδες, εφόσον, η υλική βάση δεν έχει δεχτεί ακόμη τον πλήρη μετασχηματισμό της. Για τον μετασχηματισμό της μορφής της επιχείρησης χρειάζεται τόσο ιδεολογική επανάσταση των εργαζομένων όσο και πολιτικό-οικονομική.

2.4 ΣΥΝΟΨΗ

Το δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας μας, εξετάζει τα ζητήματα μετάβασης της μαρξικής θεωρίας, αφού στο πρώτο κεφάλαιο, η μέθοδος αναδείχθηκε ως συνδυασμός της αναλυτικής και συνθετικής στιγμής. Αυτό μας δίνει τη δυνατότητα να μιλήσουμε για μια θεωρία μετάβασης, εξετάζοντάς τη υπό το πρίσμα μετάβασης από τον έναν τρόπο παραγωγής στον άλλον, κατά την περίοδο διάλυσης του προηγούμενου, ανάδυσης και εγκαθίδρυσης του νέου, ακολουθώντας το παράδειγμα του Μαρξ στο *Κεφάλαιο*. Παρ' όλα αυτά, η ίδια η θεωρία της μετάβασης, η συγκρότηση ενός τρόπου παραγωγής μέσα στο πλαίσιο ενός άλλου, άπτεται των ζητημάτων που απασχολούν έντονα τους μαρξιστές. Γι' αυτό κυρίως τον λόγο ανατρέξαμε στις παραπάνω θεωρίες, ώστε να μπορέσουμε να βρούμε εκείνα τα μεθοδολογικά εργαλεία που θα μας βοηθήσουν να απαντήσουμε στο ερευνητικό μας ερώτημα περί των λόγων διάλυσης του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Ο Louis Althusser, αμφισβητώντας το αναλυτικό στάδιο της γνωστικής διαδικασίας, οδηγήθηκε στο συμπέρασμα, ότι σκοπός του Μαρξ είναι η σύνθεση *της τωρινής πρακτικής του*, δηλαδή η ανάδειξη της λειτουργίας της καπιταλιστικής κοινωνίας μέσω της υπεραξίας (L.Althusser, 2003). Οι άλλοι τρόποι παραγωγής δε μελετώνται υπό το πρίσμα μιας μεταβατικής θεωρίας. Απλώς υπηρετούν το σχέδιο συγκρότησης μιας θεωρίας της ιστορίας, η οποία θα συλλαμβάνεται μέσω της έννοιας του τρόπου παραγωγής. Σύμφωνα με τον Althusser, η μεταβατική μαρξική θεωρία υπάρχει επί το έργον αλλά όχι σε θεωρητική μορφή και οι επιβιώσεις συνιστούν αναπόσπαστα στοιχεία της. Ο Balibar, ακολουθώντας τον Althusser, αποπειράται να συγκροτήσει τη μεταβατική μαρξική θεωρία. Διατυπώνει την άποψη, ότι οι γενικές έννοιες που εισάγονται στο *Κεφάλαιο* στοχεύουν στο να δείξουν τη λειτουργία τους σε διάφορες παραλλαγές του συνδυασμού τους, που προσδίδει την ιδιαιτερότητα στην εκάστοτε ιστορική στιγμή. Με αυτό τον τρόπο, η μεταβατική θεωρία είναι γενική και εφαρμόζεται στις μεταβατικές θεωρίες, χωρίς να παρεμβαίνει στην παραγωγή των ιστορικών αποτελεσμάτων (ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ, 2003). Ωστόσο, για τις ανάγκες της δικής μας έρευνας η θεωρία του Balibar, μάλλον δεν μας βοηθά στο να μελετήσουμε τις επιβιώσεις στις οποίες έχουν αναφερθεί οι Μαρξ και Ένγκελς, αλλά ούτε αυτές που υπάρχουν στις ιστορικές μεταβάσεις, καθώς, όπως λέει ο ίδιος ο Balibar, οι δυο σφαίρες είναι ποιοτικά διαφορετικές (ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ, 2003).

Η έρευνά μας φαίνεται να είναι περισσότερο παραγωγική όταν μελετάμε τις θεωρίες που ασχολούνται με πραγματικά-ιστορικά μεταβατικά στάδια. Η θεωρία της τυπικής

και πραγματικής υπαγωγής των εργασιακών διαδικασιών στο κεφάλαιο που τονίζεται από τους Godelier και Bettelheim, μάς δίνει ένα πραγματικό μεθοδολογικό εργαλείο για να πούμε ότι: η αλλαγή της δομής των εργασιακών διαδικασιών είναι αναγκαία προκειμένου να αναδυθεί μια νέα υλική βάση, η οποία θα προσιδιάζει στον αναδυόμενο τρόπο παραγωγής, όπως αναδείχθηκε από τον ίδιο τον Μαρξ στο *Κεφάλαιο*. Η τυπική υπαγωγή των εργασιακών διαδικασιών στο κεφάλαιο φαίνεται να μην είναι ικανή να συμβάλει ουσιωδώς στον ριζικό μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων. Η αλλαγή της εργασιακής μορφής (από ανεξάρτητη σε συνεργατική-κοινωνική) δεν φαίνεται να επιφέρει την αντίστοιχη δομική αλλαγή, ώστε να ανατραπεί ο υπάρχων τρόπος παραγωγής. Αντίθετα, η πραγματική υπαγωγή συνεπάγεται την πλήρη υποταγή των εργασιακών διαδικασιών στο κεφάλαιο. Η αλλαγή αυτή επιτελείται με τη ριζοσπαστικοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων, την αντικατάσταση της ανθρώπινης δύναμης από τη ζώωδη-φυσική δύναμη, δηλαδή τη βιομηχανία. Η ίδια η παραγωγή αποδεσμεύεται από τον παραγωγό, ξεφεύγει από τον έλεγχό τους και ρυθμίζεται ολοκληρωτικά από τους καπιταλιστικούς νόμους. Επομένως, η τυπική και η πραγματική υπαγωγή των εργασιακών διαδικασιών αναδεικνύει τους μετασχηματισμούς που υφίστανται οι παραγωγικές δυνάμεις, κατά τη διάλυση ενός παλιού και την ανάδυση ενός νέου τρόπου παραγωγής, τη συγκρότηση και τον μετασχηματισμό του. Όταν ο Μαρξ πραγματεύεται την πρωταρχική συσσώρευση του κεφαλαίου, αναφέρεται σε μια ειδική συνθήκη, αναγκαία για τον πλήρη μετασχηματισμό της υλικής βάσης, δηλαδή την αμφισβήτηση των υπάρχουσών κοινωνικών σχέσεων, που υπάρχουν εντός της συγκεκριμένης κοινωνίας, για παράδειγμα της φεουδαρχικής κοινωνίας. Άρα, η αναντιστοιχία μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων είναι δομικό στοιχείο των μεταβατικών κοινωνιών και οδηγεί σε μια κοινωνική αναταραχή ή επανάσταση. Τέλος, η θεωρία της συσσώρευσης του κεφαλαίου αναδεικνύει άλλη μια πτυχή των κοινωνικών σχέσεων, δηλαδή την ενέργεια της υπερδομής στη δομή, καθορίζοντας ουσιωδώς τις νέες σχέσεις (καθιέρωση της μισθωτής εργασίας).

Ορμώμενος από τις παραπάνω μαρξικές θέσεις, και από τη διάκριση ανάμεσα στην εθνικοποίηση και την κοινωνικοποίηση, ο Bettelheim ξεκινά την έρευνά του για τις μεταβατικές κοινωνίες, ώστε να εντοπίσει τη μορφή της μη αναντιστοιχίας στις σχεδιασμένες οικονομίες. Από την έρευνα προκύπτει ότι η αναντιστοιχία αυτή εντοπίζεται ανάμεσα στις μετοχικές εταιρίες και την κρατική ιδιοκτησία, ανάμεσα στη νομή και την κυριότητα των μέσων παραγωγής, στην τυπική και την πραγματική

ιδιοποίηση των μέσων παραγωγής. Όπως δείξαμε, οι παραγωγικές μονάδες κατέχουν τη νομή των μέσων παραγωγής, το δικαίωμα αυτοδιαχείρισης, ενώ το προλεταριακό κράτος ιδιοποιείται την υπεραξία σύμφωνα με το σχέδιο. Ειδικότερα, η ύπαρξη της καπιταλιστικής μορφής των επιχειρήσεων μάς δείχνει τον χαρακτήρα των εργασιακών διαδικασιών, δηλαδή το γεγονός ότι δεν έχουν κοινωνικοποιηθεί ακόμη. Το γεγονός αυτό έχει ως συνέπεια τη δυσχέρεια του προλεταριακού κράτους στη σχεδιοποίηση της παραγωγής, αλλά και την αδυναμία των ίδιων των εργατών στο να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την παραγωγή. Τα δυο αυτά σημεία της ανάλυσης συμβάλλουν αποφασιστικά στη εκπόνηση ενός ορθού σχεδίου, ικανού να παρέμβει στις παραγωγικές σχέσεις ορθολογικά. Η δυσλειτουργία αυτή είναι φανερή στη Σοβιετική Ένωση, ιδίως στα πρώτα χρόνια της επανάστασης. Παρ' όλα αυτά, η λειτουργία του προλεταριακού κράτους συνίσταται στη διαχείριση της υπεραξίας, συμβάλλοντας στη σταδιακή κυριαρχία των παραγωγών των μέσων παραγωγής. Η ενέργεια αυτή ασκείται μέσω του οικονομικού νόμου, περιορίζοντας το νόμο της αξίας, παράλληλα, ανοίγει το δρόμο για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, οι οποίες με τη σειρά τους δημιουργούν νέα δυναμική, ικανή να ανατρέψει την υλική βάση. Ωστόσο, τόσο η επιχειρήσεις όσο και η προλεταριακή εξουσία είναι καπιταλιστικοί μηχανισμοί που ελλοχεύουν τον κίνδυνο της αναπαραγωγής ιδεολογικών καπιταλιστικών σχέσεων. Στο μεταβατικό στάδιο, αφού οι καπιταλιστικές επιβιώσεις έχουν τέτοια λειτουργία, για την εξάλειψή τους είναι αναγκαία η ιδεολογική, κοινωνική, πολιτική πάλη.

Η εμπειρία μάς αποδεικνύει, ότι είναι ουσιώδες να μην αγνοηθεί η ειδική δομή της μεταβατικής περιόδου, που μέσω της σύγκρουσης μπορεί να οδηγήσει σε νέες δυναμικές. Η σύγκρουση δυνάμεων είναι πολυσχιδής, ανάμεσα στον οικονομικό λογισμό και τον χρηματικό, στο προλεταριακό κράτος και τις επιχειρήσεις, ανάμεσα στο προλεταριάτο, τις επιχειρήσεις καθώς και την κρατική εξουσία. Επομένως, η μορφή της αξίας θα πρέπει να καταργηθεί σταδιακά και όχι με την ανάληψη της προλεταριακής εξουσίας, όπως συνέβη στη ρωσική και τη κουβανέζικη επανάσταση.

2.5 ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, το οποίο εξέτασε το ζήτημα της μεθόδου αποσκοπούσε στο να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο συγκρότησε ο Μαρξ το αντικείμενό του, ιδίως στο *Κεφάλαιο*. Από την έρευνά μας προέκυψε το συμπέρασμα ότι η υλιστική διαλεκτική μέθοδος είναι ενιαία και περιλαμβάνει την αναλυτική και συνθετική στιγμή. Ο Μαρξ συγκροτεί το αντικείμενό του, εξετάζοντας το πραγματικό-συγκεκριμένο, το οποίο ανασυνθέτει στη σκέψη και από το οποίο προκύπτει η εξήγηση του αντικειμένου του. Έτσι θεωρούμε ότι υλιστική διαλεκτική είναι μια μέθοδος που αναδεικνύει τη διαλεκτική των δομών, τη συσχέτισή τους στη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή. Εν ολίγοις είναι μια ανοιχτή μέθοδος, η οποία μας δίνει τη δυνατότητα να ασκήσουμε κριτική στα φαινόμενα, και ταυτοχρόνως να συνθέσουμε *την τωρινή πρακτική* μας. Έχοντας αυτό στη μας σκέψη, η έρευνά μας κατευθύνεται προς την αναζήτηση μιας μεταβατικής θεωρίας, η οποία θα μας δώσει τη δυνατότητα να μελετήσουμε μια αντίστοιχη θεωρία μετάβασης στις *σχεδιασμένες οικονομίες*. Η διαδικασία αυτή έχει ως σκοπό την εύρεση των μεθοδολογικών εργαλείων που θα μας βοηθήσουν να απαντήσουμε στο ερευνητικό μας ερώτημα, δηλαδή *στην αναζήτηση των λόγων της κατάρρευσης του «υπαρκτού σοσιαλισμού»*. Από την αναζήτησή μας προέκυψε μια αναντιστοιχία ανάμεσα στη νομή και την κυριότητα, που διέπει τη δομή των σχεδιασμένων οικονομιών. Αυτό μας επιτρέπει να εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο η σχέση αυτή ρυθμίστηκε και με αυτό τον τρόπο να απαντήσουμε στο ερώτημά μας.

Πιο συγκεκριμένα, μελετώντας τα αποσπάσματα του *Κεφαλαίου* ήρθαμε αντιμέτωποι με τη θεωρία της τυπικής και πραγματικής υπαγωγής των εργασιακών διαδικασιών στο κεφάλαιο, την οποία επισημαίνουν και οι μαρξιστές που ασχολούνται με τα ιστορικά-πραγματικά στάδια των μεταβατικών κοινωνιών. Η διάκριση αυτή μάς δίνει τη δυνατότητα να πούμε ότι η αλλαγή της δομής των εργασιακών διαδικασιών είναι αναγκαία, προκειμένου να αναδυθεί μια νέα υλική βάση, η οποία θα προσιδιάζει στον κομμουνιστικό τρόπο παραγωγής. Η αλλαγή της ιδιοκτησιακής μορφής (από καπιταλιστική σε κρατική ιδιοκτησία) φαίνεται να μην είναι ικανή να συμβάλει ουσιαστικά στον ριζικό μετασχηματισμό της υλικής παραγωγικής βάσης. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από την πρόσφατη ιστορική εμπειρία του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Ο παραγωγικός τρόπος, παρά τις προσπάθειες που έγιναν, δεν

αναπτύχθηκε στον επιθυμητό βαθμό, *αλλάζοντας μόνον την ιδιοκτησιακή μορφή, δηλαδή τις παραγωγικές σχέσεις.*

Οι εργασιακές διαδικασίες δεν κοινωνικοποιήθηκαν με αποτέλεσμα να μην υπάρξει μια ευρεία επικοινωνία των παραγωγικών μονάδων μεταξύ τους και συνεπώς, να συνδέονται μέσω της αξίας. Από το γεγονός αυτό απορρέουν δυο βαρύνουσες σημασίας συνέπειες: η μια αφορά την αδυναμία των παραγωγών να ελέγχουν την ίδια την παραγωγική δραστηριότητά τους όπως και τα αποτελέσματά της, και η άλλη αφορά την εκπόνηση ενός *ορθού οικονομικού σχεδίου*, ικανού να παρεμβαίνει στις παραγωγικές σχέσεις με σκοπό τη σταδιακή κυριαρχία των εργατών. Προφανώς, δεχόμαστε τη θέση ότι το προλεταριακό κράτος ήλεγχε την υπεραξία και τη διάνειμε σύμφωνα με τις ανάγκες οικοδόμησης της σοσιαλιστικής κοινωνίας, όμως, αυτό φαίνεται να μην είναι αρκετό, ώστε να οδηγήσει στη δημιουργία των προϋποθέσεων που στόχο έχουν την *απελευθέρωση και τη χειραφέτηση των εργατών, οι οποίοι ήταν δέσμιοι μιας εξουσιαστικής σχέσης.* Η σχέση κυριαρχίας ή εξουσίας δεν διαψεύδεται από την ιστορική πείρα, ίσα-ίσα υπάρχει ως αντικειμενικό γεγονός. *Η Νέα Τάξη* που ξεπρόβαλε από το προλεταριάτο όχι μόνο δεν επιδίωκε να *εκμηδενίσει την κρατική μηχανή*, αλλά εδραίωσε την εξουσία της πάνω στην εργατική προλεταριακή τάξη, καθιστώντας τη μονοπώλιο. Από την άλλη, οι παραγωγικές μονάδες ή επιχειρήσεις παρά τον έλεγχο που ασκούσε η πολιτική εξουσία, ήταν εκ φύσεως ένας *τόπος παραγωγής αξίας και υπεραξίας*, εντός του οποίου ο εργάτης συμμετείχε υπό αυτή την ιδιότητα.

Τα ζητήματα αυτά των επιβιώσεων δείχνουν σαφώς τη λειτουργία των παραγωγικών μονάδων και του κράτους που συνετέλεσαν στην *αναπαραγωγή των ιδεολογικών καπιταλιστικών σχέσεων* του καπιταλιστικού συστήματος, το οποίο αναβιώνει εντός των νέων σχέσεων, συμβάλλοντας στην αποσάθρωσή τους. Στις περισσότερες χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού» η αντιθετική δομή της μεταβατικής περιόδου φαίνεται να αγνοήθηκε. Από τις αντιθέσεις προκύπτει νέα δυναμική που οδηγεί σε νέες σχέσεις. Η νομή και η κυριότητα που διέπει τη μεταβατική δομή χαρακτηρίζει ακριβώς την πάλη ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κράτος, τις επιχειρήσεις και το κράτος. Γι' αυτό θα λέγαμε ότι είναι σημαντική η εκ νέου ιδεολογική, πολιτική και κοινωνική ρήξη με τις προηγούμενες σχέσεις που αναβλύζουν. Ωστόσο, η πρόσφατη ιστορική εμπειρία μας δεν φαίνεται να επιβεβαιώνει αυτή την έκρηξη νέων σχέσεων, αλλά απεναντίας εγκλωβίζεται και επαναπαύεται στο κλειστό κύκλωμά της, καταπνίγοντας τη νέα δυναμική, κατακλυσμένη από φετιχιστικά φαινόμενα, που ο Καρλ Μαρξ είχε αναλύσει

με ιδιαίτερο στόμφο στο ογκωδέστερο *Κεφάλαιο*. Ένα από τα φετιχιστικά φαινόμενα που έχουν επισημανθεί και στη μαρξιστική βιβλιογραφία, είναι υποτίμηση της δομής έναντι της υπερδομής. Όμως γίνεται σαφές ότι η αντιστοιχία ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και τις παραγωγικές σχέσεις, έρχεται ως αποτέλεσμα της πραγματικής ιδιοποίησης των παραγωγικών μέσων από τους εργάτες, και όχι από την προλεταριακή εξουσία. Άρα, η αντιστοιχία τους δεν είναι συνέπεια της αλλαγής μόνο της ιδιοκτησιακής μορφής, όπως νόμιζαν οι ηγέτες του σοσιαλισμού. Για να προκύψει η ριζική αυτή μεταβολή, το κράτος παρεμβαίνει στις παραγωγικές σχέσεις, αλλά δεν μπορεί να αλλάξει τα δομικά χαρακτηριστικά των παραγωγικών δυνάμεων. Η σοσιαλιστική αυτή ώθηση μπορεί να δοθεί μέσω του οικονομικού νόμου ρύθμισης της κοινωνίας που θέτει σε πλαίσια τον νόμο της αξίας με σκοπό την κυριαρχία των παραγωγών στις εργασιακές διαδικασίες. Όμως αυτή η ενέργεια προϋποθέτει *πραγματική γνώση* των παραγωγικών συνθηκών στη βάση της οποίας θα πρέπει να εκπονείται το σχέδιο. Για την εκπόνησή του είναι αναγκαία η μαζική συμμετοχή των εργατών σ' αυτές τις διαδικασίες με στόχο τη διαφύλαξη των συμφερόντων τους και την καθιέρωση της κυριαρχίας τους. Παρ' όλα αυτά, φαίνεται πως η ενεργή συμμετοχή των παραγωγών μέσα στο σοσιαλιστικό κράτος έφθινε. Άρα, θα πρέπει να διευκρινιστούν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες οι εργάτες άρχισαν να χάνουν το ενδιαφέρον για την παραγωγική δραστηριότητά τους και για τη συμμετοχή τους στο προλεταριακό κράτος, παράγοντες που συμβάλλουν ουσιωδώς στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων.

Από τη δική μας πλευρά θεωρούμε αναγκαίο, να μελετηθεί η πολυσχιδής δομή της μεταβατικής περιόδου, κατά το πρότυπο της θεωρίας των ιστορικών-πραγματικών σταδίων, αφού φαίνεται ότι η έρευνα είναι αρκετά παραγωγική. Με αυτό τον τρόπο, η εργατική τάξη θα είναι εξοπλισμένη με μια θεωρία ικανή να ανταποκριθεί στις ιστορικές ανάγκες, όπου η έλλειψή της είναι φανερή και τονίζεται από τους μαρξιστές μελετητές. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η συγκρότηση μιας μαρξικής μεταβατικής θεωρίας δεν έχει ως σκοπό την παραγωγή ιστορικών αποτελεσμάτων, αλλά αντιθέτως την ανάλυση και την ενσωμάτωσή τους στη θεωρία, κατά το μαρξικό πρότυπο της Παρισινής Κομμούνας. Η μέθοδος που ακολουθεί η μεταβατική θεωρία ενισχύεται από το γεγονός ότι δεν ασχολείται με την ανώτερη φάση του κομμουνισμού, η οποία έρχεται ως αποτέλεσμα της έκρηξης των νέων σχέσεων, παρά μόνο με την πρώτη φάση της αναντιστοιχίας της δομής και υπερδομής. Εν κατακλείδι, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η έλλειψη της θεωρίας, ίσως συνέβαλε αποφασιστικά στην

«κατάργηση του υπαρκτού σοσιαλισμού», αλλά δύναται να συμβάλει ουσιαστικά τις χώρες που μεταβαίνουν από τον καπιταλισμό στον σοσιαλισμό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ελληνική βιβλιογραφία

- Althusser, L. (2015). *Για τον Μαρξ*. (Τ. Μπέτζελος, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκτός Γραμμής.
- L.Althusser. (2003). *Να Διαβάσουμε Το Κεφάλαιο* (Draper, 1962) (Draper, 1962)λαιο. (Δ. Δημούλης, Μεταφρ.) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Godelier, M. (1999). *Η Θεωρία Της Μετάβασης Στον Μαρξ*. (Λ. Δ.-Π.-Ζ. Δεμαθά, Μεταφρ.) Αθήνα: Gutenberg.
- Lenin, B. I. (2021). *Κράτος Και Επανάσταση*. (Σ. Εποχή, Μεταφρ.) Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Γκαρωντύ, Ρ. (1971). *Η Μεγάλη Καμπή του Σοσιαλισμού*. (Α. Δημοπούλου, Μεταφρ.) Αθήνα: ΒΙΜΠΕΡ.
- Γκαρωντύ, Ρ. (Χ.Χ). *Καρλ Μαρξ*. (Γ. Η. Χάρης, Επιμ., & Λ. Αποστόλου, Μεταφρ.) Θεσσαλονίκη: Εγνατία.
- Λούκατς, Γ. (2023). *Ιστορία και Ταξική Συνείδηση*. (Ε. Τόμπορη, Μεταφρ.) Αθήνα: Οι Εκδόσεις Συναδέλφων.
- B.I.LENIN. (2019). *Για τη σοσιαλιστική οικοδόμηση* (Τόμ. Συλλογή κειμένων). Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Ένγκελς, Φ. (2023). *Αντί-Ντίρινγκ*. (Α. Ιωαννάτου-Visse, Μεταφρ.) Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- I.B.ΣΤΑΛΙΝ. (2021). *Οικονομικά Προβλήματα Του Σοσιαλισμού Στην ΕΣΣΔ*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Marx, K. (2014). *Κείμενα από τη δεκαετία του 1840*. (Θ. Γκιούρας, Μεταφρ.) Αθήνα: ΚΨΜ.
- MARX, K. (2016). *Το Κεφάλαιο, Κριτική Της Πολιτικής Οικονομίας* (Τόμ. Πρώτος). (Θ. Γ. Νουτσόπουλος Θωμάς, Επιμ., & Θ. Γκιούρας, Μεταφρ.) Αθήνα : ΚΨΜ.
- Μαρκούζε, Χ. (1999). *Λόγος και Επανάσταση*. (Γ. Λυκιαρδόπουλος, Μεταφρ.) Αθήνα: Ύψιλον.
- Μαρξ Καρλ, Φ. Έ. (2004). *Κριτική των προγραμμάτων Γκότα και Ερφούρτης*. (Κ. Σκλάβος, Μεταφρ.) Αθήνα: Κοροντζής.
- Μαρξ, Κ. (2019). *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*. (Σ. Εποχή, Μεταφρ.) Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κ. (2023). *Κριτική Της Πολιτικής Οικονομίας* (Εκτη Έκδοση εκδ.). (Χ. Μπαλωμένος, Μεταφρ.) Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Καρλ Μαρξ, Φ. Ε. (1997). *Γερμανική Ιδεολογία* (Τόμ. Πρώτος). (Κ. Φιλίνη, Μεταφρ.) Αθήνα: Gutenberg.

- Sabine, G. H. (X.X). *Ιστορία Των Πολιτικών Θεωριών*. (Μ. Κρίσπη, Μεταφρ.) Αθήνα: Ατλάντις.
- Μπακούνιν, Μ. (X.X). *Η Παρισινή Κομμούνια του 1971 και η Ιδέα του Κράτους*. (J. Loumala, Μεταφρ.) X.X: Ελεύθερος Τύπος.
- Μπαλιμπάρ, Ε. (1978). *Για τη Δικτατορία του Προλεταριάτου*. (Σ. Παπαϊωάννου, Επιμ., & Ν. Μανωλόπουλος, Μεταφρ.) Αθήνα: Οδυσσέας.
- ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ, Ε. (2003). Σχετικά Με Τις Θεμελιώδεις Έννοιες Του Ιστορικού υλισμού. Στο Ε. Μπαλιμπάρ, *Να Διαβάσουμε το Κεφάλαιο* (Χ. Β. Δημήτρης Δημούλης, Μεταφρ., σσ. 455 - 602). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μπατίκας, Κ. (2012). *Η Μαρξιστική Θεωρία της Επαναστατικής Μετάβασης Στο Σοσιαλισμό - Κομμουνισμό*. (Δ. Μ. Γιώργος Κωνσταντακόπουλος, Επιμ.) Αθήνα: Εδόσεις Εργατική Πολιτική.
- Μπετελέμ, Σ. (1978). *Μορφές Ιδιοκτησίας στο Μεταβατικό Στάδιο προς Σοσιαλισμό*. (Μ. Γεωργούλας, Μεταφρ.) Αθήνα: Κένδρος.
- Φαράκλας, Γ. (2020). *Η Λογική Του Κεφαλαίου* (2η εκδ.). Αθήνα: Εστία.
- (Φαράκλας, Έμπειρική νοηματοδότηση Μια πρόταση για την διαλεκτική γνωσιοθεωρία του Μάρξ, 2018)
- Φούφας, Ν. (2019). *Η Κριτική Της Πραγμοποίησης στο Πρώιμο Έργο του Γκέοργκ Λούκατς*. Αθήνα: Ήτορ.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Astarita, C. (2018, Jun 14). Karl Marx and the Transition from Feudalism to. *International Critical Thought*, σ. 251-262.
<https://doi.org/10.1080/21598282.2018.1478248>
- Appelbaum, A. R. (1978, Feb). Marxist Method: Structural Constraints and Social "Praxis". *American Sociological Association*, σ. 73-81.
<http://www.jstor.com/stable/27702315>
- Bettelheim, C. (1975). *The Transition to Socialist Economy*. (B. Pearce, Μεταφρ.) The Harvester Press Limited.
- Boer, R. (2019, April 04). Marx's Ambivalence: State, Proletarian and Commune. *International Critical Thought* , σ. 109-127.
doi:10.1080/21598282.2019.1585603
- Djilas, M. (1957). *New Class*. New York : Frederic A. Praeger.
- Fallenbuchl, Z. M. (1967, Φθηνόπωρο X.X). *Economic Policy of the Period of Transition from Capitalism to Socialism*. Στο Z. M. FALLENBUCHL,

Economic Policy of the Period of Transition from Capitalism to Socialism (σσ. 245-269). Canada: Taylor & Francis, Ltd. Ανάκτηση από

<https://www.jstor.org/stable/40866135>

Germer, C. M. (2015). The abstract/concrete relation in the method of political economy. 1 - 18. Ανάκτηση από

<https://api.semanticscholar.org/CorpusID:236880693>

Kain, P. J. (1980, (Oct., 1980) 3). Marx's Dialectic Method. *History and Theory*, σ. 294-312.

Ανάκτηση από <https://www.jstor.org/stable/2504546>

Meszaros, I. (1995). *Beyond Capital*. New York: Monthly Review Press.

Starosta, G. (2015). *Marx's capital, Method, Revolutionary Subjectivity* . Boston: Brill.